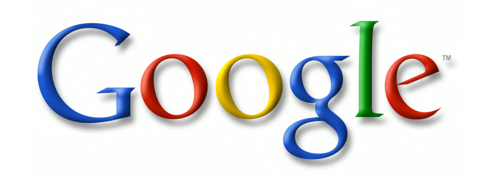
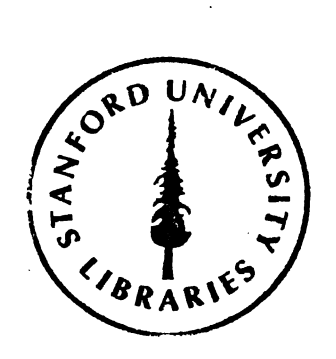

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

ЧУМАЦКІЯ НАРОДНЫЯ ПѢСНИ.

И. Я. Рудченка.

ЦѢНА 1 р. 30 к.

КІЕВЪ.
Типографія М. П. Фрица, Большая Владимірская, возлѣ пам. св. Ирины, въ собств. д.
1874.

Дозволено цензурою. Кіевъ, 19 января 1874 года.

ПОСВЯЩАЕТСЯ

Михаилу Петровичу

ДРАГОМАНОВУ.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Въ экономической жизни нашего времени идея ассоціаціи получила преобладающее значеніе. Между тѣмъ, какъ съ одной стороны, возникаютъ ежедневно крупныя акціонерныя компаніи, каковы банковыя, желѣзнодорожныя и другія, все болѣе и болѣе сосредоточивающія въ въ рукахъ крупныхъ предпринимателей торговлю и промышленность страны, низводя мелкую промышленную дѣятельность на чисто служебную роль прикащика, а народъ—исключительно на степень рабочаго: съ другой стороны, та же идея ассоціаціи является на помощь и симъ послѣднимъ. Основанныя по этой идеѣ разнаго рода товарищества—ссудныя, потребительныя, даже изрѣдка промышленныя, производительныя, какъ-то: артели плотниковъ, столяровъ, общественныя сыроварни и т. п.,—хотя до нѣкоторой степени стараются облегчить небогатые классы общества и оборонить народную массу отъ тяжкой доли пролетарія... Робкіе шаги этихъ товариществъ, ихъ нерѣдкія крушенія весьма понятны. Но несомнѣнно, что по мѣрѣ наростающаго опыта, при большемъ распространеніи образованія въ народной средѣ,—идея ассоціаціи пуститъ глубокіе корни въ жизнь народную и послужитъ ей въ экономическомъ ея развитіи. Какъ бы ни было, а будущность—за этой идеей. Вотъ почему важно, для изучающихъ народную жизнь, не оставлять безъ внима-

нія ни одного изъ проявленій этой идеи, какъ въ прошломъ, такъ и въ настоящемъ.

Всѣми признано и давно установилось мнѣніе о способностяхъ великороссовъ въ сферѣ промышленной и торговой дѣятельности, основанной на началахъ ассоціаціи. Мнѣніе это подтверждается многими фактами исторіи и современности: великороссъ до нашихъ дней сохранилъ общину и примиряется съ ея требованіями, нерѣдко въ ущербъ личной свободѣ. Въ семьѣ великоросса царитъ еще родовой бытъ, дающій возможность, безъ нарушенія домашнихъ интерессовъ, заниматься отхожыми промыслами, и т. д., и т. п., Все это, вмѣстѣ взятое, способствовало развитію у великороссовъ такого обширнаго промышленнаго и торговаго класса, который не только удовлетворяетъ Великороссію и другіе края нашего обширнаго отечества, но даже за предѣлами его, напр. въ Азіи, пріобрѣтаетъ замѣтное вліяніе. Не то съ Малороссіей и малороссами. Они давно уже утратили первобытный, общинный, строй жизни; они издавна личные собственники — не только въ сферѣ земледѣльческой, но и во всѣхъ другихъ. О родовомъ семейномъ бытѣ у нихъ только сохранилось воспоминаніе въ свадебныхъ пѣсняхъ, имѣющихъ характеръ явленія „переживанія“. Дѣлимость семей мало благопріятствовала развитію отхожихъ промысловъ, сдѣлала изъ малоросса любителя своего домашняго очага, своего поля, села. Все это и подало поводъ утверждать, что малороссы не способны къ промышленной дѣятельности, такъ какъ имъ не достаетъ для этого той торговой смётки, которая составляетъ отличительную черту великоросса. Въ доказательство обыкновенно приводятъ то, что Малороссія не имѣетъ своего національнаго купечества.

III

Во всемъ этомъ, конечно, есть своя доля правды; но выводъ о положительной неспособности малороссовъ въ сферѣ промышленной и торговой,—выводъ крайне поверхностный. Онъ сдѣланъ потому, что слѣдствіе принято за причину. Начать съ того: развѣ могла въ народѣ образоваться въ широкихъ размѣрахъ торговая смётка, когда условія жизни не давали развиваться національному торговому классу? Извѣстно, что во времена исторической жизни малорусскаго козачества, вопросы политическіе, національные, хотя, быть можетъ, и возникшіе первоначально на почвѣ соціально-экономическихъ, заслонили собою и отодвинули на заднiй планъ эти послѣдніе. Слишкомъ трехвѣковая жизнь Малороссіи ушла на защиту предковской вѣры, на защиту правъ русской народности въ борьбѣ съ тѣми, которые не только стремились уничтожить эту народность, но и принадлежащихъ къ ней обратить исключительно въ хлоповъ... Неудивительно, что такая жизнь не особенно благопріятствовала торговлѣ, и это, по нашему, одна изъ главныхъ причинъ отсутствія національнаго малорусскаго купечества.

Но неужели малороссы такъ таки никогда и не имѣли ничего похожаго на торговцевъ? Неужели они обходились безъ такого важнаго общественнаго органа, какимъ безспорно слѣдуетъ почитать купечество? Не ужели народъ, на первыхъ страницахъ исторіи заявившій себя мореходнымъ и торговымъ, вдругъ, вслѣдствіе какихъ-то невѣдомыхъ причинъ, теряетъ эту способность и дотягиваетъ свое существованіе до нашихъ дней, ни чѣмъ не проявивши себя въ сферѣ промышленной, торговой? А если проявилъ, то какимъ образомъ? какіе образовалъ для этаго органы и какихъ произвелъ дѣятелей на этомъ поприщѣ?

Чтобы подробно отвѣтить на всѣ эти вопросы, пришлось бы написать цѣлую исторію промышленности и торговли въ Южной Руси. Но трудъ этотъ, превозмогая наши слабыя силы, не входилъ въ нашу программу. Достаточно сказать пока, что южноруссы, въ теченіи своей исторической жизни, вели торговлю не только внутреннюю, главными дѣятелями которой были крамарі, мѣщане, но и внѣшнюю. Главными дѣятелями этой послѣдней были сами запорожцы, какъ извѣстно, весь строй своей жизни подчинившіе началамъ ассоціаціи. Органами же внѣшней торговли были преимущественно чумаки. Правда, торговля южноруссовъ, при тѣхъ неблагопріятныхъ политическихъ и другихъ условіяхъ, какія они пережили въ XV—XVIII в., не могла развиваться правильно, постоянно задерживалась, наконецъ вырывалась изъ ихъ рукъ пришлымъ, иноземнымъ и иновѣрнымъ, торговымъ людомъ—евреями; но и они, захвативши торговлю и промыслы въ городахъ, оттиснувши крамарей, долго не въ силахъ были справиться съ другимъ видомъ южнорусскаго торговаго учрежденія—съ чумачествомъ. Оно сохранилось почти въ своемъ первоначальномъ видѣ до нашего времени—и такимъ образомъ представляетъ собою единственное цѣльное явленіе, какимъ Малороссія заявила себя въ сферѣ торговой. Чумачество—одна изъ любопытныхъ экономическихъ чертъ демократической жизни Малороссіи, выработавшей торговое учрежденіе соотвѣтственно идеаламъ, которые во многихъ отношеніяхъ совпадаютъ съ современными соціальными. Чумаки—исключительно народные торговцы. Это не каста, не замкнутое сословіе, не спеціальный даже классъ, который бы рѣзко отличался въ жизни составомъ, интересами и привычками отъ народной среды. Чумачествомъ занимались въ свободное время

не только „лейстрові“ козаки, но и „січовики“; занятіе это не чуждо было и мѣщанству, и даже впослѣдствіи нѣкоторые изъ мелкопомѣстныхъ малорусскихъ „панків„— потомки всякихъ сотниковъ, войсковыхъ и бунчужныхъ товарищей, канцеляристовъ и подканцеляристовъ—посылали свои „паровиці“ въ дорогу. Условія прежняго времени вызвали организацію чумачества въ „артіль“, „валку„—основы дорожной жизни, вытекшія изъ началъ идеи ассоціаціи. Поэтому, несправедливо упрекаютъ малороссовъ будто они остались совершенно чужды этой идеѣ. Не ихъ вина, если объясненныя историческія условія мѣшали развитію національнаго торговаго сословія. То, что выработала прошлая жизнь Малороссіивъ этой сферѣ, положительно говоритъ намъ не только за способность южноруссовъ въ торговой дѣятельности, но и за стремленіе ихъ организовать ее по идеѣ, которая стала вполнѣ живучей только въ наше время.

Въ виду вышеизложеннаго, я считалъ особенно полезнымъ обратить вниманіе на изученіе чумачества. Это тѣмъ болѣе умѣстно теперь, когда новыя экономическія условія, а главное—желѣзныя дороги должны окончательно разрушить чумачество въ томъ видѣ, какимъ завѣщала его намъ старина. Съ уничтоженіемъ же его, Малороссія должна будетъ совершенно проститься съ единственными торговыми представителями своими—чумаками, а вслѣдъ за ними, мало-по-малу, исчезнутъ и тѣ слѣды, по которымъ можно бы было гадать: какой бы бликъ получилъ малорусскій торговецъ, если бы жизнь Малороссіи не была задержана чуждыми вліяніями и направлена въ другія стороны.

Какъ ни желательно изученіе чумачества съ точки зрѣнія экономической, но изученію этому должно пред-

шествовать, по нашему мнѣнію, изслѣдованіе историко-этнографическое. Не зная явленія въ его прошломъ и настоящемъ, невозможно правильно понять и оцѣнить вліяніе этаго явленія на жизнь народную въ сферѣ экономической. По отношенію же къ чумачеству, тѣмъ болѣе приходится ограничиться однимъ историко-этнографическимъ изученіемъ, что учрежденіе это, какъ явленіе домашней, будничной жизни народа, несмотря на всю оригинальность этого явленія, оставило по себѣ не много слѣдовъ въ писанныхъ актахъ. Судя потому, что до сихъ поръ издано, не впадая въ ошибку, можно сказать, что едва ли когда нибудь и возможна будетъ исторія чумачества по писаннымъ, древнимъ памятникамъ. За то есть другой источникъ неменѣе важный, хотя и неисключительный, для изучанія явленій народной жизни. Это — памятники народнаго творчества, которые умѣющему понимать ихъ не рѣдко говорятъ то, что не въ состояніи выразить никакіе древніе фоліанты. Къ числу такихъ именно памятниковъ принадлежатъ и **чумацкія пѣсни.** Въ нихъ до такой степени ярко и полно отпечатлѣлся не только духъ чумачества, но и строй его жизни, съ картиною быта, нравовъ, обычаевъ и обрядовъ, что пѣсни эти должны лечь въ основаніе при изученіи оригинальнаго типа малорусскаго торговца. Ему, какъ мы сказали, предстоитъ на нашихъ, быть можетъ, глазахъ вымираніе. По всей вѣроятности, и произведеніямъ его духа придется пережить творцевъ своихъ недолго. Вотъ почему настало время заняться систематическимъ собраніемъ, изданіемъ и изученіемъ чумацкихъ пѣсень, чтобы сохранить эти драгоцѣнныя памятники народнаго творчества для науки. Это и составляетъ главную цѣль и значеніе настоящего сборника.

При составленіи его я пользовался не только пѣснями, являющимися въ печати въ первый разъ, но и обнародованными прежде *). Но въ то время, какъ чумацкія пѣсни въ нижеуказанныхъ сборникахъ помѣщались отрывочно, безъ всякой связи одного варіанта съ другимъ, нерѣдко безъ всякой системы,—что нѣкоторыми издателями (напр. г. Закревскимъ, для устраненія „однообразія“), принято даже за правило,—я, посвятивши свой сборникъ пѣснямъ исключительно чумацкимъ, или же почему-либо примыкающимъ къ чумацкому быту,—считалъ обязанностію не только исчерпать весь, мнѣ извѣстный, циклъ этихъ пѣсень, но и привесть ихъ въ извѣстную систему.

---

*) Вотъ главнѣйшіе изъ матеріаловъ, послужившихъ для настоящяго сборника:

А. *Рукописные* сборники:

1. П. А. Кулиша—пѣсни, записанныя въ Кіевской г. и преимущественно въ Кіевскомъ у.
2. И. П. Новицкаго—въ Таращанскомъ у., Кіев. г.
3. Ѳ. Штангейма—въ Жаботинѣ, Чигиринскаго у., Кіев. г.
4. Л. В. Ильницкаго—въ Васильковскомъ и Кіевскомъ у.
5. Т. Шевченка—въ Сквирскомъ у.
6. Д. П. Пильчикова—въ Екатеринославской, Херсонской и Таврической г. г.
7. К. И. Кибальчича—въ Черниговской г. преимущественно въ Козелецкомъ у.
8. А. А. Русова, передавшаго мнѣ въ пользованіе пѣсни изъ сборника г. Комарова, запис. въ Харковской г.
9. С. Л. Метлинскаго—въ Гадячскомъ у., Полт. г.
10. А. Я. Рудченка—въ Миргородскомъ, Гадяч. и Прилукскомъ у.

и 11. Сборникъ пѣсень, собранныхъ мною въ разныхъ мѣстахъ, преимущественно Полтавской г.

Б. *Печатные* сборники:

1. Pieśni ludu Galicyjskiego Wacława z Oleska. Lwów 1833 г.
2. Украинскія народныя пѣсни. М. А. Максимовича. М. 1834.
3. Piesni ludu russkiego w Galicyi. Żegoty Pauli. 2 t. Lwów. 1839—1840 г.
4. Пѣсни русскаго народа, изд. Сахаровымъ т. 4-й. Спб. 1839.
5. Бытъ русскаго народа. А. Терещенка. ч. 1, 2 и 5. Спб. 1848.
6. Opiś powiaty Wasylkowskiego. Ed. Rulikowski, Warszawa. 1853.
7. Народныя южнорусскія пѣсни, изд, А. Метлинскаго. Кіевъ. 1854.
8. Ужинок рідного поля. М. Г. Москва. 1857.
9. Lud. Ukraińsci. Ant. Nowosielskiego. 2 t. Wilno. 1857.

У меня было подъ руками болѣе 250 варіантовъ пѣсень. Печатаніе всѣхъ ихъ цѣликомъ не только разширило бы мой сборникъ больше, чѣмъ въ три раза, но и утомило бы читателя частымъ повтореніемъ совершенно тождественныхъ мѣстъ въ варіантахъ одной и той же пѣсни. Для избѣжанія этаго, я затратилъ довольно утомительный трудъ на **пословное** сличеніе варіантовъ. Способъ, принятый мною при этомъ состоитъ въ слѣдующемъ. Прежде всего я бралъ одинъ изъ болѣе полныхъ варіантовъ пѣсни, нигдѣ еще ненапечатанной, и прописывалъ его цѣликомъ; потомъ бралъ другіе варіанты, тоже изъ ненапечатанныхъ, и сличалъ ихъ съ предъидущимъ; наконецъ—производилъ сличеніе

---

10. Народныя пѣсни, собранныя въ западной Волыни Н. И. Костомаровымъ. (Малорусскій литерат. сборникъ, изд. Д. Мордовцевъ) Саратовъ. 1859.

11. Бытъ подолянъ, изд. К. Шейковскимъ. т. 1, вып. 1. Кіевъ. 1859.

12. Избраннныя малороссійскія и галицкія пѣсни и думы. Н. Закревскій. (Старосвѣтскій бандуриста.) кн. 1. М. 1860.

13. Основа. Южно-русccкій лстературно-ученый вѣстникъ, изд. В. М. Вѣлозерскимъ. Май и Іюнь 1862.

14. Українські пісні. О. С. Валліної. Спб. 1863.

15. Пісні украинського люду. Пісні про кохання. Д. Лавренко, Кіевъ. 1864.

16. Wolyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. T. Steckiego. t. 1. Lwów. 1864.

17. Збόрникъ пѣсень для спѣвающихъ русинόвъ. Львовъ 1865.

18. Сборникъ памятниковъ народнаго творчества въ сѣверо западномъ краѣ Вильно. 1866.

19. Кіевлянинъ. Газета политич. и литерат. 1867, № 127 и 1871 № 69.

20. Народні українські пісні зъ голосомъ, О. Гулака—Артемовскаго. Кіевъ. 1868.

21. Збірникъ українських пісень. Зібрав и у ноти завів М. Лисенко. Липський. Київ, 2 кн. 1869 и 1871.

22. Кіевскія губернскія вѣдомости. 1870 №№ 15—27.

23. Кромѣ того, я пользовался сборникомъ пѣсень, напечатанныхъ въ Чтеніяхъ. Московскаго общества исторіи и древностей съ 1863—1872 г. (Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собр. Е. В. Головацкимъ. 3 части, изъ коихъ 3-я въ 2-хъ выпускахъ).

и 24. Для пословицъ же въ чумацкому быта, кромѣ собственнаго сборника, мнѣ послужилъ замѣчательно богатый сборникъ М. Т. Номиса: »Українські приказки, прислівці и таке инше«. Спб. 1864.

печатныхъ варіантовъ—по порядку появленія ихъ въ свѣтъ. Оказавшіяся при подобномъ сличеніи тождественныя мѣста я, предварительно переномеровавши каждый стихъ сличаемыхъ варіантовъ, отмѣчалъ цифрами, напр.: 1—4 Б= 5—8 А, 5 Б=1 А, 6 Б=4 А, и т. д.; несходные же цѣлые стихи я выписывалъ отъ красной строки. Но если несходства случались въ одномъ и томъ же стихѣ, напр.: если 22 стихъ варіанта Б=„подай, *милий* подай, *орле*", а—положимъ—16 стихъ П=„подай, *сину*, подай, *милий*": то я несходство это означалъ такъ: „16 Б=..... сину..... милий 12 А. Такимъ образомъ сведены у меня почти всѣ варіанты. Исключеніе я сдѣлалъ только для весьма немногихъ, совершенно между собою тождественныхъ. Если то были варіанты не напечатанные, то я подъ варіантомъ, помѣщаемымъ цѣликомъ, означалъ мѣста записки всѣхъ сходныхъ варіантовъ (Миргородъ, Гадячъ, Кіевъ и т. д.); если же сличались варіанты печатные, то указавши на общее сходство ихъ съ однимъ изъ варіантовъ, съ которымъ дѣлалось сличеніе,—я объяснялъ всѣ, замѣченныя мною при этомъ, частныя, болѣе мелкія отличія. Подобная система, значительно сокращая объемъ сборника, даетъ возможность сохранить всѣ варіанты, которые, если понадобится, могутъ быть возстановлены въ ихъ цѣлостномъ видѣ. Посводивши такимъ образомъ всѣ находившіеся у меня варіанты, я достигъ результатовъ, какихъ самъ не ожидалъ: оказалось, что всѣ варіанты эти уложились въ 65—70 пѣсень! Но за то пѣсни эти явились въ такомъ видѣ, въ какомъ только и возможно ихъ изученіе, а именно: все однородное—сведено вмѣсто, все разнородное—выдѣлено.

Но такъ какъ, по моему мнѣнію, ясное представленіе о какомъ-либо явленіи, воспѣтомъ народомъ, или

чувствѣ, вызвавшемъ поэтическій порывъ народнаго творчества, можетъ быть достигнуто при изученіи каждой пѣсни въ совокупности ея варіантовъ и въ связи съ другими **однородными** пѣснями; то это и опредѣлило систему моего сборника. Я сгруппировалъ въ немъ пѣсни по руководящему ихъ содержанію. Но нерѣшаясь дать каждому отдѣлу пѣсень особаго заглавія,—такъ какъ часто одна и та же пѣсня представляетъ черты для характеристики не только разныхъ положеній, но и различныхъ фактовъ народной жизни,—я размѣстилъ пѣсни въ слѣдующемъ порядкѣ. Вначалѣ помѣщены пѣсни, говорящія преимущественно о цѣли и побужденіи чумачества, а также изображающія отношеніе чумаковъ къ воламъ, валкѣ, природѣ (I—VI); потомъ идутъ пѣсни, рисующія чумаковъ въ дорогѣ, на попасѣ, на ночлегѣ и нападенія на чумацкія валки (VII—X); далѣе—пѣсни, представляющія чумацкій разгулъ (XI—XXIV); наконецъ—болѣзнь и смерть чумаковъ въ дорогѣ (XX—XXXVIII). Это, такъ сказать, чистыя чумацкія пѣсни, говорящія о дорожной жизни чумаковъ. Но, какъ я сказалъ, чумаки ни въ древности, ни въ наше время не составляли исключительнаго, замкнутаго сословія или класса, рѣзко выдѣлявшагося изъ общей народной среды. Они, во время домашняго пребыванія, проводили жизнь во всемъ сходную съ другими слоями народа. Поэтому и отношенія ихъ къ другимъ личностямъ изъ народа ничѣмъ почти не отличаются отъ отношеній массы народа вообще, кромѣ немногихъ чертъ, вытекшихъ изъ рода занятій чумаковъ. Чтобы, слѣдовательно, узнать и эту сторону изъ жизни необходимо было изучить и выдѣлить изъ многочисленныхъ бытовыхъ пѣсень тѣ именно, какія рисуютъ намъ отношеніе чумаковъ къ домашнимъ и обратно. Этими пѣснями я и заканчиваю свой сборникъ,

прибавивши, въ концѣ, пѣсню о родномъ братѣ чумака—**коломійцѣ**—галицкомъ народномъ торговцѣ солью. (XXXIX—LX и LXXII).

При группировкѣ пѣсень, у меня изъ общаго количества варіантовъ выдѣлѣлось пять пѣсень (LXVII—LXXI), которыя я, по складу и тону рѣчи, давно подозрѣвалъ въ ненародномъ происхожденіи. Но когда я свелъ чумацкія пѣсни по тѣмъ мотивамъ, какіе послужили для ихъ творчества,— я убѣдился, что указанныя пять пѣсень сочиненныя: ни по складу и тону рѣчи, ни по содержанію ихъ не возможно отнесть въ число народныхъ. Исключить же пѣсни эти совершенно изъ своего сборника я не считалъ себя вправѣ по слѣдующей причинѣ. Подобныя пѣсни весьма распространены на правой сторонѣ Днѣпра; они иногда заходятъ и на лѣвый. Такими пѣснями загроможденъ почти весь сборникъ—„Ужинок рідного поля". Изъ него мы узнаемъ, и кто были тѣ неискусные сѣятели, которые посѣяли—по народному выраженію—„кукіль, а не пшеницю"... Издатель „Ужинка" называетъ имена Николая Прибуры, гг. Чараго, Курая и Чернушенка въ числѣ такихъ сѣятелей. Пѣсни ихъ—продуктъ недозрѣлыхъ барскихъ увлеченій нашей народностью, а иногда—шляхетская иронія надъ хлопскою мовою... Пѣсни эти изъ панскихъ переднихъ, при посредствѣ козачковъ и официалистовъ, перешли въ народную среду, гдѣ и поются уже нѣсколько дѣсятковъ лѣтъ, такъ что получили въ народѣ нѣкоторое право гражданства.

Кончивши съ пѣснями, я призналъ не лишнимъ при болѣе распространенныхъ приложить напѣвы. Въ этой неспеціальной для меня области мнѣ помогъ извѣстный малороссійскій музыкантъ Н. В. Лисенко, положившій нѣсколько мотивовъ пѣсень спеціально для моего сборника, гдѣ они

и являются въ первый разъ. Въ концѣ сборника я прилагаю указатель пѣсень по мѣсту ихъ записки и небольшой словарь, рѣже употребляемыхъ словъ съ пословицами къ чумацкому быту. Относительно указателя считаю нужнымъ оговориться. Меня могутъ упрекнуть, что я составилъ его не по **говорамъ и нарѣчіямъ,** какъ бы слѣдовало, а по губерніямъ и уѣздамъ. Сдѣлалъ я это умышленно. Хотя я и старался сохранить особенности мѣстныхъ говоровъ вездѣ, гдѣ только они въ моихъ источникахъ были отмѣчены, но за повсемѣстную ихъ точность ручаться не стану. Во-первыхъ, при томъ разнообразіи правописаній, какое мнѣ пришлось объединить, часто безъ всякаго или безъ надлежащаго ключа къ этимъ правописаніямъ,—я не увѣренъ, что вездѣ точно и правильно уловилъ малѣйшіе оттѣнки говоровъ; а вовторыхъ потому, что большинство собирателей малорусскихъ пѣсень записывало ихъ не съ филологическими цѣлями, а или съ музыкалною или съ этнографическою. Поэтому, и составленный мною указатель не многимъ можетъ послужить филологу: онъ только показываетъ—какое широкое распространеніе получили чумацкія пѣсни въ разныхъ краяхъ Южной Руси, а еще болѣе то, какія мѣста болѣе подвергались этнографическимъ изслѣдованіямъ. Пѣсни эти послужили мнѣ и главнымъ источникомъ для этнографическаго очерка. Трудъ этотъ въ своемъ первоначальномъ видѣ былъ уже напечатанъ въ „Вѣстникѣ Европы“. (Сентябрь и Октябрь 1872 г.). Здѣсь онъ является значительно исправленный и дополненный краткимъ очеркомъ исторіи чумачества съ древняго времени до нашихъ дней.

Въ заключеніе считаю пріятнымъ долгомъ принесть мою искреннюю благодарность всѣмъ, принимавшимъ уча-

стіе въ составленіи настоящаго сборника передачею въ него драгоцѣнныхъ произведеній народной поэзіи. Какъ бы ни были малы и, взятые въ отдѣльности, малоцѣнны эти—по видимому—простые, необдѣланные камни,—они служатъ лучшимъ памятникомъ прошлой жизни Малороссіи и ея народнаго творчества.

И. Рудченко.

Житомиръ,
15-го декабря 1873 г.

ЧУМАКИ

ВЪ

НАРОДНЫХЪ ПѢСНЯХЪ

Этнографическій очеркъ.

«Языкъ, законодательство, кодексъ нравственныхъ правилъ—все это отвлеченности; полное же знаніе доставляетъ изученіе человѣка дѣйствующаго, тѣлеснаго, видимаго, который ѣстъ, ходитъ, борится, работаетъ».
Тэнъ: Histoire de la littérature anglaise.

I.

Происхожденіе чумачества.

Чумаками, какъ извѣстно, называются малороссіяне, отправляющіеся на волахъ въ Крымъ за солью и къ морямъ Черному и Азовскому за рыбою и развозятъ продукты эти по многочисленнымъ украинскимъ ярмаркамъ. Имя это въ послѣднее время присвоено также и малорусскимъ извозчикамъ, занимающимся доставкою чужихъ товаровъ. Такимъ образомъ, чумаки, по теперешнимъ нашимъ понятіямъ, не болѣе, какъ мелкіе торговцы—промышленники рыбой и солью, или же просто извозчики.

Но такими ли они были со времени образованія чумачества, или же мы такими ихъ встрѣчаемъ только теперь, выродившихся, преобразованныхъ новыми экономическими и соціальными условіями южнорусскаго края? Чтобы отвѣтить на этотъ вопросъ, необходимо прежде разрѣшить другіе, тѣсно съ нимъ связанные, а именно: откуда и когда произошло чумачество? подъ вліяніемъ какихъ именно внутреннихъ и внѣшнихъ причинъ оно привилось въ Южной Руси и сдѣлалось любимымъ промысломъ южноруса? наконецъ, чтó и какимъ образомъ вліяло на выработку такой, а не иной типической личности чумака?—Удовлетворительные отвѣты по предложеннымъ вопросамъ могутъ быть даны только тогда, когда мы прослѣдимъ, хотя въ бѣгломъ очеркѣ, исторію и способъ торговли и промысловъ Южной Руси съ самаго ранняго времени. Поэтому, да не поскучаетъ читатель, если мы на время углубимся въ сѣдую старину и въ ней поищемъ слѣдовъ занимающаго насъ народнаго экономическаго учрежденія, извѣстнаго потомъ подъ именемъ чумачества.

Слѣды его могутъ быть найдены еще во времена экспедицій славяно-русскихъ народныхъ торговцевъ, путешествовавшихъ въ колоніи греческія (и потомъ итальянскія), подъ прикрытіемъ первыхъ русскихъ князей. Нѣтъ сомнѣнія, что экспедиціи эти устраивались съ цѣлію внѣшней торговли,—такъ какъ извѣстно, что русскіе были въ торговыхъ сношеніяхъ съ другими народами древности гораздо раньше IX в. *) Торговля съ Византіею производилось издревле. О ней говорять арабскіе писатели, очевидцы ея. Такъ Ибнъ-Кхарданъ-бегъ (+ 912) говоритъ, что русскіе торгуютъ съ греками, императоръ которыхъ взимаетъ десятину съ ихъ товаровъ, и на Средиземномъ морѣ, гдѣ они продаютъ бобровые и лисьи

*) Еще Геродотъ упоминаетъ о торговыхъ сношеніяхъ скиѳовъ съ Ѳракіею. Тогдашняя торговля ихъ сосредоточивалась въ приморскихъ городахъ: Бористенѣ при Черномъ и Кремни при Азовскомъ моряхъ (Семеновъ. О россійск. внѣш. торг. Спб. 1859 т. III-й стр. 8).

мѣха. [1]) Константинъ Багрянородный также свидѣтельствуетъ, что въ его время русскіе производили уже торговлю черезъ Черное и Средиземное моря въ Константинополѣ, Коринѳѣ и даже Египтѣ [2]) Изъ договоровъ Олега и Игоря легко убѣдиться въ томъ, что русскіе за долго до нихъ вели уже дѣятельную торговлю съ Греками. Торговля эта велась, какъ извѣстно, воднымъ путемъ. Но Русь вела въ то время не одну торговлю судоходную: она съ ранняго времени знаетъ уже и сухопутную. Потребность въ рыбѣ и соли въ Южной Руси удовлетворялась издавна привозомъ. Договоръ Игоря съ Византіею (945 г.) говоритъ уже о рыбномъ промыслѣ въ Днѣпровскомъ лиманѣ; подъ 1159 г. лѣтопись упоминаетъ о рыболовахъ галичскихъ, которыхъ грабилъ Берладникъ съ половцами. [3]) Соль привозилась въ кіевскую область изъ галичской (добывалась при Карпатскихъ горахъ—въ Удечевѣ, Коломыѣ *) и Перемышлѣ) еще въ 1164 г. Въ торговлѣ солью, какъ извѣстно, принимали дѣятельное участіе сами князья кіевскіе, напр. Святополкъ, который, желая угодить скупщикамъ соли, «не пустиша гостей изъ Галича, ни людей изъ Перемышля... самъ продаетъ оную черезъ своихъ» [4]) Едва ли не раньше первыхъ страницъ нашей лѣтописи, южноруссы были уже въ торговыхъ сношеніяхъ съ Крымомъ и Азовомъ: во 1-хъ, потому, что надъ самимъ Азовскимъ моремъ была вѣтвь южноруссаго племени, образовавшая темное въ нашей исторіи Тмутараканское княжество, а во 2-хъ, сохранились свидѣтельства, что, когда мѣста эти забрали въ свои руки въ XII в. генуэзцы и венеціане, русскіе вели съ ними оживленную торговлю не только рыбою и солью, но и другими то-

---

[1]) Котляревскій, О погреб. обыч. языч. слав., стр. 9.

[2]) Чулковъ Истор. русск. торг. ч. I, кн. I, стр. 23—25.

[3]) Аристовъ. Промышленность древн. Руси. стр. 21,28.

[4]) ibid. стр. 68,69.

*Въ Галичинѣ, Буковинѣ и на Подоли промышленники солью до сихъ поръ называются *коломійцями*.

варами: виномъ, греческими товарами и т. п. ([1] Главными центрами торговли были г. Тана (Азовъ), а въ Крыму—г. Судакъ. По словамъ Рубриквиса (1352 г.) русскіе пріѣзжали въ Судакъ въ крытыхъ возахъ, запряженныхъ волами, привозили куницы, соболи и другіе мѣха и вымѣнивали ихъ на бумажныя и шелковыя матеріи, пряныя коренья, овощи, травы, вино и соль. Онъ даже опредѣляетъ цѣну послѣдней: за возъ соли, говоритъ онъ, россіяне давали по двѣ бумажныя матеріи, которыя стояли по $^{1}/_{2}$ гиперпера или солида (константинопольскаго червонца). [2]) О торговлѣ мѣхами сохранился довольно ясный намекъ и въ народной поэзіи. Такъ, одинъ «багач молодий» совѣтуетъ товарищамъ запречь воловъ въ «півтораста возів», отправиться въ «Кремень-город на базар», накупить тамъ «все лисиці та куниці та черниє соболя» и везть этотъ «дорогий товар» въ г. Азовъ. Далѣе пѣсня намекаетъ намъ и на мѣновую торговлю: азовскіе купцы предлагали за этотъ товаръ—«кому срібло, кому злото, кому сукні дорогі». *)—Эти торговцы древности и были, по всей вѣроятности, тою ячейкою, изъ которой потомъ развилось чумачество, сохранившее не только пріемы и способы торговли отъ древности, но и ѣздившіе по однимъ и тѣмъ же *одвічнім шляхам*, по которымъ еще при Рубриквисѣ тянулись медленно на волахъ торговые караваны. Въ этомъ не трудно убѣдиться, сличивши пріемы тогдашней торговли съ пріемами чумачества и обозрѣвая тѣ пути, какими она производилась.

Первоначально, весьма понятно, торговля была *мѣновая*, хотя она не исключала и употребленія монетъ. Русскіе привозили мѣха, сало, медъ, воскъ и другія произведенія своей страны и промѣнивали ихъ на чужеземные товары; или же свои продадутъ, а себѣ тутъ же накупятъ чужихъ. Сообразно

---

[1]) Аристовъ. О промышл. въ Руси, стр. 186,187.

[2]) Карамзинъ. Ист. госуд. рос., т. III стр. 124 и прим. 234

*) Цитируя пѣсни, я считалъ излишнимъ дѣлать указанія на мѣста, такъ какъ это при множествѣ ссылокъ, усложнило бы трудъ, собственно говоря, безполезный, ибо всѣ ссылки желающій можетъ провѣрить съ приложеніемъ.

первобытному способу, торговля эта была *нѣмая:* за незнаніемъ языковъ, при торговыхъ сдѣлкахъ, по выраженію лѣтописи, «помовали руками». [1]) Способъ передвиженія товаровъ на волахъ былъ крайне медленный *), но другаго способа въ тѣ времена и быть не могло. Въ первобытной странѣ, покрытой лѣсами, болотами, съ которыми приходилось иногда бороться ѣдущему торговцу,—только сильные волы могли хотя медленно передвигать товары. Тогдашняя торговля велась всего только тремя путями. Извѣстный водный путь «изъ Варягъ въ Греки и изъ Грекъ по Днѣпру» служилъ для внѣшней торговли съ Византіею, съ Царьградомъ. Другой путь—*Залозный,* шелъ за Олешье,—отчего, быть можетъ, получилъ и свое названіе. Онъ велъ въ придунайскіе города, въ Болгарію, этимъ путемъ поддерживались, вѣроятно, и первыя сношенія русскихъ славянъ съ западными и южными. Поэтому пути шелъ, вѣроятно, еще Святославъ, когда пожелалъ «жити въ Переяславци на Дунаи... яко ту вся благая сходятся—отъ Грекъ злато, паволоки, вино, овощевое разноличное, изъ техъ же и изъ Угоръ серебро и комони, изъ Руси же скора и воскъ, медъ и челядь». [2])—Наконецъ, третій путь—*Солоный.* Онъ велъ сухопутьемъ, параллельно пути греческому, до Дона, а по Дону—въ Крымъ и къ Азовскому морю. [3])—Вотъ единственные, извѣстные тогда, пути. Но ѣзда по нимъ не только въ то время, но и много позже, была весьма не безопасна. Пускаться одному по пути, пролегавшему черезъ кочевья всякихъ аваровъ, козаръ, позже—половцевъ и печенѣговъ, а еще позже дикихъ татарскихъ ордъ,—нечего было и думать. Отсюда естественно должна была явиться дорожная ассоціація.

---

[1]) Аристовъ. О промышл. др. Руси, стр. 209.

*) До чего медленна была ѣзда въ тѣ времена, видно изъ того, что преподобный Θеодосій, въ началѣ XI в. стремившійся изъ Курска въ Кіевъ (по теперишнему пути 480 верстъ), «обрѣтше *купцѣ грядуще съ возы* (съ бремены тяжки)» туда же,—шелъ вмѣстѣ съ ними до Кіева три недѣли!

[2]) Лаврент., 28.

[3]) Аристовъ. Промышл. древн. Руси. стр. 185—188.

Тогдашніе купцы, прежде чѣмъ пуститься въ путь, группировались въ *артели*, ходили не иначе, какъ цѣлыми вооруженными караванами—позднѣйшими «валками», да еще, въ добавокъ были встрѣчаемы и сопровождаемы военною дружиною. Такъ, въ 1166 г. Ростиславъ князь извѣщаетъ братьевъ и сыновей своихъ, чтобы шли съ войсками встрѣчать ѣдущихъ купцовъ изъ Греціи и Дуная. Собравшаяся дружина «стояша у Канева долго время, дондеже входе Гречникъ и Задозникъ, и оттоль возратишася во своясь» [1]) При подобныхъ встрѣчахъ и сопровожденіяхъ не рѣдко приходилось отражать нападенія кочевниковъ, при чемъ, конечно, принимали дѣятельное участіе и сами тогдашніе купцы. Охрана тогдашнихъ путей сообщенія, какъ видно изъ лѣтописи, не только входила въ кругъ дѣятельности русскихъ князей, но и была важнымъ стимуломъ для возбужденія народнаго энтузіазма при оборонѣ «своей отчины и дѣдины». Лѣтописецъ, подъ 1170 г., разсказываетъ: «Вложи Богъ въ серце Мстиславу Изяславичу мысль благу о русской земли..;» И, какъ одинъ изъ аргументовъ для поднятія народа противъ половцевъ, лѣтописецъ вкладываетъ въ уста этому князю такія слова: «А уже у насъ и Греческій путь изъотнимаютъ, и Соляный, и Задозный. А лѣпо ны было, братье, поискати *отецъ своихъ и дѣдъ своихъ пути!..»* [2]) И древніе наши торговцы бросали свои занятія и искали пути «дѣдъ своихъ и своей чести»... Но и въ болѣе мирныя времена торговцы эти должны были быть всегда на сторожѣ. Проѣздъ черезъ «лѣса непроходимые и дебри пустынныя», въ которыхъ кишѣли шайки разбойниковъ, поджидавшихъ приближенія торговыхъ каравановъ, чтобы поживиться на счетъ чужаго «добра»; малѣйшія политическія несогласія, за которыя первымъ приходилось расплачиваться торговцамъ не только однимъ имуществомъ, но нерѣдко и жизнью,—все это ставило жизнь торговца въ большую опасность и, поневолѣ, превращало его

1) ibid., стр. 246, 247.

2) Аристовъ. Промышл. древ. Руси, стр. 185. Ипатьев., 97.

въ полу-воина. Постоянныя областныя междоусобныя войны изъ-за княжескихъ престоловъ, терзавшія Русь въ теченіи четырехъ столѣтій, также обходились торговцу не дешево. Ни жизнь, ни имущество ограждены не были. Понятно, что и торговля въ такое время и при такихъ условіяхъ могла держаться только отвагою, неимовѣрною выносливостью и терпѣніемъ, даже нѣкоторымъ презрѣніемъ къ жизни занимавшихся нею... Эти-то условія жизни и создали тотъ оригинальный типъ чумачества, который, если не по имени, то de facto, существовалъ гораздо раньше козачины съ ея гетьманами и ихъ военною исторіею, и который много позже сохранялъ еще черты, унаслѣдованные издревле.

Но этому древнему южнорусскому купечеству мѣшали развиваться не однѣ, указанныя нами, внѣшнія причины, или неблагопріятныя политическія обстоятельства. Были и внутреннія причины, которыя съ ранняго времени начинають уже подтачивать это чисто народное торговое сословіе. Какъ на одну изъ главныхъ причинъ, слѣдуетъ указать на вытѣсненіе его изъ городовъ евреями съ давнихъ поръ. Извѣстно, что еще при корыстолюбивомъ Святополкѣ сыны Израиля получили въ главномъ торговомъ центрѣ тогдашней Руси, въ Кіевѣ, такую свободу дѣйствій, такъ опутали народъ долгами, что онъ, наконецъ, не вытерпѣлъ и сейчасъ же послѣ смерти Святополка (1113 г.) Кіяне «идоша на жиды и разграбиша я» [1]. Когда же Южная Русь, въ началѣ XIV столѣтія, была подчинена князьями литовскими и вошла въ составъ Литвы, то получила отъ нея, подъ видомъ промышленнаго развитія страны, такое количество еврейства, что оно, несмотря на разнаго рода «привилеи», даруемыя русскимъ торговцамъ Магдебурскимъ правомъ, очень скоро сдѣлало это право безсильнымъ и вырвало изъ рукъ мѣщанства всю городскую торговлю. Потомъ, когда въ XV вѣкѣ послѣдовало соединеніе Литвы и

---

1) Аристовъ. Промышл. древн. Руси, стр. 215.

Польши подъ однимъ скипетромъ, и Южная Русь очутилась въ рукахъ поляковъ, то не только было докончено уничтоженіе древне-вѣчевой свободы общинниковъ закрѣпощеніемъ ихъ польской шляхтѣ, но страна почти цѣликомъ была отдана въ аренду евреямъ. «Жиди—рандарі» заарендовали не одни «шляхи» и «торги козацькі», на которыхъ взимали «мито-промыто»:

Од возового
По-пів золотого,
Од пішого-пішениці по три денежки мита брали;
Од неборака старця
Брали кури да яйця,

они даже не удовлетворились и тѣмъ, что «на славній Украіні всі козацькі церкви заарендовали» [1]), самая жизнь южнорусскаго крестьянина, честь и жизнь семьи его находились въ безотчетномъ распоряженіи жида арендатора. Ему не только сдавали имѣніе въ аренду, но, вмѣстѣ съ имѣніемъ, жидъ получалъ право судить крестьянъ, брать съ нихъ различныя денежныя пени и даже казнить—«горломъ карати» [2]) Подобный строй, конечно, благопріятствовалъ упадку національнаго русскаго купечества. Жалобы, постоянно раздававшіяся еще съ начала XV в., что «превратность жидовская на то идетъ, какъ-бы христіанство убожело» [3]), ничего не помогали. Торговля и промыслы почти во всемъ югозападномъ краѣ перешли въ руки евреевъ или непосредственно, или же на откупъ. Конечно, и чумачество раздѣлило общую судьбу края. Оно было подорвано въ смыслѣ торговаго южнорусскаго сословія, которому не дали развиться. Пріютившись въ средѣ мелкаго мѣщанства, случайно уцѣлѣвшаго отъ отдачи жиду въ аренду, чумачество изъ прежнихъ «гостей», «купцовъ» игравшихъ видную роль въ распространеніи культуры и ци-

---

[1]) Кулишъ. Зап. о южной Руси, т. I. стр. 56—63.

[2]) Памятн. кіевск. ком. I. 2, 89.

[3] Ак. Зак. Рос. I, № 27.

вилизаціи въ древной Руси, спустилось до торгашества рыбою, солью и т. п. «крáмомъ», да и здѣсь тянуло самое жалкое существованіе... Отъ преждевременнаго уничтоженія, при общемъ закрѣпощеніи народа, оно спасено было только козачествомъ. *)

II.

Чумаки въ старину и нынѣ.

Козацкое движеніе, какъ протестъ подавленной массы народа, какъ пробужденіе поруганнаго національнаго чувства чести и свободы, свидѣтельствующее объ извѣстной доли народнаго самосознанія, играло видную роль въ исторіи Южной Руси не въ одномъ только религіозномъ, или политическомъ, или

*) Когда явилось въ первый разъ названіе *чумàкъ*—неизвѣстно. По поводу производства этаго слова существуютъ разногласныя мнѣнія. Г. Максимовичъ полагалъ, что слово это происходитъ отъ татарскаго и у насъ въ старину употребительнаго слова *чумъ* или *чюмъ*—ковшъ. (Укр. нар. пѣс, 1834 г., стр. 131). Съ этимъ мнѣніемъ, вѣроятно, почерпнутымъ отъ Карамзина, дѣлавшаго такое производство (Ист. госуд. рос., т. IV, пр. 325), и основавшагося на словахъ лѣтописи: «И присла (Батый князю Данилу) вина чюмъ», — согласенъ и Ż. Pauli. (Piesni ludu Rusk, т. 2 28). Данилевскій утверждаетъ, что слово это взято съ татарскаго и значитъ просто—извозчикъ. (Биб. для чт., 1857 г., Мартъ, 122). Другое же мнѣніе, котораго держатся гг. Скальковскій (Ист. нов. Сѣчи, I, 289), Новосѣльскій Lud Ukr, t. 2, 183) и Закревскій (Ст. бандур., ч. I, с. 20) слѣдующее: названіе чумаки произошло отъ *чумà*, для предохраненія отъ которой чумаки, идя въ дорогу, обмазывали дегтемъ «штани и сорочку», что̀ дѣлается нѣкоторыми и теперь. Первое мнѣніе, какъ намъ кажется, положительно не вѣрно. Какое отношеніе чумака къ ковшу? Развѣ то, что онъ иногда пилъ ковшемъ? Но пилъ вѣдь и простой земледѣлецъ ковшемъ, пилъ ковшемъ и бурлакъ, а вѣдь они не названы чумаками. Что же касается послѣдняго мнѣнія, то оно имѣетъ за себя слѣдующія основанія: чумаки, ходя въ Крымъ за солью, были едва ли не первыми, вывозившими оттуда въ Украину чуму, не говоря уже о томъ, что сами они не рѣдко заражались и умирали отъ этой болѣзни. Другой признакъ, по которому могло произойти названіе чумака отъ чумы—это внѣшній видъ его. Постоянное пребываніе при волахъ, ежедневная смазка колесъ, пыль, въѣвшаяся во все тѣло чумака, дѣлаютъ его *чернымъ*,—что напоминаетъ чумныхъ больныхъ (Слич. Даль, Толк. слов. жив. велик. яз., ч. IV, стр. 561: *чумакъ*. каз., перм=цѣловальникъ, кабачникъ, сидѣлецъ въ кабакѣ, что указываетъ на первоначальную функцію извощика—торговца, какъ капиталиста вообще, *чумакъ* и *чумилка* пск—замáрашка, чумазый.—*чумъ*. *чумичъ* и *чумичка*=уполовникъ, чупозникъ, долгостеблый ковшъ или большая ложка для стряпухъ, кухарокъ, поваровъ).

же военномъ отношеніи. Оно затронуло всѣ стороны жизни южноруссовъ. По всей вѣроятности, оно и явилось не въ силу указанныхъ причинъ, а скорѣе подъ вліяніемъ соціальныхъ, экономическихъ. Тѣми славными подвигами, какими прославилось казачество, оно заявило себя не вдругъ. Сначала это было не исключительно военное учрежденіе. Козакъ южнорусскій конца XV и начала XVI в. хотя и означалъ воина, но этотъ воинъ занимался торговлею и промыслами. Въ грамотѣ кіевскимъ мѣщанамъ, подъ 1499 годомъ, говорится о казакахъ, которые плавали внизъ до Днѣпру за рыбою и привозили ее въ Кіевъ на продажу. Акты того времени показываютъ, что многіе изъ украинцевъ издавна имѣли обычай отправляться весною къ порогамъ и за пороги, ловить тамъ рыбу и звѣрей, а осенью возвращались въ Украину и въ украинскихъ городахъ продавали свѣжую и просольную рыбу и звѣриныя шкуры. Эти рыболовы и звѣроловы, первоначально промышленники и торговцы, вѣроятно, и положили начало славной впослѣдствіи Запорожской Сичи. Какъ извѣстно, не одни сельскіе хлопы покидали «селидьби» и удирали отъ шляхетской неволи на Низъ. Тягости, лежавшія по закону на мѣщанахъ, усиленныя произволомъ старостъ и воеводъ, заставляли и мѣщанство бросать издавна насиженныя «мѣста» и уходить въ Сичъ, въ ядро вольнаго козачества, гдѣ каждому была полная свобода заниматься, чѣмъ хочешь и какъ хочешь. [1]) Сюда, конечно, каждый приносилъ свое умѣнье и опытъ къ прежнимъ занятіямъ. Оттого на Запорожьѣ мы встрѣчаемъ всѣ извѣстные тогда роды занятій. «Сичовики» занимались не одними наѣздами на татаръ или на поляковъ, не одними грабежами да разбоями, какъ предполагаютъ нѣкоторые, они занимались, и даже очень усердно, земледѣліемъ, скотоводствомъ, промыслами и торговлею. Роль ихъ въ послѣдней довольно значительна. Въ XVI, XVII и XVIII ст., Запорожье служило посредникомъ въ торговлѣ между Украиною, Литвою и Польшею съ одной, и Крымомъ съ другой сто-

---

[1]) Костомаровъ. Богданъ Хмѣльницкій, I, стр. XX—XXV.

роны. Самое положеніе Запорожской Сѣчи, на перепутьи изъ указанныхъ странъ къ южнымъ морямъ и въ Крымъ,—побуждало запорожцевъ принимать дѣятельное участіе въ торговлѣ. И низовое товариство или само занималось торговлею или же становилось въ ней посредникомъ.

Извѣстно, что запорожцы въ значительной степени сами занимались солянымъ, а особенно рыбнымъ промысломъ. Послѣдній промыселъ вели они въ большихъ размѣрахъ и даже на комерческомъ основаніи. Кромѣ самихъ сѣчевиковъ, ловлею рыбы занимались и наемныя рыболовныя партіи—*ватаги*, приходившія въ Запорожье «на заробітки», и управляемыя особыми *господарями*, выборными изъ низового товариства. Эти рабочіе, *ирыпи*, по большей части бродяги бездомные, послужили прототипомъ для извѣстнаго въ народной поэзіи типа *бурлака*. [1]) Чаще всего, они и оставались на Запорожьѣ. Ими преимущественно были заселены паланки: Ингульская, Кальміусская и Бугогардовская [2]). Ловили рыбу не только для собственнаго употребленія, но и для продажи заѣзжимъ изъ Украины чумакамъ, которые или покупали, или вымѣнивали рыбу на воскъ, сало, водку и т. п. продукты, шедшіе изъ Украины на Запорожье. Кромѣ того, запорожцы высылали своихъ чумаковъ въ другія страны. По словамъ Поноччи, королевскаго секретаря временъ Хмельницкаго, запорожцы возили вяленую и соленую рыбу «мажами» даже во Львовъ, продавали ее тамъ вмѣстѣ съ волами, а сами возвращались домой на одноконкѣ. Торговля пшеномъ была также въ большемъ ходу—его доставляли къ рѣкамъ, текущимъ въ Вислу. [3])

Посредничество Запорожья въ торговлѣ между указанными нами выше странами заключалось преимущественно въ

---

[1]) Скальковскій. Ист. нов. Сѣчи, I, с. 232. (Въ Малороссіи сохранился еще и до настоящаго времени обычай ходить на Донъ, для заработковъ, *въ-забродъ*, ловить рыбу—*бурлачити*, *бурлакувать*).

[2]) Скальковскій. Ист. нов. сѣчи. I, с. 241, 232.

[3]) Ambr. Grabowski, Ojczyste spominki, I, 140

томъ, безъ чего была въ тѣ времена немыслима внѣшняя торговля, а именно: запорожцы сопровождали въ опасныхъ мѣстахъ торговые караваны—чумацкія валки—и перевозили ихъ черезъ рѣки. По пути движенія этихъ каравановъ устроены были запорожцами *переправы* на Днѣпрѣ: Кодацкая, Микитинъ-Ригъ, Каменка. Сборы за перевозъ на переправахъ и проводы въ опасныхъ мѣстахъ составляли одинъ изъ значительныхъ доходовъ войскового скарбу. Для сборовъ этихъ существовали даже особыя команды, подъ вѣдѣніемъ особыхъ *шафарей* изъ подшафарого, писаря и подписаря [1]). Сборы эти такъ увлекали сичевое товариство, что оно устраивало перевозы даже внѣ предѣловъ своихъ «вольностей», въ земляхъ Крымскаго ханства, у Кизикирменя (Бериславль), на рр. Бѣлозеркѣ, Рогачикѣ и т. п. [2]) Ханы крымскіе, конечно, не препятствовали этому, такъ какъ лично были заинтересованы въ движеніи чумаковъ. Извѣстно, что соль въ древности составляла ханскую регалію и была однимъ изъ главныхъ источниковъ ханскихъ доходовъ. Еще изъ договора Сигизмунда Августа съ Крымскимъ ханомъ въ 1540 г. узнаемъ, что польскимъ и литовскимъ торговцамъ (чумакамъ) выговаривалось право свободно брать соль въ Кичибеевѣ (Одессѣ), Перекопѣ и Кафѣ (Керчи), «заплотивши мыто по старинѣ» [2]). Ради этаго «мыта», ханы крымскіе не только заботились объ устраненіи препятствій къ возможно-большему вывозу соли за предѣлы Крыма, но даже предварительно извѣщали запорожцевъ объ урожаѣ соли на озерахъ, считая козаковъ главными посредниками въ торговлѣ съ чумаками. Такъ въ XVIII ст. (1764 г.) приставъ перекопскаго промысла пишетъ Кошевому: «Благодареніе Богу, Его святымъ произволеніемъ, сего году уже выстояніе свое сдѣлавъ, соль произошла обильно противу прошедшаго году: какъ обычай, сѣла хорошо. Да при

---

[1]) Вс. Коховскій. Опытъ изуч. войнъ Богд. Хмѣл. Воен. сб. 1862 г., стр 108.

[2]) Солян. пром. въ Крыму, М. Медвѣдева. Сборн. свѣд. М-ва финансовъ, 1867 г., Іюнь, стр. 402.

тожъ же воды и травы въ Крыму, также и на пути вездѣ изобильно, такъ что очень спокойно нынѣ для чумаковъ, а для скота кормовъ достанетъ» [1]). Подобная заботливость въ тѣ времена была далеко нелишняя. Вода и трава среди пустынной страны для чумаковъ были первымъ условіемъ, при которомъ они только и могли пуститься въ дальній путь. Запорожцамъ же прибытіе чумаковъ было весьма выгодно. Они, какъ мы сказали выше, извлекали большіе доходы, для своего скарбу, за переправы черезъ рѣчки, пролегавшія по Запорожью и за проводы «чумацкихъ ватагъ» въ опасныхъ мѣстахъ. А тогдашніе пути сообщенія были вовсе не безопасны, да иногда ихъ и вовсе не было.

Въ тѣ отдаленныя отъ насъ времена, въ «пустоширокихъ степахъ» нынѣшней Екатеринославщины и Херсонщины—по выраженію лѣтописи—«не имѣлось ни единой стежки, ни слѣду, какъ на морѣ»: въ этой дикой пустынѣ, въ которой проѣзжающіе «познавали путь свой въ день по солнцу и кряжахъ высокихъ земныхъ, и по могиламъ, ночью же по звѣздамъ и вѣтрамъ, и рѣчкамъ»,—пролегало только двѣ чумацкихъ дороги: Черный шляхъ и Муравскій. *Черный шляхъ* назывался такъ по причинѣ опасностей, которымъ подвергались проѣзжавшіе по немъ. Въ простонародьи шляхъ этотъ именуется еще и *Шпаковымъ*, по имени чумацкаго атамана Шпака, искуснаго вожака «чумацкихъ ватагъ». Этотъ шляхъ проходилъ почти по той самой стези, что и нынѣшній торговый путь изъ западныхъ губерній. Начинаясь на Волыни, онъ идетъ до Умани, а оттуда по тайнымъ тропинкамъ, по глубокимъ оврагамъ и берегамъ степныхъ рѣчекъ доходитъ до Балты, потомъ до Ольвіополя, а наконецъ до Никитской переправы на Днѣпрѣ. *Муравскій* же шляхъ, въ древности Солоный, шелъ изъ глубины Малороссіи черезъ восточныя степи Запорожья. Пробравшись по вершинамъ Ворсклы до вершинъ рѣчки Берестоватой, впадающей въ Самару, онъ ведетъ

[1]) ibid, стр. 403.

въ югу, черезъ запорожскія паланки, до границы, или рѣки Конскія-Воды (Конка)—и тутъ уже переходитъ «на крымскую сторону» [1]). Названіе Муравскаго произошло отъ *муравы*—мелкой травы, растущей по окраинамъ дороги. По этимъ-то *одвічнимъ шляхамъ*,—какъ только весна подсохнутъ дороги, и трава на степи зазеленѣетъ,—многочисленныя чумацкія *валки* тянулись своими медленными волами

Дойдя до запорожской границы, т. е. до впаденія р. Синюхи въ Бугъ (если шли по Черному шляху),—чумацкій атаманъ отправлялся въ *гардъ* (присмотръ, стража) и просилъ провожатыхъ. Переправившись тамъ черезъ рѣку, за что взымалась установленная пошлина—*мостовое*,—чумацкая валка, подъ прикрытіемъ запорожскаго отряда направлялась къ р. Мертвымъ Водамъ, а оттуда, смѣнивъ провожатыхъ въ Ингульской паланкѣ, доходила до Никитина, если шла въ Крымъ, или до Кодака, если на Донъ за рыбою. За то платили въ кошевой скарбъ 8 р. до Никитина, и 10 р. до Кодака и давали небольшой *галець* (подарокъ) своимъ путеводителямъ» [2]) За проѣздъ же по мостамъ и за перевозъ на поромахъ взималось въ войсковой скарбъ, смотря по нагрузкѣ воза, отъ 2-хъ до 10-ти коп. съ *хуры* [3]).

О пребываніи чумаковъ на Запорожьи и путешествіи по Ногайскимъ степямъ г. Скальковскій говоритъ такъ: «Въ Запорожьи чумакъ или польскій торговецъ находилъ защиту отъ гайдамакъ, пристанище у бѣлой хаты зимовника, обыкновенно стоявшей на берегу глубокой рѣчки, въ уединенной балкѣ или у вырытаго колодца, обложеннаго камнемъ, съ привѣшеннымъ ведерцемъ, деревяннымъ корчакомъ и жолобомъ, для доенія людей и рабочаго скота. Хозяинъ зимовника, запорожскій козакъ, обыкновенно былъ и шинкаремъ; безопасность ватагъ чумацкихъ была для него не только долгомъ, но и ис-

---

[1]) Скальковскій. Ист. нов. Сѣчи, I, 131 и 132.
[2]) ibid, стр. 182.
[3]) Медвѣдевъ. Солян. промыс. въ крыму, сб. М. Ф. въ 1867. VI стр. 463.

точникомъ прибыли: онъ хорошо зналъ, что слава добраго зимовника распространяется скоро не только въ Украинѣ, но и за-границею. Къ тому же, исключая разбойничьихъ нападеній гайдамаства, и то ночью на одиночныхъ ватажанъ или неосторожныхъ молодиковъ, стерегущихъ скотину,—караваны могли быть спокойны на Запорожьи, какъ дома. Въ случаѣ обиды, всякій зналъ, что или панъ-полковникъ пограничный, или разъѣздныя команды, или даже и войсковая старшина жестоко накажетъ, «кіями» шалуна или грабителя».

«Но, перешагнувъ за Днѣпръ, у Никитина перевоза, чумакъ мазалъ свою рубашку и одежду дегтемъ, изъ предосторожности отъ «чумы и гадины», заряжалъ *рушницю*, добывалъ изъ воза *списа*, а на груди, на ремешкѣ, вѣшалъ *гаманъ* въ которомъ хранился *ярликъ*. Въ ногайской степи уже ни селъ, ни зимовниковъ не было; хорошо еще, если «трава уродила» и вода «въ полевыхъ рѣчкахъ не повысыхала», а то уже не у кого достать ни корму, ни водопоя. Отъ запорожской границы до самой Перекопской *башты*, не увидятъ уже они ничего, кромѣ табуновъ или стадъ татарскихъ, весь годъ блуждающихъ съ чабанами, также дикими, какъ и ихъ лошади... Въ голой степи, вдали отъ аула, ногайцы не боялись никого и для нихъ зарѣзать двухъ-трехъ ватажанъ, отнять скотину или хлѣбъ считалось молодечествомъ. А сколько обмановъ на соляныхъ озерахъ, сколько обидъ въ баштѣ отъ всякаго рода дыздарей, имановъ и каймакановъ!» [1]).

Вообще путешествія чумаковъ въ тѣ времена рѣдко обходились безъ «пригоди»: или гайдамаки набѣгутъ и ограбятъ чумацкую валку, или татары. Опасности были такъ велики что въ окрестностяхъ пороговъ, по словамъ Боплана, путешествіе съ сотнею, даже съ тысячею человѣкъ, не безопасно, такъ какъ татары, не имѣя постоянныхъ жилищъ, то-и-дѣло разъѣзжаютъ отрядами въ 5, 6—10 тысячъ [2]). По причинамъ та-

[1]) Скальковскій. Ист. Нов. Сѣчи, т. 6, стр. 133—134.

[2]) Бопланъ. Описаніе Украины, стр. 21.

кихъ опасностей очень долго и поддерживалась древняя *артіль*. Чумакъ въ одиночку никогда не пускался въ такой опасный путь—и чумаки ѣздили не иначе, какъ «ватагами—*вáлками*.» Въ случаѣ же набѣга гайдамаковъ или ногайцевъ, съ цѣлью поживиться чумацкимъ добромъ,—чумаки дѣлали изъ возовъ *тáборъ*, который столь же трудно было взять, какъ и укрѣпленный лагерь.

Всякая валка имѣла своего выборнаго *отамана*, который шелъ съ своимъ возомъ всегда впереди валки. Отаманъ всегда избирался изъ чумаковъ бывалыхъ въ дорогахъ: онъ указывалъ путь, опредѣлялъ дневныхъ и ночныхъ сторожей для скота, распоряжался часомъ ѣзды и отдыха, разбиралъ ссоры между ватажанами и т. п. Кромѣ отамана, каждая валка имѣла еще и другое должностное лицо—*кýхаря*, т.-е. кашевара, на возу котораго находились съѣстные припасы, а также *казанъ* и *таганы*—символы его званія.

Такимъ образомъ организованная и вооруженная чумацкая валка медленно подвигалась изъ Украины, Литвы или Польши въ Крымъ—за солью, или къ рыболовнымъ притонамъ—за рыбою. Затѣмъ, набравши въ Крыму соли, за которую турецкое правительство въ перекопской башнѣ взимало извѣстную плату, или же накупивши на рыбныхъ ловляхъ (тафахъ) рыбы [1]), чумаки возвращались обратно домой по «шляхамъ», одиночно тянущимся среди безлюдной и безводной степи,—шляхамъ до того длиннымъ, что видъ ихъ внушилъ даже малоросамъ загадку: «лежить гася—простяглася; якъ устане, то й неба достане»!

Но путешествія по этимъ «шляхамъ» не рѣдко оканчивались несчастіемъ. Отбившись отъ родины, въ чужой и да-

---

[1]) Приведемъ цѣны, существовавшія въ XVII и XVIII-мъ в на предметы чумацкаго промысла. Дегтю ведро государево—1 к.; рыбы сеньги—1 1/2 к. десятокъ; сала свиного фунтъ—7 к.; хлѣба пшеничнаго фунтъ—3 к.; соли у вольныхъ торговцевъ пудъ—1/4 к.; казенной—1/2 к.; пива ведро—23 к.; меду патоки ведро 2 р. 20 к.; горілки пѣнной ведро—50 к.; полугарной—1 р. 20 к,; сивухи—60 к.; масла коноплянаго ведро—1 р. 40 к. Свѣдѣнія эти извлечены изъ полусгнившихъ дѣлъ Гадячскаго полкового архива.

лекой странѣ, чумаки иногда встрѣчали врага гораздо болѣе опаснаго, чѣмъ отсутствіе воды и кормовъ, чѣмъ степные «вовки-сироманьці», отъ которыхъ не было отбою, чѣмъ притаившіеся въ комышахъ грабители, «харцизи», или же полудикія шайки татаръ. Достигнувъ черноморскихъ портовъ, чумаки иногда, вмѣсто пріюта, встрѣчали чуму и тогда жизнь цѣлой валки была въ опасности. Напрасно домашніе выжидали чумаковъ съ дороги: только одинокій крестъ гдѣ-нибудь за городомъ, или въ степи, могъ напомнить прохожему объ исчезнувшей жизни...Эта-то бездомная, скитальческая, полная тревогъ и лишеній, сопряженная съ опасностію, жизнь чумака дѣйствовала на народное воображеніе, возбуждала въ различныхъ видахъ чувство и вызывала народное творчество, рисующее оригинальный типъ чумака во всѣхъ его положеніяхъ. Чумацкія пѣсни, то исполненныя неподдѣльнымъ лирическимъ воодушевленіемъ и восторгомъ, то поражающія истиннымъ трагизмомъ,—остались памятникомъ того чумачества, какое спасено и развито было козачествомъ. Позже, когда козачество утратило свою славную въ теченіи слишкомъ трехъ столѣтій роль,—чумачество стало пріютомъ для угасшаго рыцарства. Притупивши «гострі шаблі» и «списи», спасенные, быть можетъ случаемъ отъ новаго закрѣпощенія, собственнымъ старшинамъ—даже иногда родичамъ,—козаки подружились съ медленными волами и предались исключительно чумачеству. Но и въ этотъ третій періодъ чумачество доживаетъ уже свой вѣкъ.....

Въ наше время чумаки встрѣчаются вездѣ, гдѣ только слышна южнорусская рѣчь. Въ Полѣсьи, на Волыни, въ Подоліи и Украинѣ извѣстно названіе чумака. Хотя въ каждой изъ этихъ мѣстностей чумакъ, имѣя многія общія черты, разнообразится вслѣдствіе мѣстныхъ требованій и особенностей, но существуетъ собственно два главныхъ вида чумаковъ. На берегахъ Стыри, Горыни и Березины, въ такъ называемомъ Полѣсьи, чумачество уже издавна приняло значеніе извозни-

чества), но въ Подоліи, право- и лѣво-бережной Украинѣ (Кiевской, Полтавской, Черниговской и Харьковской губ.) чумаки образовали изъ себя особый промышленный классъ, собственно и извѣстный подъ этимъ именемъ. Сбытъ лѣсныхъ продуктовъ полѣщука заставлялъ чумака тянуться къ торговымъ пунктамъ на Днѣпрѣ, Двинѣ и Вислѣ: чумакъ нанимался доставлять туда деготь, лѣсъ, поташъ, гдѣ оставлялъ эти произведенія своей мѣстности, набиралъ, если случалось, новыхъ и возвращался домой. Совершенно иное чумачество въ Подоліи и Украинѣ: тутъ оно до настоящаго времени почти совершенно сохранилось въ своемъ первоначальномъ видѣ. Отправляясь въ Крымъ или Бессарабію за солью, на Донъ или въ Днѣпровскимъ лиманамъ за рыбою и набравши тамъ полные возы этого «добра», — чумаки сами потомъ развозятъ его по ярмаркамъ и занимаются продажею. Если тамъ чумакъ игралъ убогую, прозаическую роль извощика, то тутъ, проѣзжая по поэтической, полной воспоминаній мѣстности, при относительномъ богатствѣ, чумакъ получилъ и поэтическую окраску, и большое уваженіе народа: «то люде бувалі, говорится о нихъ. — свого или світа, багато бачили, багато знають...» И дѣйствительно чумаки, сравнительно съ нашимъ простолюдиномъ, «багато бачили, багато знають...» Послѣ упадка козаччины, чумакъ всетаки не переставалъ ходить по старымъ татарскимъ и запорожскимъ шляхамъ, — онъ одинъ еще жилъ среди зеленыхъ степей, одинъ заглядывался на высокія украинскія могилы — нѣмые памятники козацкой славы, видѣлъ «темный лугъ», бывшій отцемъ козаччины, проѣзжалъ черезъ пустынныя руины «матери-Січі»... Окруженный такою поэтическою обстановкою, при выгодности самаго промысла, чумакъ такъ полюбилъ его, что не растается съ нимъ вотъ уже нѣсколько вѣковъ. Промыселъ этотъ переходя «отъ діда-прадіда», сталъ наслѣдственнымъ занятіемъ, вошелъ въ народный обычай украинца. Нѣтъ того села на Украинѣ, въ которомъ бы не было нѣсколькихъ семей чумаковъ, а нѣкоторыя села, пре-

мущественно козачьи, исключительно занимаются чумачествомъ [1]).

Въ 1871 г. въ газетахъ сообщено было извѣстіе, показавшееся многимъ невѣроятнымъ. Разсказывалось, что у чумака, занимавшагося чумачествомъ въ нашъ вѣкъ, украдено было 560 тыс. р. Одному изъ корреспондентовъ «Харьков. Вѣд.» довелось видѣть этаго чумака и записать разсказъ его о чумацкомъ промыслѣ. Считаемъ не лишнимъ подѣлиться съ читателемъ выдержками изъ этаго интереснаго разсказа. «Мнѣ 62 года и мой отецъ былъ богатый человѣкъ; онъ ходилъ въ Крымъ и на Донъ съ 25 и болѣе своихъ собственныхъ паровицъ, на собственныя деньги покупалъ рыбу и соль. Съ 1829 г. мнѣ поручили чумацкій промыселъ, которымъ я и занимался 40 лѣтъ. Во все это время со мною никогда не ходило по рыбу меньше 50 паровицъ, но большею частію отъ 70 до 100 паровицъ моихъ собственныхъ; когда же, по моимъ росчетамъ, была выгодна покупка рыбы, тогда я нанималъ по 30 и 50 чужихъ паровицъ. Покупка рыбы и соли всегда производится на наличныя деньги: на Дону рыба, а въ Крыму соль иначе не продается; да и вообще чумакъ въ кредитъ своей торговли не велъ. Расходъ чумака въ дорогѣ самый ничтожный. Въ губерніяхъ: херсонской, екатеринославской, таврической и въ землѣ войска донскаго въ рѣдкомъ мѣстѣ приходилось платить за пастьбу скотины по 2 и рѣдко по 5 коп. отъ штуки, а большею частію еще просили насъ пасти воловъ нашихъ на степи, такъ какъ на мѣстахъ, гдѣ паслись въ степи чумацкіе волы—на *сбоїінах,* лучше родится хлѣбъ. При 5 паровицахъ шелъ одинъ чумакъ—*наймит*, который получалъ 25 р. въ годъ. Нужные для чумака въ дорогѣ про-

---

[1]) Только однихъ постоянныхъ чумаковъ въ Полтавской, Черниговской, Кіевской, Харьковской, Курской, Воронежской и Орловской губерніяхъ считается 2[illegible] кромѣ того есть еще множество временныхъ чумаковъ, занимающихся эт[illegible] ломъ между прочимъ, въ свободное время. (A. Bouschen. Aperçu stat. de fo[illegible] de la Russie, p. 218).

дукты, какъ-то: сухари, крупа, пшено, сало и мука гречневая и пшеничная были своего хозяйства—непокупные. Въ послѣднее время подорожали и увеличились дорожные расходы: теперь приходится платить наймиту по 30 и 40 р. въ годъ, да за пастьбу воловъ среднимъ числомъ по 10 коп. отъ вола, теперь и рыба на Дону продается втрое и четверо дороже, чѣмъ за 30 и 40 лѣтъ тому назадъ. Главный товаръ, который я по преимуществу покупалъ—чехонь; другіе же сорта рыбы, каковы: чабакъ, тарань, сула, судакъ, боковня я покупалъ иногда мало, иногда много, смотря по цѣнѣ, ибо они въ продажѣ менѣе требуются. На чумацкій возъ набиралъ: чехони 4000 штукъ, чабака отъ 1.100 до 1.300 шт., сулы лучшей 1.300 шт., тарани 7.000 шт., судака 6.000 шт., боковни по 3.000 и 4.000 шт. Въ 30-хъ годахъ на заводахъ продавалась чехонь отъ 7 до 12 р. за тысячу, а по привозѣ продавали тысячу, по 25 и 35 р.; чабакъ покупался отъ 20 до 30 р., а продавался по 80 и до 100 р. за тысячу; сула въ той же цѣнѣ, что и чабакъ; тарань покупалась отъ 2 до 6 р., а продавалась отъ 12 до 20 р. за тысячу; судакъ—немного дороже тарани; боковня—въ одной цѣнѣ съ таранью. До времени перемѣны ассигнацій на кредитные билеты, я изъ оборота деньгами заработывалъ столько, что этотъ барышъ покрывалъ всѣ дорожныя издержки, а именно: въ кіевской г., въ которой по преимуществу я продавалъ рыбу, серебряный рубль принимался въ 3 р. 50 к. асс., полуимперіалъ въ 18 р. 2 к.,—на Дону же серебряный рубль принимали въ 4 р. асс. а полуимперіалъ въ 20 р. 60 к. Тогда я покупалъ рыбу на Дону всегда на звонкую монету: золото меньше занимало мѣста и меньше вѣсу. Въ послѣдній годъ уничтоженія старыхъ ассигнацій серебрянный рубль на Дону шелъ въ 4 р. 60 к. асс., полуимперіалъ въ 24 р. асс; между тѣмъ, какъ у насъ при продажѣ рыбы и даже при промѣнѣ ассигнацій на звонкую монету лажу не было. Иной разъ я возилъ на Донъ хлѣбъ, ибо сучалось, какъ въ 1832 г., что у насъ пудъ хлѣба стоилъ

10 к., а на Дону я продавалъ по 80 коп. По большей части я покупалъ рыбу на косахъ и отмеляхъ Азовскаго моря, подлѣ городовъ Ростова и Азова. Ходилъ я за рыбою два раза въ годъ: весною въ концѣ марта или началѣ апрѣля, смотря по погодѣ, за недѣлю или двѣ до праздника пасхи,—если съ товаромъ, то шелъ 5 недѣль, а порожнякомъ поспѣвалъ въ 3½ недѣли, къ Петровкѣ возвращался;—въ осеннюю ходку отправлялся послѣ Петра, возвращался къ филиповкѣ; иной годъ ходилъ третій разъ въ Одессу съ пшеницею, откуда привозилъ соль—для чумака менѣе всего выгодный товаръ. Въ продолженіи 40 лѣтъ чумачества, я каждый годъ заработывалъ отъ торговли рыбою не меньше 12 тыс. р. Кромѣ того мы сѣяли много хлѣба и, не имѣя нужды въ деньгахъ, продавали его тогда только, когда были хорошія цѣны. При нашей трезвой и скромной жизни, если бы насъ не разорялъ помѣщикъ, пользовавшійся своимъ крѣпостнымъ правомъ, отъ котораго мы, послѣ тяжкихъ испытаній и разореній, избавились только въ 1848 г., мы бы до сихъ поръ имѣли милліонъ рублей » [1])

Но не въ одномъ только торговомъ отношеніи чумаки служили для своего края: они не рѣдко бывали и кредиторами всегда безденежнаго села. Не говоря уже о повсемѣстномъ кредитѣ продуктами чумацкаго промысла, а особенно солью которую чумаки отпускали постоянно, для односельчанъ, въ долгъ—до *нового хліба*, т. е. до лѣтняго урожая,—нѣкоторые изъ болѣе зажиточныхъ чумаковъ являлись и денежными кредиторами. Нужны ли селянину деньги на постройку, «хати», выдавалъ ли онъ замужъ дочь или женилъ сына чтобы «справить весілля», къ кому обратиться за помочью? Кредитныхъ учрежденій тогда не было, или они пугали неграмотнаго крестьянина своими формальностями. И он обращался къ чумаку, который и помогалъ при нуждѣ. Иног чумакъ выручалъ изъ бѣды, когда приходилось уплачивать «п

[1]) Кіевлянинъ. 1867, № 69.

душне» и т. п. Но такіе чумаки въ послѣднее время уже весьма рѣдки.

Теперь вообще замѣтно вырожденіе чумаковъ-торговцевъ и преобладаніе чумаковъ-извощиковъ *хурщиків*. Не только на Полѣсьи и Волыни, но даже въ Подоліи и Украинѣ—особенно въ Харьковской губ.—начало чумачествомъ извозничествомъ замѣняться чумачество-торгашество [1]). Какъ переходная ступень отъ послѣдняго къ первому явилась совмѣстность занятій—и извозъ, и торговля. Теперь весьма часто бываетъ, что чумаки, ѣдущіе въ Бессарабію, Крымъ или на Донъ, набираютъ по дорогѣ товаровъ, для доставки ихъ въ Одессу [2]), Херсонъ, Николаевъ, Маріуполь, Бердянскъ и т. д., и, получивши за извозъ деньги, отправляются въ мѣста, служащія цѣлью чумачества, покупаютъ тамъ соль и рыбу и возвращаются домой уже съ своими товарами.

По времени выѣзда чумаковъ изъ дому, народъ далъ имъ особыя названія. Чумакъ бываетъ *ранній, серéдній* и *пизній*. Какъ только весна освободитъ землю отъ ледяной коры, какъ только «заспивае жаворонокъ у лузі»—чумакъ выходитъ въ дорогу. Это чумакъ «ранній». Проведя въ дорогѣ недѣль 5, 6, чумакъ возвращается домой «на жнивà». Хорошенько выкормивши воловъ, давши имъ и себѣ порядочный отдыхъ,—чумакъ снова идетъ въ дорогу «объ Илиі» (20 іюля). То чумáкъ «середній». А «пізній» чумакъ, т.-е. «осінній». ѣдетъ въ дорогу «передъ Покровою».

Такое постоянное скитаніе по дорогамъ, полуосѣдлая, полукочевая жизнь положила особенный отпечатокъ на лицо

---

[1]) Двѣ трети вывоза изъ черноморскихъ и азовскихъ портовъ на сумму въ 30—40 милліоновъ р. с. состоитъ изъ товаровъ, приведенныхъ сухопутно, и чумаки—главнѣйшіе участники въ этой доставкѣ. Перевозка товаровъ по тракту отъ Харькова до Таганрога стоила въ 1860-хъ годахъ 1½ милліона р. с. (Географ. извѣст. 1865 г., 5 января.)

[2]) Сухопутная доставка одного хлѣба въ одесскій портъ до открытія балтской желѣзной дороги поглощала 6 милліоновъ р. с. ежегодно. (Мат. для геогр. и стат. Херсонской губ., I, 286).

чумака; а одиночество, полное тревогъ дорожной жизни, образовало въ немъ нѣсколько суровый характеръ съ оттѣнкомъ грустнаго міровоззрѣнія. Чумакъ по большой части молчаливъ, угрюмъ, смотритъ на жизнь съ затаеннымъ презрѣніемъ, во всѣхъ ствоихъ поступкахъ обнаруживаетъ полную самоувѣренность; но при этомъ всегда исполненъ ироніи и готовъ насмѣшить окружающихъ, сохраняя собственное достоинство. Крѣпкое сложеніе, мужественныя черты лица, длинные усы и длинная, закрученная за ухо, чуприна придаютъ особое выраженіе чумаку, такъ что его не трудно отличить въ толпѣ. Вотъ видишь его на ярмаркѣ, въ высокой бараньей шапкѣ, въ свитѣ, слегка наброшенной на плечи, съ гордо поднятою головою, пробирается онъ среди селянъ. Вотъ, съ внутреннимъ самодовольствомъ подошелъ онъ къ огромнымъ воламъ, спрашиваетъ о цѣнѣ, торгуетъ—и, схвативши сильными руками вола за рога, становитъ его на колѣни; оглядывается—видитъ толпу жидовъ—и однимъ взмахомъ батога или приподнятымъ кулакомъ жиды разогнаны. Идетъ дальше—и легкимъ толчкомъ ноги, какъ бы нечаянно опрокидываетъ съ дегтемъ боченокъ и тутъ же расплачивается за убытокъ, или—тоже словно нечаянно—упускаетъ «паляницю» въ бочку меду и заявляетъ претензію, что испачкалъ хлѣбъ... При встрѣчѣ съ дівчиною—шепнетъ ей на ухо нѣсколько словъ и, наконецъ, протискиваясь сквозь толпу, пробирается въ середину кружка и останавливается передъ «лірникомъ», заложивши назадъ засмоленныя руки... Гордое и веселое лицо чумака, при первомъ звукѣ родной, заунывной думы, принимаетъ невыразимую грусть: дикимъ взоромъ смотритъ онъ на пѣвца, склонивши на грудь голову—и тысяча разнообразныхъ думъ и воспоминаній переплываютъ въ душѣ его и погружаютъ его въ долгое молчаливое раздумье... [1])

Но обратимся къ народнымъ пѣснямъ и посмотримъ, какими красками нарисовало чумаковъ народное творчество.

---

[1]) Nowosielski. Lud Ukr., II, c. 187—189.

При этомъ впрочемъ считаемъ не лишнимъ сдѣлать на счетъ его слѣдующія два замѣчанія: 1-е) предупреждаемъ читателя, чтобы онъ встрѣчающіяся въ пѣсняхъ собственныя имена не принялъ за дѣйствительныхъ лицъ. Народная пѣсня часто извращаетъ, коверкаетъ имена или пріурочиваетъ къ нимъ такія событія и явленія, которыхъ героями никогда не были поименованныя лица. Такъ напр., нерѣдко Морозенко называется чумаченькомъ, и т. п. Народъ въ своихъ пѣсняхъ въ продолженіи цѣлыхъ вѣковъ остается вѣренъ однимъ и тѣмъ же *лицамъ;* но лица эти, въ разныя эпохи, представляются намъ въ разныхъ положеніяхъ различными *личностями.* 2-е) Народная поэзія, а особенно малорусская, изображая какое-либо явленіе изъ народной жизни, или воспѣвая чувство, рисуетъ ихъ не одними реальными чертами дѣйствительности, а—подобно искуству образованнаго класса—употребляетъ для этаго аллегорію, метафору, гиперболу и т. п., и пользуется возможными, *типическими* чертами. Въ пѣсни, напр., воспѣта погоня за чумакомъ дівчины, которая останавливаетъ своего милаго среди поля и предлагаетъ ему вымыть «штани та сорочку.» Да не подумаетъ читатель; что это—реальный фактъ, обыденное явленіе дѣйствительности. Нѣтъ, это только художественный пріемъ, не болѣе. Такимъ образомъ народное творчество выражаетъ то чувство тоски и печали, которое можетъ погнать дівчину за чумакомъ въ погоню, а такъ же—то сильное чувство нѣжности, которое заставляетъ дівчину обратиться къ своему милому «чумаченьку» съ несбыточнымъ предложеніемъ—«випрать» дегтярные «штани и сорочку.»

III.

Чумаки дома.

Пока чумакъ у себя въ селѣ, онъ весьма немногимъ отличается отъ «хлібороба», крестьянина: занятія его не выходятъ изъ круга обыденныхъ занятій украинца: онъ также оретъ,

сѣетъ, коситъ, молотитъ, какъ и простой земледѣлецъ; также живетъ въ семьѣ, придерживаясь всѣхъ обрядовъ и обычаевъ земляковъ своихъ; также, если холостъ, ходитъ «на улицю» и «вечерниці», какъ и остальные парубки,—также «кохается за дівчиною». Но народъ, можетъ быть, вслѣдствіе зажиточности и порядочности чумаковъ, окружаетъ ихъ особымъ уваженіемъ. Вообще о чумакахъ народъ высокаго мнѣнія: чумаки «чвалаями ходять, говоритъ пословица, а бісівъ проводять»! Эпитеты, которыми въ пѣсняхъ награждены чумаки, дышатъ большимъ почетомъ и нѣжностію: они—«славні чумаченьки»; «люде на все гожі и пригожі», «чумаченьки молодиі», «чорноброві» и т. п. Загорѣлое на солнцѣ, мѣднокрасное, лицо чумацкое именуется «личко козаче»; чумакъ «на личеньку—кращий рожі» и т. д.

Красота чумака, разумѣется, особенно трогаетъ сердце «дівчини»,—такъ какъ чумака—

На те й мати родила,
Щоб дівчина любила!

Случай, конечно, сводитъ чумака съ дівчиною очень скоро. Чумакъ самъ ищетъ только встрѣчи, чтобы объяснить ей свои чувства. Пѣсня говоритъ, что, когда чумакъ пасъ воловъ, а дівчина, набравши воды шла домой,—

Чумак воли покидае
Та дівчину доганяе,
З відер воду виливае
И *серденьком* називае...

Подобная неожиданность, если и озадачила задержанную дівчину, то не остановила, а напротивъ подогрѣла чувство ея къ чумаку. Начинается романъ, иногда покровительствуемый домашними, особенно матерью, иногда нѣтъ.

Тихо и безмятежно плывутъ для нашего чумака и для дівчини дни за днями. Она ласкаетъ его то «над кр[illegible]о», вышедши вечеромъ за водою «з відрами», то «пі[illegible]цею» то «під повіткою» она готова отдать свою ду[illegible]ы только доставить счастіе «милому». Любовь дівчины-у[illegible]

не пустая «утіха», нс интрига, вызванная ничтожнымъ самолюбіемъ, и не напускное чувство, нерѣдко встрѣчающееся между нашими поповнами и полуобразованными барышнями: дівчина дѣйствительно любитъ своего «милого чумаченька». Она будетъ не спать цѣлыя длинныя зимнія ночи, чтобы только вышить «чумаку рукàвця».

Дивчина проситъ у матери: поѣхать «у місто до торгу», купить «за три копи голку», также «червоного шовку» и «мальовані пъяльца»:

Я вишию—вигаптую
Чумаку рукавця!

Мать не поскупилась, купила все необходимое, и дівчина—

Шовком шила, шовком шила,
Золотом рубила—
За-для того чумаченька,
Що вірно любила;
Шовком шила, шовком шила,
Біллю вишивала—
Таки свойму чумаченьку
Правду висказала....

Между чумакомъ и его дівчиною не существуетъ недомолвокъ, терзающихъ душу. Дівчина не умѣемъ таить своихъ мыслей передъ своимъ милымъ: что у нея на сердцѣ, то и на языкѣ:

Сватай мене, чумаченьку,
Рано й у неділлю:
Буду просить у матінки—
Нічого не вдію...

Буйное сердце, съ которымъ бѣдная «дівчина» «нічого не вдіе», и заставляетъ ее обратиться къ матери:

Пора, мати, жито жати—
Колос похилився:
Пора, мати, заміж дати—
Голосок змінився...

Мать, не желаетъ такъ скоро разстаться съ своею «дитиною любою»,—она рада, что дождала своей «пдмочи»,—отвѣчаетъ:

Хоть колос похилився—
Стéбло зелененьке;
Хоть голосок и змінився—
Личко молоденьке!

Это обстоятельство на нѣкоторое время останавливаетъ дівчину; но время это коротко: «у дівоцькімъ сердці» тревога тоска... Она съ нимъ «нічого невдіе», и прямо наконецъ, объявляетъ матери:

Ой піду я, моя мамо,
Та за його заміж,—
Як ти мене та не'даси,
Дак я й умру зараз.

Но матери чумакъ, почему-то, не нравится: она въ немъ видитъ «не пару» для своей дочери и желала бы для нея другого мужа: она отвѣчаетъ, что ей легче дочь свою «дома поховати», нежели за «такого» замужъ отдать.

Дівчина взгрустнула еще больше отъ такого категорическаго отвѣта, она не разъ, вѣроятно, проглотила и слезу горючую... она готова бы и умереть, какъ говорила, но у нея еще «невмерла надія», дающая ей нѣкоторую бодрость. «Дівчина» увѣрена, что мать возможно «ублагати», ибо извѣстно сердце матери украинки: она ни въ чемъ не откажетъ своему дитяти, все готова сдѣлать для его счастія. Питая такія надежды, дівчина всетаки не оставляетъ своего любимаго «чумаченька»:

Буду ходить, буду топтать (говоритъ она)
Чумакови стежки!

Минула осень; проходитъ уже и зима; блеснуло уже и «сонце веснянее»—и птицы длинными ключами потянулись изъ «вирія» сопровождаемыя радостными, привѣтными криками ребятишекъ: «нáте вам на гніздó, а нам дайте на добро?!» уже и «зозуля закувала у лузі», и «соловейко» начинаетъ «щебетати—весну закликати», наконецъ, и—

Весна красна наступае,
Изъ стріх вода капле...

Чумакъ вышелъ изъ хаты подложить воламъ корму—видитъ: «сонце веснянее» таки-довольно высоко поднялося и грѣетъ уже довольно сильно, словно манитъ въ путь-дорогу. Да чумаку уже и «мандрівочка пахне», и «дорога чхаецця»... Тутъ-то настаютъ для дівчини невеселые дни, нерадостныя ночи.

Чумакъ, ея милый, чтобы внезапнымъ отъѣздомъ «не вразити у серденько» любимую дівчину, старается заранѣе пріучить ее къ мысли о разлукѣ. Онъ ее спрашиваетъ:

Ой чи будеш, молода дівчино,
По мини журиться,
Та якъ піду у Крым по сіль,
Та буду бариться?

Дівчина отвѣчаетъ на это тоже полу-шутя:

Ой не буду, чумаченьку,
Далебі не буду:
Не вніеденші за нові ворота—
Я тебе й забуду!..

Хотя все это «жарти» (смѣхъ, шутки), хоть это тоже любовь, хоть, наконецъ, и сама дівчина знаетъ, что чумаку сидѣть дома не приходится,—однако вопросъ чумака спугнулъ любящее сердце дівчины: оно будто сильнѣе сжалося:

Жàртуй, жàртуй, чумаченьку,
Жàртуй изо мною,—
А як підеш у дорогу—
Буду плакать за тобою...
Жàртуй, жàртуй, чумаченьку,
Жàртуй, коли любиш;
А якъ підешъ у дорогу,
То мене й забудиш...

И бѣдная дівчина, грустная, опустила на грудь голову... Прилетаетъ «зозуленька сивесенька»—эта истолковательница предчувствій сердца и вѣщунья бѣды да печали—и начинаетъ «кувать жалібненько»... Дівчина тогда поняла, что сердце ея не даромъ сжималося: оно предвѣщало скорую, неминуемую разлуку—и начала «вздихати важенько»...

Впрочемъ дівчина не носится съ своею печалью: она, напротивъ, старается ее прятать отъ всѣхъ и никому не ввѣряетъ ее,—даже боится, чтобы мать не узнала. А печаль эта все больше и больше охватываетъ сердце дівчины: съ каждымъ днемъ, приближающимъ разлуку, тоска все больше усиливается... Напрасно дівчина старается укрыться отъ матери: материнскій глазъ все видитъ:

Мела хату, мела сіни,
Та й загадалася...
Вийшла мати води брати,
Та й догадалася.
Вийшла мати води брати,
Та й стала питати:
„Чого стала, моя доню,
Важенько вздихати?"

Дівчинѣ, застигнутой въ расплохъ, невозможно уже скрыть отъ матери причину своей ґрусти, да ей уже и самой становится не въ моготу, и она признается:

Ой як мині, моя мати,
Важко не вздихати?—
Пригнав чумак сім пар волів,
Та й став запрягати!..

Но что же дѣлать чумаку? Не сидѣть же ему, «згорнувши рученьки», возлѣ дівчины, заглядываясь на ея «кариї очі», на ея «чорниї брови», да на «личенько біленьке»... Ему нужно *грошей заробляти*. А «чумацьки гроші, говоритъ пословица, то в возі, то в перевозі». Это-то именно и составляетъ главное побужденіе къ чумачеству. Какъ въ старину чумаки ходили въ дорогу «ради своего торговаго дѣла», такъ и въ настоящее время ихъ гонитъ въ дорогу та же причина. Потому напрасно видятъ въ постоянномъ скитаніи чумаковъ по дорогамъ какое-то безотчетное влеченіе къ странствованію или жажду славы. Условія чумацкаго быта гораздо проще объясняютъ это будто бы безотчетное стремленіе къ скитанію: во-первыхъ, матеріальною выгодою, какую чумакъ получаетъ

отъ своего промысла; во-вторыхъ, привычкою къ занятію имъ, а въ-третьихъ—стремленіемъ къ болѣе легкому и возможно болѣе благодарному труду,— какимъ чумачество является сравнительно съ хлѣбопашествомъ. Потому, чумакъ, которому дівчина совѣтуетъ оставить чумачество, а идти лучше косить траву,—видитъ въ этомъ для себя обиду:

Ой шоб же ти, дівчинонько,
Того не діждала,
Щоб рученька смоляная
Травиченьку тяла!

Тяжесть налоговъ, отсутствіе заработковъ другимъ путемъ, тоже гнало чумаковъ въ дорогу, чтобы добыть денегъ для заплаты податей. Въ пѣсни поется:

Не ходили б ми по тих дорогах,
Як-би було чим оплатиться!

Чувство самосохраненія также иногда заставляетъ отправляться въ дорогу. «Бідна сірōма», у котораго умираетъ отецъ и мать, а его самого «побила лихая година»—хотятъ «у некрути взять»,—рѣшается бѣжать отъ предстоящей невеселой солдатской жизни:

Ой запряжу я воли у всі чотирі вози—
Піду на Дін риби брать!

И бѣгство нерѣдко бываетъ его спасеніемъ.

Побужденіемъ къ чумачеству бываетъ иногда какое-нибудь несчастіе, причинившее человѣку «горе невимовное». Вообще всякая невзгода, всякое горе, влечетъ человѣка вдаль отъ того мѣста, которое напоминаетъ давно случившееся, пережитое, но милое его сердцу, какъ, напримѣръ, несчастная любовь. Парубокъ, любивши «щиро дівчиноньку», намѣреваясь съ нею «на рушничку стати», когда видитъ, что его дівчину «до шлюбу ведуть» съ «нелюбом», а у него только —«серце въяне: любив, та не взяв»,—желая изгладить изъ памяти и ту «криниченьку», что копалъ для своей дівчини, чтобы она вышла туда «по воду»,—съ тоски да съ горя, рѣшаетъ:

Ой думав я жениться,
А тепер не буду:
Куплю собі сім пар волів—
Чумакувать буду!

Несчастія *семейной жизни* также гонятъ чумака изъ дому. Жена чумака, догнавши его въ дорогѣ, спрашиваетъ:

Чом не хочеш ти робити
И дома сидіти?
Чом не хочешъ жить зо мною
На білому світі?

Чумакъ вмѣсто отвѣта предлагаетъ ей другой вопросъ:

Ой ти ж мила, мое серце,
Ой де жъ ти бувала:
Чі у полі лён ти брала,
Чи пшеницю жала?..

Получивши въ отвѣтъ, что жена «въ полі лёнъ не брала, пшениці не жала, а нездужала робити—з похмілля лежала».— чумакъ погоняетъ себѣ дальше... Въ другой пѣснѣ несчастная семейная жизнь, охарактеризованная самою же чумачихою, служитъ тоже причиною «мандрівочки» чумака. Жена спрашиваетъ:

Ой куди ж ти, чумаче, мандруеш
Кому мене, серце, даруеш?
Люде вже йдуть у поле орати—
Ми з тобою у корчму гуляти;
Та вже люде в полі поорали—
Ми з тобою в корчмі прогуляли... и т. д.

Такая жизнь не привлекательна: она не можетъ заставить спокойно сидѣть дома. И мужъ такой жены бѣжитъ отъ нея. Онъ рѣшается полюбить «мандрівочку—рідну тіточку», сдружиться съ волами «сивими, половими», а взамѣнъ того счастія какое должна доставлять тихая семейная жизнь, найти утѣшеніе среди «товариства веселого», въ кругу «славнихъ чумаченьків-бурлаченьків».

IV.

Выѣздъ изъ села и проводы.

Чумаки въ старину ходили въ дорогу не иначе, какъ только *артілью,*—ѣхали всегда *валкою* подъ предводительствомъ *атамана;* то же самое дѣлается и теперь. Чумакъ одинъ никогда не выходитъ въ дорогу: у него непремѣнно есть «славне товариство». Обыкновенно чумаки одного, а иногда и нѣсколькихъ сосѣднихъ селъ условливаются между собою о времени выѣзда и о мѣстѣ сбора. Условіе непремѣнно должно быть исполнено, иначе нарушившій его чумакъ будетъ оставленъ своими товарищами. Мѣстомъ для сбора чумаковъ бываетъ почти всегда *вигінъ* за селомъ—*майданъ.*

И вотъ, въ назначенный день и часъ, каждый изъ чумаковъ, поправивши хорошенько возы, выкормивши воловъ, набираетъ извѣстный—тоже условленный—запасъ пшена на кашу, муки на галушки, сала и т. п. припасовъ, и выѣзжаетъ къ назначенному мѣсту—*становищу.* Тутъ чумакъ останавливается поджидать товарищей и проститься съ провожающей его родней.

Выѣздъ чумака изъ села бываетъ почти всегда «въ неділоньку до схід-сонця»:

Щоб кури по селу не піли,
Щоб голуби на степ не летіли.
Щоб лебеді на тихій воді та й не клекотіли.

Вотъ какъ въ пѣснѣ рисуется выѣздъ чумака:

Ой у неділоньку, рано по-раненьку,
Сонечко зіходить,—
Ой уже син, син Гавриленко,
У дорогу виходить.

Проѣхалъ онъ родное село, сопровождаемый родичами, подъѣзжаетъ къ становищу:

Ой як прийшов же син Гавриленко
А до чумаків до валки:

„Здорови будьте, молоді чумаки,
Прийміте до своеі валки!"

—говоритъ онъ своимъ будущимъ товарищамъ. Но чумаки, усматривая со стороны Гавриленка неисполненіе издавна установленнаго обычая, —упрекаютъ его:

Ой який же ти, та син Ґавриленку,
Такий дурень уродився,
Що ти прийшовъ та до становища—
Та й не перехрестився!

Чумаки имѣютъ свои, освященные вѣками, обычаи почти для всякаго дѣйствія: чумакъ выѣзжать изъ дому долженъ «по закону»,—ѣхать въ дорогѣ тоже «по закону»; даже останавливаться въ дорогѣ пасти половъ слѣдуетъ «по закону». И до настоящаго времени чумаки строго наблюдаютъ за исполненіемъ обычаевъ: *артіль* всегда бываетъ недовольна, если кто-нибудь «поломить чумацький звичай».

Но что же это за «артіль», за «валка», чтó выражаетъ собою эта организація чумаковъ? Ассоціація ли это капиталовъ для общаго предпріятія, или это только внѣшняя связь людей, ѣдущихъ вмѣстѣ?—Въ старину, на Запорожьи, какъ мы видѣли, чумаки безспорно занимались своимъ промысломъ на началахъ полной ассоціаціи. Этимъ торговымъ предпріятіемъ завѣдывалъ войсковой скарбъ; онъ извлекалъ изъ него барыши; онъ расплачивался за убытки. Вся прибыль отъ промысла составляла общее достояніе всего низоваго товариства. Нѣкоторые и изъ свободныхъ украинскихъ чумаковъ въ то время вели свое торговое предпріятіе на началахъ ассоціаціи капиталовъ. Но потомъ, по мѣрѣ вырожденія чумачества, начала эти все больше уступали личнымъ побужденіямъ—и, наконецъ, въ наше время, чумацкая артіль превратилась въ связь личностей во время пути—въ дорожную ассоціацію. Теперь каждый изъ чумаковъ, отправляясь въ дорогу, беретъ извѣстную сумму денегъ, ему одному принадлежащихъ, ни мало не заботясь о томъ—взялъ ли ихъ другой, или же нѣтъ. Но

жизнь «валки» все таки до сихъ поръ подчинена началу ассоціаціи. Такъ вся валка въ дорогѣ живетъ одинаковою жизнію, подчиняется одному атаману, имѣетъ общую пищу, которою распоряжается избираемый особо кашеваръ; наконецъ, «сторожа» воловъ «на попасі»—общій, очередной трудъ всей валки.

Наконецъ, будущая «валка» вся собралась на становище; неподалеку отъ дороги стоятъ чумацкіе возы, укрытые кожами, для сбереженія товаровъ отъ дождя; «мережані ярма» висятъ на «війяхъ» чумацкихъ огромныхъ возовъ, прикрѣпленные новыми *притиками* въ ярмахъ торчатъ *тернові зандзи;* тутъ же, невдалекѣ, «сірі та полові» волы чумацкіе ѣдятъ взятое изъ дому сѣно, или—немного въ сторонѣ—пасутся «на травиці-муравиці», или же стоятъ—«ремедають» а сами чумаки обсѣли вокругъ разведеннаго огня—варятъ *сніданья.* Возлѣ каждаго изъ чумаковъ помѣстился кто-нибудь изъ близкихъ ему родныхъ: или его «мила», или «стара мати» сидитъ, поджавши подъ себя ноги и правою щекою опершись на правую руку, поддерживаемую лѣвой,—это любимая поза малороссіанки въ печали.... Вотъ уже и каша сварена, уже «поснідали».... «Пора рушати!» прожужжало въ толпѣ...

Тутъ чумаки сходятся «на раду» и изъ среды своей избираютъ *отамана.* Избраніе его происходитъ устнымъ голосованіемъ всѣхъ чумаковъ, принадлежащихъ къ валкѣ; его избираютъ на всю дорогу. Отаманъ бываетъ большею частью опытный чумакъ, не разъ уже ходившій въ дорогу и пользующійся особеннымъ почетомъ и довѣріемъ ватажанъ. Его выбираютъ «для порады»: онъ—«голова» въ дорогѣ; онъ «всім чумакам перед веде», всѣмъ распоряжается, начиная съ того, гдѣ и когда «стать попасати» и кончая похоронами умершаго товарища. Вся валка въ дѣлахъ дорожной жизни боязана безусловнымъ повиновеніемъ отаману. Отаманъ въ дорогѣ пользуется огромнымъ значеніемъ. «Отаманом, говоритъ пословица, громада кріпка». Впрочемъ, въ послѣднее время отаманъ избирается не всегда и не на всю дорогу,

какъ прежде, а кто идетъ впереди всѣхъ—тотъ и отаманъ. Однако и тутъ предпочтеніе отдастся всегда какому-нибудь «сивоусому» чумаку, изъѣздившему на своемъ вѣку «всі степи широкі», исходившему «усі кримські базари».

Наконецъ и отаманъ избранъ. Наступаетъ пора *вйправи* для чумаковъ:

Ой ви хлопці, ви добрі молодці!

—обращается отаманъ къ своимъ чумакамъ-товарищамъ:

Та вставайте, вози мажте,
Гей вози мажте, ярма нарививайте,
Сірих волів запрягайте!
Хлопці встали, вози підмазали,
Нові ярма понаривали,—
Гей нові ярма та й понаривали,
Сірих волів позапрягали...

Тутъ настаютъ прóводы: начинается прощанье съ родней.... слезы жены, матери, дівчини... пожеланія остающихся, обѣщанія отъѣзжающихъ... Еще минуты двѣ-три—и все вдругъ затихаетъ: настало обращеніе къ Богу... Чумаки снимаютъ шапки, крестятся, «Господи, благослови! Дай, Боже, часъ добрий!...» И «сірі-полові» волы медленно двинулись и «у путь-у-дорогу»... «Прощавайте!» загудѣло вдоль валки. «Бувайте здорові!...» едва слышно сквозь слезы....

Пішов чумак у дорогу,
Помолившися Богу...
Ой пошли, Боже, тому чумакові
Та щасливу дорогу!

V.

Домашніе послѣ проводовъ.

Чтó же въ это время дѣлается съ женою, матерью, которыхъ чумаки оставили дома? чтó сталось съ дівчиною, покинутою чумакомъ, ея милымъ, ворогамъ «на сміхъ, на потіху?»

Цѣлый рядъ пѣсенъ, дышащихъ неподдѣльнымъ чувствомъ любви и грусти, рисуетъ намъ состояніе домашнихъ послѣ выѣзда чумаковъ въ дорогу:

На въ городі буркун-зілля
И лист опадае:
Молодая чумачиха
З жалю омліває...

Чумаку стало жаль жены, онъ старается ее утѣшить:

Не плач, не плач, чумачихо,
Та молися Богу:
Випроважу сиві воли—
Сам вернусь до-дому!

Но чумачиха этимъ не утѣшается: она знаетъ, что это сказано только для ея успокоенія, она увѣрена, что чумакъ ни за что не возвратится.... грядущая жизнь сулитъ ей одиночество, грозитъ ей «розмовою зъ периною пухóвою», да съ «німими стінами»—чуждыми утѣшеній ея любящему сердцу...

Ко всему этому, безъ мужа, прибавились новыя огорченія:

Малі діти плачуть,
Отец—ненька лае...

А «лайку» отца и матери, ни за что ни про что, а особенно плачъ дѣтей переносить долго невозможно. И чумачиха рѣшается бѣжать за чумакомъ «у погоню»:

Вози догоняе, воли випрягае—
И серденькомъ називае:
„Ой вернися, чумаче, до-дому,

Она старается представить причины, по которымъ чумаку слѣдуетъ вернуться:

Плачуть діти за тобою,—говоритъ она,
Малі діти плачуть,
Отец—ненька тужить:
Тим нам хвортуна не служить!
Ой вернися серденько, до дому

Но суроваго чумака, разъ рѣшившагося на «мандрівочку«, этимъ не разжалобишь и поворотить назадъ не заставишь. Побѣжавшей за нимъ «у догоню» женѣ онъ отвѣчаетъ упрекомъ:

Як би ти жінка була добра,
То ти б сиділа дома:
Пьятінку спостила,
Неділоньку чтила,
То б нам хвортуна служила!
А то—ти жінка погана:
У будденний день все пьеш та гуляеш.
На святую неділю—
На великий день—
Все діло збираеш!

И, обратившись къ «хвортуні» съ просьбою послужить ему «въ чумацтві», какъ нѣкогда служила «въ бурлацтві и козацтві»,—чумакъ плетется далѣе. Смотритъ чумачиха вслѣдъ медленно уходящимъ воламъ—и у нея сквозь слезы вырывается сожалѣніе о ея миломъ:

Не жаль мині сірих волів
З крутими рогами,
А жаль мині чумаченька
З чорними бровами!..

Между тѣмъ «чумаченько» уже совершенно скрылся изъ глазъ за горою, «в глибокій долини». Взошла чумачиха на гору, посмотрѣла въ долину:

А у тій долині
Стоять дві калині—
Аж до землі віття гнеться...

Видитъ она въ этихъ склоняющихся вѣтвяхъ образецъ своей будущей судьбы: и ей въ одиночествѣ, безъ милаго, придется также нагибаться «перед гіркою долею», какъ нагибаются къ землѣ тонкія, безсильныя передъ вѣтромъ, калиновыя «віти»,—придется и ей клонить голову «до землі низенько»... А виновникъ такой горькой участи чумачихи—уже далеко-далеко, даже и «не мріе»... Напрасно она восклицаетъ:

Чому мій миленький,
Мій голуб сивенький,
Тя до мене не горнеться?!

Развѣ одинъ вѣтеръ услышитъ ея горькую жалобу и разнесетъ ее по чистому полю—безъ отвѣта и привѣта... Только досада еще плотнѣе приляжетъ къ сердцу бѣдной женщины и сильнѣе заволнуетъ ея душу. Теперь чумачиха уже была бы рада и тому, если бы чумакъ «пригорнувся» къ ней «хоч на часочок маленький»; но, конечно, не бывать и этому.

Возвращается она домой въ тоскѣ и печали, думаетъ отдаться дѣтямъ, хозяйству; но ничто нейдетъ ей на умъ: и дѣти не радуютъ, и хозяйство не занимаетъ! Смотритъ: сосѣдки ея работаютъ до вечера вмѣстѣ съ мужьями, а вечеромъ, собравшись гдѣ-нибудь «під приспою» или «за ворітьми», окруженныя «малими дітьми», ведутъ весело бесѣду о дневныхъ заботахъ, о завтрашнемъ трудѣ, о прошлой радости, о предстоящемъ «весіллі». Чумачиха почувствовала еще бо́льшую тоску на сердцѣ. Ходитъ, безутѣшная,—не знаетъ, что́ ей дѣлать съ собою....

Ой вийду я за ворота,
Та гляну поуз двір:
Усімъ людямъ хороше живеться,
А я плачу на бездоллі!

Ой вийду я за ворота,
Та гляну по-під тинню:
Усім людям хороше живеться,
А я въ нещасті й загину...

Ой вийду я на горби,
Та гляну в проваллє:
Усім людям щастя-доля—
Мині ж безталання!...

Тоска чумачихи о чумакѣ, который, не взирая на всѣ просьбы о возвратѣ, «іде собі у дорозі—воли поганяє»,—заставляетъ ее иногда преслѣдовать его до самаго моря. Но все напрасно: и тамъ не найти ей «щастя-долі»: по-надъ моремъ, говорится въ пѣснѣ, «жовтий пісок в ноги коле»... И она должна возратиться домой... Тогда ей ничего больше не остается, какъ только пожаловаться на свою «гірку долю», созданную тяжелыми условіями семейной жизни:

Ой коли б же я да знала
Свою гірку долю,—
То не пішла б же я заміж,
Не пішла б ніколи:
Пішла б лучче я въ черниці...
З чорною косою
Не терпіла б я горенка
Оттак молодою!

Но напрасны всѣ эти жалобы: послѣ выхода чумаковъ и тѣ, что не были замужемъ, находятся не въ лучшемъ состояніи. Жизнь дівчини «без милого, голубонька сивого», представляется такимъ же «безталаннямъ», какъ и замужней. Конечно, дівчина имѣетъ гораздо меньше права, чѣмъ жена, удерживать чумака дома. Поэтому, когда онъ оставилъ ее одну, «якъ скіпку на морі», она скорѣе примиряется съ своею «гіркою долею». Рѣшивши, что чумаку сидѣть дома, ради ея, нельзя, дівчина проситъ его провесть съ нею еще хоть одну «нічку»:

Чумаченьку, мій голубе,
Вволи мою волю:
Переночуй, мое серце,
Хоч нічку зо мною!

Но чумакъ и этого исполнить не можетъ:

Ой рад би я, дівчинонько.
И дві ночувати:
В мене хура страховая
Треба поспішати.

Мирится она и съ этимъ, какъ ни тяжело ей подобное примиреніе. Она готова ограничиться и тѣмъ, чтобы хоть проститься въ послѣдній, можетъ, разъ съ оставляющимъ ее чумакомъ. Обращается къ матери и проситъ, чтобы та разбудила ее, когда чумаки будутъ выѣзжать изъ села:

Ой так рано. ой так рано,
Щоб ще й не світало...

Изъ опасенія, что дівчина станетъ «тужить» за чумакомъ,

мать и не думаетъ будить ее во время его выѣзда, а разбудила уже «въ обідню годину, як виїхав чумаченько од села за милю». Просыпается дівчина, но увы!—

Пішли наши чумаченьки
По возах лежачи...

Дівчина къ матери:

Чому мене, моя мамо,
В ранці не збудила,—
Та як тая чумачина
З села виїздила?

Мать, конечно, старается ее утѣшить—представляетъ ей побудительную причину: она потому «не збудила» своей «доні», что, впереди всѣхъ идетъ ея милый,—чтобы та «не тужила».

Но для любящаго сердца дівчини подобный резонъ—вовсе не утѣшеніе: быть можетъ, она при разлукѣ съ милымъ гораздо бы меньше убивалась, чѣмъ теперь,—когда она даже не сказала ему послѣдняго слова, не спросила его о времени возврата...

Ти думаеш, моя мати,
Що я й не журюся
А як выйду за ворота,
Од вітру валюся...
Ти думаешь, моя мати,
Що я и не плачу?
За дрібними слізоньками
Я й світа не бачу!

Впрочемъ и тѣхъ, которыя имѣли возможность проститься съ своимъ милымъ, пѣсни изображаютъ не менѣе тоскующими. Не смотря на то, что отъѣзжающій чумакъ проситъ дівчину, при прощаньи, «не вдаваться въ тугу», такъ какъ онъ, возвратившись «в-осени» будетъ ее сватать,—дівчина не утѣшается...

Ой поїхав чумаченько
Битими шляхами,—

Заплакала дівчинонька
Дрібними сльозами...

Ее страшитъ то, что осень еще далеко, а въ это время «трапляються добрі люде»—и мать можетъ выдать ее замужъ. Кромѣ того, въ сердце дівчини закрадывается тайный страхъ, чтобы чумакъ не промѣнялъ ее на «иншу», побогаче или покрасивѣе ее... А что если чумакъ совсѣмъ не воротится? Что если ей не придется увидѣть его больше никогда?.. Всѣ эти сомнѣнія и вопросы камнемъ ложатся на душу дівчини—и выжимаютъ слезу за слезою....

Ой стояла калинонька
Насупроти сонця:
Ой плакала дівчинонька,
Сидячи в віконця...

И нигдѣ нѣтъ для нея радостей, ни въ чемъ и ни въ комъ она не находитъ «розваги»...

Выйдетъ она вечеромъ за ворота между «челядь»—всѣ веселы, довольны... Пойдетъ она «розважить свою тугу» на улицу—тамъ на *тичку* собрались парубки и дівчата—ея подруги,—поютъ пѣсни, «перекидаються жартами».. Весело! Пѣсня «лунае» по всему селу, откликаясь гдѣ-то далеко въ чащѣ вѣковѣчныхъ липъ и дубовъ—свидѣтелей старины давней; звонкій смѣхъ перерываетъ пѣсню и звучными раскатами летитъ въ догонь за нею... Тутъ позабыты всѣ суеты міра, всѣ его печали и горести: тутъ забывается все и всѣ!.. Однѣ выраженія радости и веселья наполняютъ улицу; одни порывы молодой, неотравленной невзгодами, жизни, въ пору которой только и бываетъ такое беззаботное веселье,—словомъ, одно ни чѣмъ назамѣнимое счастіе,—одна любовь вызывающая обмѣны симпатическихъ взглядовъ, выражаемая звонкимъ смѣхомъ, радостными выраженіями лицъ... на которыя заглядѣлись ясныя звѣзды и выплылъ изъ-за тучи полюбоваться вѣчно-спокойный, блѣднолицый мѣсяцъ... Но веселье улицы существуетъ для тѣхъ, кому тепло на свѣтѣ и покойно на душѣ. А у нашей дівчини горе, «як чорна гадюка», об-

вилось вокругъ сердца: ей еще тяжеле стало отъ радостей своихъ счастливыхъ подругъ—и невольныя слёзы заискрились на глазахъ у нея... Съ тоски и горя слёзы иногда заводятъ «з білого світу» въ монастырь:

Ой на горі та суниченьки,
Під горою полуниченьки:
Пішов милий у Крим по сіль,
А милая—у черниченьки...

Развѣ она «по волі» оставила «білий світ» съ его возможными радостями,—промѣняла «бинди, червону плахту, намиста» на черную рясу, а густую роскошную дѣвичью косу покрыла «не білою наміткою,» а чернымъ могильнымъ «запиналом»?..

Не по волі я вчорніла—
Не думала постригатися:
Не пристае мое серце
Та з иншими женихатися...

Часто тоска дівчини за уѣхавшимъ чумакомъ бываетъ такъ велика, что не успѣетъ онъ выѣхать «за густиі лози,» какъ «обіллють дівчиноньку дрібненькиі слёзи.» А то даже бываетъ и такъ, что не успѣетъ милый отъѣхать »за білиі хати,» какъ становится необходимымъ «молоду дівчину на вітер підняти,» или же:

Ще не виїхавъ молодий чумакъ
За високу могилу,—

а ему уже кричатъ:

Вернись, вернись, чумаченьку,
Роби домовину...

Впрочемъ, подобная катастрофа выходитъ изъ ряда печальныхъ случаевъ, сопровождающихъ разлуку чумака съ дівчиною. Въ пѣснѣ поется, что для нихъ разлука—«розставання—серцю розривання». Это-то сердце иногда и гонитъ дівчину, подобно женѣ, въ погоню за чумакомъ:

Ой з-за гори, та з-за кручі
Риплять вози йдучи,

А за ними дівчинонька—
Сильне ридаючи...

Но чумаку и горя мало, словно это не его касается:

Иде чумакъ дорогою,
На пужально вихиляеться...
За нимъ біжить дівчинонька—
Слізоньками уиваецця...

Она обратилась къ нему, проситъ:

Годі тобі, чумаченьку,
На пужально вихилятися:
Нехай же я перестану
Слізоньками уиватися!

Лишнія слова! Чумакъ и не думаетъ останавливаться: густая пыль подымается все дальше и дальше—и даетъ знать объ исчезновеніи валки, пока не скроются за горою... Вотъ и рѣка: на паромѣ переправляется валка;—она уже по ту сторону... Дівчина не унимается преслѣдовать чумака:

Перебреду бистру річку,
Стану на пісочку,
Та виперу чумакові
Штани та сорочку!

Дѣйствительно перебрела она черезъ рѣку, ласкается къ своему милому и спрашиваетъ: отчего у него «сорочка не біла?» Чумакъ отвѣчаетъ, что если бы у него «матуся рідненька,» то была бы «що-неділлі сорочка біленька.» А такъ какъ у него—

Мати стара, сестра мала,
И нікому прати,

да къ тому еще—

И далеко до дівчини:
Будуть люде знати!

то «чумаченько-бурлаченько» и не заботится о костюмѣ: ему 5—8 недѣль проходить, не снимая рубахи, ничего не значитъ.

А що мині про те дбати?
Тільки серце нуде...

И тутъ же, обращаясь къ дівчині, «жартує» съ нею:

Яка випре оцi штани—
То та й моя буде!

А дiвчина только того и ждала: она давно не жалѣетъ «ручок та пучок» для своего чумаченька. Наконецъ, надоѣли уже ему и «жарти,»—онъ совѣтуетъ дiвчинi оставить начатое дѣло:

Годi тобi, дiвчинонько,
Сорочечку прати:
Бери серп, та йди в степ
Пшениченьку жати!

Дiвчину слова эти обидѣли и ссора разводитъ ихъ въ разныя стороны. Дiвчина, разсердившись, высказываетъ чумаку такое пожеланiе:

Бодай же ти, чумаченьку.
Тодi й оженився—
Як у млинi на каменi
Кукiль уродився!

А чумакъ тоже не остается въ долгу: онъ желаетъ ей замужъ выйти тогда, «як у млинi на каменi» взойдетъ «яра рута»—символъ дѣвственности, вѣчно одиночной жизни...

Послѣ этихъ пожеланiй, они расходятся: чумакъ идетъ невозмутимо-медленнымъ шагомъ за «сивими волами,» а дiвчина, въ слезахъ, возвращается обратно домой проклиная ту минуту, когда судьба первый разъ свела ее съ чумакомъ.

Иногда самъ чумакъ, отправляясь «у Кримъ по сiль сiрими волами»,—

Оглянеться назад себе—
Вмиеться слезами

И тутъ же станетъ просить у Бога:

Допоможи минi, Боже,
Тамъ соли набрати,
А щоб минi любую дiвчину,
Та в биндах *) застати!

*) Въ бинди (ленты) одѣваются только дiвчата. Чумакъ, поэтому, и проситъ у Бога, чтобы дiвчину любимую застать еще «в биндах,» т.-е., чтобы она, въ его отсутствiе, не вышла замужъ.

Но вернуться чумакъ, какъ бы тяжела ему ни была разлука съ дівчиною, ни за что не согласится. Даже просьба объ этомъ «староі матері, порадниці в хаті» не имѣетъ успѣха. Когда мать изъ выѣзжающей валки «викликала» своего сына:

Иди, сыну, до-домочку,
Змию тобі головочку!

—онъ, также какъ и козакъ въ подобномъ случаѣ, отвѣчаетъ:

Измий, мати, сама собі,
Або моій рідній сестрі.
Мене змиють дрібні дощи,
А рощешутъ густі терни,
А висушить ясне сонце,
А роскуйдить буйний вітер!

Чумакъ не смѣетъ возвращаться, иначе его осмѣютъ товарищи: назовутъ «лежобóком,» «маміем» и т. п. Только въ пѣсняхъ позднѣйшей формаціи встрѣчается желаніе чумаковъ «вернуться до-дому». Когда ихъ приглашаютъ къ тому, они отвѣчаютъ:

Ой ради б ми вернутися—
Рядчик не пускае.

Очевидно, что это являются не прежніе чумаки, съ ихъ «віковічными звичаями», а просто на-просто извозчики, нанятые подрядчикомъ и обязанные доставить товары къ сроку. Потому-то про выѣздъ ихъ и говорится:

Пішли наши чумаченьки
В великій неволі...

Чумачество, очевидно, утратило свой прежній духъ, и пѣсня запѣла другое.

VI.

Чумаки въ дорогѣ.

Вотъ, чумаки и въ дорогѣ. Съ этого только времени, собственно говоря, имъ и должно бы принадлежать названіе,

которое они носятъ: тутъ украинецъ только и получаетъ тотъ типическій оттѣнокъ, по которому узнается чумакъ. Тутъ самыми условіями жизни вызываются иные обычаи, нравы, мысли, составляющіе отличительную черту чумака. Послѣдуемъ же за чумацкою валкою.

Оставивши родное село, чумаки, предводительствуемые отаманомъ, минули знакомыя, сосѣднія села, потонувшія въ роскошныхъ садахъ; мало-по-малу исчезаютъ, рѣдѣютъ и хутора—эти ярко-зеленые сады нашей Украины: чумацкая валка, покинувши «селидьби», выбирается на чистую, голую степь,—степь дѣвственную, по которой еще не проходилъ плугъ «хлібороба» и не оставилъ ни единой борозды... Когда эта безбрежная, необозримая степь приняла длинную валку въ свое сонное, молчаливое лоно,—какая-то воля почувствовалась на душѣ каждаго изъ чумаковъ... Глухому шелесту «тирси» чумакъ отвѣчаетъ оглушительнымъ крикомъ: «Гей, степи, поля—роскіш моя»! И вотъ, среди этой степи, палимой знойнымъ южнымъ солнцемъ, «битим шляхом» медленно тянется, подымая пыль въ гору, длинная валка чумаковъ. Чумакъ никогда въ дорогѣ не гонитъ своихъ любимцевъ «волів,» онъ ѣдетъ обыкновенно не спѣша—«по хозяйскій:»

Ой я зроду чумакую (говоритъ онъ),—
Иду на гору—не бичую,
А з гори йду—не гальмую,
По рівному—поганяю...

Относительно ѣзды у чумака выработались такія практическія наставленія: «Пошануй худобу раз,—вона тебе десять разъ пошанує»;—«шануй гори й мости—будуть цілі твои кости». Оттого одна изъ главныхъ заботъ чумака въ дорогѣ—это его волы. Чумакъ знаетъ, что «в кого вілъ та коса—в того й грошей киса», а также ему извѣстно, что «за добрим товаромъ зовуть и паном». Но чтобы «товар» былъ такой, какъ слѣдуетъ, необходимъ бдительный уходъ за нимъ, присмотръ: «хозяйське око, говоритъ пословица, товар

ту́чить». Поэтому, все почти вниманіе чумака въ дорогѣ обращено на воловъ,—чтобы они и наѣлись въ пору, и напоены были въ пору, и чтобы имъ данъ былъ продолжительный отдыхъ.

Пускаясь въ путь обыкновенно съ разсвѣтомъ, чумаки не успѣютъ отъѣхать 10—15-ти верстъ, какъ уже останавливаются «волів попасати», а вмѣстѣ съ тѣмъ и себѣ сварить «снідання». Любимымъ мѣстомъ, гдѣ чумаки останавливаются «на пôпас», бываетъ долина. Во-первыхъ, потому, что въ долинѣ всегда почти бываетъ довольно травы—«попас добрий», а во-вторыхъ—съ долиною неразлучна вода: или гдѣ-нибудь «озе́рце» пріютилось среди густого камышу, или можетъ быть «криниця» тихо «дзюрить» изъ-подъ горы... Чумаки любятъ такія мѣста: вода въ степи составляетъ едва ли не болѣе важное условіе для «пôпасу», чѣмъ самая «пâша».

Но вотъ чумаки наши, расположились «на пôпас». Выпрягли воловъ изъ возовъ; отрядили «погоничів» пасти «худôбу», а сами готовятся варить кашу.

Среди степи, надъ дорогою, заставленною чумацкими «мажами», неподалеку отъ заросшаго камышемъ озера, раннимъ утромъ дымится разведенный огонь. Надъ «багаттям» стоятъ «таган», а на нихъ виситъ «казана» съ кашею. Тутъ же, вокругъ пылающаго «огнища», расположились и чумаки. Сидятъ они—кто какъ попало: одни, въ высокихъ «бриляхъ» съ широкими «крисами», протянувши къ огню ноги, мрачно уставили глаза на идущую изъ казана «пâру»; другіе, сбросивши брили, полулежа грѣютъ бока на огнѣ отъ свѣжей утренней прохлады; третьи лежатъ спинами вверхъ... Утренній вѣтеръ «подихâє» изъ озера и производитъ въ иныхъ ватажанахъ лихорадочную дрожь, а въ другихъ задѣваетъ длинныя «чуприни» и не совсѣмъ пріятно шевелитъ ими. Загорѣлыя чумацкія лица угрюмы; сами чумаки молчаливы: къ тому обыкновенно располагаетъ раннее утро. Ни шутокъ, ни пѣсенъ—неразлучныхъ спутниковъ чумацкой жизни... Только слышенъ трескъ горящихъ дровъ; только жаворонокъ звонко заливает-

ся вверху, а съ озера доносится крикъ утки, скликающей пискливыхъ утенятъ, да слышенъ сапъ воловъ, съ большимъ аппетитомъ пожирающихъ сочную росистую траву....

Наконецъ, готова пища и для чумаковъ—обыкновенно «каша» или «галушки». Кашоваръ снимаетъ казанъ съ огня, вынимаетъ изъ «тòрби» ложки, которыя каждый изъ чумаковъ вручилъ ему передъ выѣздомъ—и чумаки, выпивши по чаркѣ «горілки», усѣлись «снідати». Заморивши червяка, чумаки повеселѣли: лица сдѣлались довольнѣе, языки начали развязываться--послышались шутки, говоръ... А тѣмъ временемъ и казанъ опустѣлъ. Поблагодарили Бога и кашовара «за хліб, за сіль и за снідання», и—по слову отамана—принялись подмазывать возы, запрягаютъ воловъ... Уже все готово: возлѣ каждаго воза чумакъ-хозяинъ, а впереди всѣхъ—отаманъ. Тутъ снова молитва о помощи,—и валка медленно двинулась... «Гей, сірі! гей, полові!..»

Ідуть вози из-за гори вискрипуючи,
А за ними чумаченьки—вигукуючи!

Но чумаки не всегда находятъ себѣ такой удобный «пòпас»: иногда они ѣдутъ, ѣдутъ,—нѣтъ паши! Уже верстъ 15-ть сдѣлали—негдѣ остановиться, да и только. А волы «ревуть» и за сердце чумака хватаетъ досада. Ѣдутъ они все дальше и дальше; спускаются въ долину; но и тамъ гòло: впереди прошедшія валки всю траву выкормили. Что дѣлать? Чумаки обращаются «за порадою» къ отаману:

Отамане, батьку наш,
Порадь же ти теперь нас!
Щó будемо робити—
Чим волики кормити?

Отаманъ, который уже не разъ бывалъ въ подобной бѣдѣ, не унываетъ: онъ старается ободрить грустныхъ своихъ товарищей:

Ой ще, хлопці, не біда—
Есть у полі лобода
Косіть, хлопці, лободу,
Забувайте всю біду!

Когда же въ полѣ нѣтъ и «лободи», отаманъ «рȁдить» косить даже «пшеницю» или «ячмінь», а если и того нѣтъ, то хоть «спори́ш»—лишь бы не голодали волы.

Видя своихъ воловъ голодающими, чумакъ самъ не знаетъ, какъ и обратиться къ нимъ. Онъ готовъ передъ ними расточать всевозможныя ласки, чтобы хоть немного смягчить свою невольную вину—отсутствіе корму:

Ой воли мої, сірі та рябиі,
Ой які ж бо ви добрі!
Ой стоїте у возах та ярмах
Аж по три дні голодні...

А волы ему въ отвѣтъ:

Ой стоїмо по три дні у возах та ярмах—
Аж из очей слёзи...
Ой пусти ж нас, пане хозяїне,
Хоч в ті густі лози:
Ой нехай, ми трошки попасемся
И водиці напъемся,
Тоді ти нас запряжеш,
А сам спати ляжеш—
Ми з дороги не зібъемся!

Если же волы чумацкіе, отъ утȍмы или голода, пристанутъ—тогда бѣда. Чумакъ самъ не сȍой. Пословица чумацкая говоритъ: «Якъ віз ламаеться—чумакъ ума набіраеться; а якъ віл пристȁе, то в чумака й ума не стȁе». Пѣсня поетъ:

Ой котилося сонечко по над горою,
По-над тією чумацькою дорогою,
Стало сонечко пригрівати,—
Стали того чумаченька воли приставати,
Стали його товариші покидати...

Чумаку тяжело оставаться одному «в чужій сторононьці», и онъ проситъ товарищей:

Ой ви чумаченьки, ви братці мої,
Не кидайте мене, братця, в чужій стороні:
Ще ж я в чужій сторононьці не привик,
Бо у чужій сторононьці нема роду-родиночки—
Ні до кого прихилити й головочки...

Товарищи, конечно, никогда не оставятъ чумака одного въ несчастіи: измѣна товарищу въ несчастіи почитается однимъ изъ самыхъ позорныхъ поступковъ. Чумакъ, сдѣлавшій это, вопреки совѣсти и «чумацького звычая», едвали когданибудь найдетъ себѣ валку, которая приняла бы его въ товарищи: «Хто од товариства одстане, говоритъ пословица,—нехай од того шкура одстане, як на вербі по весні». И ни въ пѣсни, ни въ жизни намъ не встрѣчалось примѣра, чтобы чумаки оставляли товарища одного въ несчастіи. «Товарищ мовний,—говоритъ украинецъ,—стоїть за візъ сморовний». Слѣдовательно, бросить товарища нельзя. И чумаки обыкновенно остаются при несчастіи помогать своему бѣдному товарищу. Иногда день, два и три простоятъ на мѣстѣ, ожидая пока приставшіе волы «вихорують». Но бывали и другія бѣдствія, постигавшія чумаковъ въ дорогѣ.

VII.

Нападенія на чумаковъ.

Въ то довольно отдаленное отъ насъ время, къ которому мы отнесли образованіе чумачества, да и много позже—до конца XVIII-го столѣтія путь, пролегавшій черезъ теперь уже заселенную Новороссію, какъ мы видѣли, былъ самый небезопасный. Несмотря на вооруженные походы чумаковъ, ихъ весьма часто постигали несчастія—не рѣдко стоившія имъ не только всего «добра чумацького», но и жизни. Чумацкія валки постоянно подвергались нападеніямъ или камышниковъ, гайдамаковъ, или ногайцевъ, табунами шлявшихся въ пустынной степи, или же крымцевъ. Весь этотъ жадный людъ такъ и сторожилъ на перепутьи, чтобы поживиться на счетъ чумака.

Едва покидали чумаки населенныя мѣста Украины, на пути, у самаго входа въ необитаемыя степи, ихъ поджидали хищныя шайки степныхъ «харциз»—камышниковъ, здобишниковъ, главный притонъ которыхъ лежалъ по пути чума-

ковъ, на скалистомъ островѣ р. Буга—Мигеѣ, а также на островахъ р. Днѣпра, покрытыхъ въ тѣ времена непроходимыми лѣсами, очеретами, болотами. Здобышники эти были тѣ самые бездомные безсемейные бурлаки, что въ началѣ XVI-го в. бѣжали отъ польскихъ пановъ; тѣ самые «винники, броварники», которымъ надоѣло цѣлый вѣкъ работать по панскихъ «винницямъ, броварамъ», и которые удирали на *Низъ*. Отъ мѣстъ, на которыхъ они засѣли, происходитъ и самое ихъ названіе *камышниковъ*, *лугарей*. Отбитые отъ семьи, бѣжавшіе отъ давленій и насилій, одичалые подъ вліяніемъ суровой природы лѣсовъ, болотъ, очеретовъ,—эти безпріютные бурлаки часто сами принимались за насиліе: тяжелые промыслы, которыми они занимались—рыбную ловлю и звѣриную охоту—они мѣняли на болѣе легкіе—охоту на чумацкія валки.

Пѣсни весьма подробно изображаютъ нападенія, какимъ подвергались чумаки въ степи.

Ѣдетъ валка дорогою, которая до сихъ поръ обходилась ей благополучно: все «товариство» здорово, волы—тоже, паши вдоволь, вода есть. Тихо плетутся волы вдоль одиночнаго шляху, дѣлая 20—30 верстъ въ сутки. Останавливаются чумаки въ сутки три раза. Первый разъ—рано утромъ, отъѣхавши верстъ 10—15 отъ ночлега; потомъ часовъ въ одинадцать, какъ только станетъ «сонечко пригрівати», чумацкая валка сворачиваетъ съ дороги «волив попасати» и єваритъ «чумацький обід». Шумно и весело проходитъ «чумацький обід», приливаемый «медом-вином» и «солодкою размовою». Лица чумаковъ безъзаботны, свѣтятся подогрѣтою виномъ радостію; всѣ мысли ватяжанъ переходятъ «въ весѐлую бесідочку», тутъ забываются и горести и печали, если они у кого были... Кругомъ довольныя, смѣющіяся лица; кругомъ неподдѣльное веселье: шутки, говоръ, пѣсни... Только иногда можно замѣтить присутствіе печали: то—молодой, еще непривыкшій къ нелегкой дорожной жизни, новичекъ-чумакъ, забравшись на самый дальній возъ, съ горемъ въ сердцѣ, съ печалью на лицѣ,—пере-

ливаетъ свою «ту́гу» въ грустную мелодію неразлучной сопілки... Тоска по «отцю-неньці», а еще чаще «по молодій дівчині» напоминаетъ, что радости въ жизни перемѣшаны съ печалями... Такъ проходитъ часа три, четыре—пока чумаки пообѣдаютъ и заснутъ. А часу въ четвертомъ, переждавши сильную полуденную жару, валка снова пускается въ дорогу: снова медленнымъ шагомъ плетутся волы «по заку́реному шляху», пока не начнетъ «сонечко низенько садится». Тогда чумаки поспѣшаютъ на ночлегъ, довольные, что день прошелъ «без пригоди». Только сердце одного «чумацького отамана» непокойно: онъ будто предчувствуетъ что-то недоброе:

Гей, смутен-смутен чумацькій отаман
Та по табору ходить.
Ой він ходить, білі руки ломить
И словесно говорить:
„Гей, ви хлопці, превдалі молодці.
Та де будем ночувати?"

«Хлопці» ему отвѣчаютъ:

— Ой ми будемъ ночувати
В темнім лузі, край байраку.

Получивши на этотъ отвѣтъ одобреніе отамана, чумаки—

Спускаються в глибоку долину,
Стають вони ночувати—
Сірих волів попасати;

или же:

Привертають к зеленому гаю
Становляться й випрягають;

а то даже и—

Не доходя к зеленому гаю,
Стали, вони ночувати.

Ночлегъ чумацкій бываетъ также и «въ степу, край долини», гдѣ чумаки распускаютъ «сірі воли по зеленій муравині»; или «въ степу, край дороги», чтобы пустить на пашу волы «по зеленій доброві».

Но вотъ, въ то именно время, когда, «не доходя къ зеленому гаю, стали вони ночувати»,—

Виходило з зеленого гаю
Сорок чоловік розбою,—
Попереду ватаґ молоденький
На вороніи коню...

Этотъ «ватаг», на добромъ конѣ «грае—до тåбору привертае», и привѣтствуетъ чумаковъ насмѣшкою:

А здорови хлопці, превражі сини,
А здорови ночували!
Скажіть мині, хлопці, превражиі сини,
Та де ж ваш отаман?

Чумаки видятъ—бѣда!

Наш отаман (говорятъ они) та по-за возами—
Умивається слезами;
Наш отаман та по-за новими—
Умивается дрібними...

А кто отаманъ—не сказали. Но немедленно сошлись всѣ «до купи головами», порåдылись, посчитали сколько ихъ—и тогда только объявили «Гавриленко—пашъ отаманъ!» Но не успѣли они осмотрѣться, а «вражий здобишника» какъ ударитъ отамана «срібним списом в груди,—аж спис йому изогувся»... Несмотря на то, Гавриленка не легко сбить съ ногъ: чумацкій отаманъ часто бываетъ такой же «характерник» какъ и «ватаг» разбойниковъ,—убить его можно только «срібною кулею» которой онъ «заговорить» не можетъ. Гавриленко не взялъ даже «срібний спис»: онъ стоитъ, какъ говорится въ пѣснѣ, «не вступився», а только «обернувся—осміхнувся», и, обратившись къ «товариству» спрашиваетъ у него совѣта:

Ой щò ж тепер, славне товариство,
Щò будем робити?
Ой що багато вражих здобишників
З сього світа губити!..

Изъ словъ чумацкаго отамана, что «багато вражих здобишників з сього світа губити», видно нежеланіе его круто расправиться со всѣми грабителями. Поэтому онъ спрашиваетъ совѣта у «товариства». Какъ оно постановитъ,—такъ тому и

быть. Другое дѣло—расправа съ «ватажком» гайдамацкимъ, который всему «голова», отъ котораго вся «біда склалася». Съ нимъ чумацкій отаманъ не церемонится: грозный приговоръ произносится безъ всякаго колебанія:

Ой підійміте, хлопці, въ гору,
Таганами підопріте,—
Ой беріть з возів, беріть шнурования—
Та ватажку й почипіте!

А такъ какъ, кромѣ пакостей, не разъ уже причиняемыхъ чумакамъ по иниціативѣ «ватажки», онъ еще и подсмѣивался надъ ними (а насмѣшка для малороссіянина обиднѣе всего); то чумаки платятъ и ему тою же монетою:

Ой ото ж тобі, превражий ватажку,
Та й на світі не жити:
Ой ото ж тобі, превражий ватажку,
Нас десяти не побити!

Впрочемъ, при оборонѣ отъ «здобишників» дѣло иногда не ограничивается казнію одного «ватажки», а стоитъ жизни всѣмъ грабителямъ. Такъ, когда на чумацкую валку напало гайдамаковъ «сорок и чотирі», а отаманъ энергически скомандовалъ на «своих хлопців», чтобы они брали «דручки вруки» и выбивали «превражих гайдамаків»,—черезъ нѣкоторое время всѣ сорокъ—лежали мертвые, а чумаки хвалились:

Ой славен город, славная Полтава,
Що не гине наша слава:
Ой що сорок, сорок и чотирі,
Нас десяти не побили;

Несмотря на жесткія расправы съ гайдамаками,—рѣдкая чумацкая валка въ давнія времена на подвергалась ихъ нападеніямъ. Этому, конечно, способствовали густые камыши на болотахъ, куда грабители, при видѣ бѣды, прятались. Чумаки такъ были недовольны этими «нéтрами», что иногда поджигали ихъ, дабы лишить спокойнаго убѣжища этихъ бродягъ:

Ой ишли чумаки з України,
Стали попасати край долини,

Викресали огонь з оружжини—
Та пустили пожар по долині...

Но и, поминувши «нетри Дніпрові», вступая въ открытую степь,—чумаки были едва ли еще не въ большей опасности. Тутъ, далѣе къ югу, въ глухой степи, чумацкія валки натыкались на бродящія шайки ногайскихъ татаръ, жаждущихъ поживы «чумацьким добром».

Вотъ расположились чумаки «на пôпас», повидимому, въ довольно безопасномъ мѣстѣ, неподалеку одиноко торчащей среди степи вербы; размѣстились подъ ея тѣнью: одинъ сидитъ «у скрипочку» или въ «сопілочку грае»; другіе поютъ пѣсни, а нѣкоторые—«сидят між возами мед-вино кружають».

Тутъ же помѣстился и старый чумакъ—Цымбалъ, «горілку кружае».—Вдругъ, среди общаго веселья, какъ камень на голову, падаетъ вѣсть о несчастіи. Пришедшій товарищъ обращается къ Цымбалу:

А. годі, годі, старий Цимбал, горілки кружати!
Превражиі бусурмане негаразд зробили:
Усіх воли позаймали, кривого лишили—
Одного кривого, другого старого...

Посмотрѣлъ Цымбалъ «кругом себе», а воловъ дѣйствительно нѣтъ:

Та нема Сокола, та нема Соловья,
Що попереду ходять...

Что тутъ дѣлать? Къ кому обратиться при такой бѣдѣ?..

Ой ударився старий Цимбал
Об поли руками:
„Тепер же ми, миле браття,
На віки пропали!"

Однако подобное отчаяніе непродолжительно: Цымбалъ скоро оправляется, дѣлаетъ необходимыя распоряженія объ отыскаміи воловъ:

Ой як крикнув старый Цимбал
На хлопця малого:
„Сідлай, хлопче, сідлай коня,
Сідлай вороного,—

Давай знати в третю роту
Аж до кошового!
Давай панам знати,
Давай панам знати:
Нехай дають порадоньку—
Волів одшукати!"

Или же, чтобы паны, т.-е. войсковая запорожская старшина

....дозволили, та й повеліли
Всю громаду зібрати—
Волів одшукати!

А въ другомъ варіантѣ этой пѣсни чумакъ посылаетъ хлопця «до батька рідного»:

Та нехай батько, та нехай рідний
Та листи засилае
Про чумацьки воли, про чумацьки вози,
Про його погоничі!..

Хлопець, немедленно осѣдлавши коня, поскакалъ дать знать кому слѣдовало о чумацкой бѣдѣ—и, къ счастію, напалъ какъ разъ на слѣдъ:

Біжить хлопец, біжить малий
Густыми мернами:
Похилились густи трави,
Де воли прогнали...

Конечно, волы вскорѣ были догнаны и отняты у грабителей:

За річкою та за бистрою
В усі дзвони дзвонять:
Не журитись, миле браття—
Назад воли гонять!
Та сопуть воли, та сопуть воли,
Травицю толочать,
А за ними чумаченьки
Батіжки волочать...

Иногда при преслѣдованіи случается захватить и «превражого бусурмана» въ плѣнъ. Тогда уже ему нѣтъ пощады. Торжественно ведутъ его чумаки къ табору, взводятъ «на круту могилу» и заставляютъ послѣдній разъ, какъ бы на прощанье,

посмотрѣть «на свою країну». Басурману, конечно, въ такихъ случаяхъ бываетъ не до того: онъ знаетъ, какая его участь постигнетъ черезъ нѣсколько минутъ. Онъ даже не проситъ пощады—и апатично отдаетъ свою судьбу въ руки неумолимыхъ враговъ: онъ только дожидаетъ, какъ бы скорѣе наступила минута кары. Наконецъ, она настала:

И підняли бусурмана
На три списи в гору!..

При этомъ послышалась злая, полная отплаты за всѣ несчастія, насмѣшка надъ окровавленнымъ трупомъ басурмана:

Дивись, дивись, бусурмане,
На нашу свободу!
Ой що наша свободонька,
Як мак,. процвітае;
Бусурманська ж головонька
Кровъю окипае!

Но и нападеніемъ дикихъ татаръ на валки не ограничивались бѣды чумаковъ. Подвигаясь къ Крыму, они встрѣчали еще одного лютаго врага—орду крымскую. Несмотря на мирные трактаты съ Польшею и Россіею, крымцы нерѣдко подымались—и первою ихъ жертвою бывали чумаки. Такъ, когда чумацкая валка благополучно достигла уже Крыма,—тутъ, «над річкою над Салгирью» на нее напала орда:

Ой у неділоньку, рано-пораненьку,
Як стало світати,—
Стала орда все чорная
С-під моря вставати...

Чумаки и не догадываются, какое ихъ ожидаетъ несчастіе: «навантажують мажі соли» какъ можно больше, довольные, что достигли, наконецъ, цѣли такого длиннаго и опаснаго путешествія. Но ихъ предостерегаютъ «німці-компанійці»:

Годі, годі, чумаченьки,
В Криму солі брати:
Запрягайте воли в вози—
До башти втікати!

Кто изъ чумаковъ заслышалъ это предостереженіе,—тотъ, набравши соли, поскорѣе ушелъ къ перекопской башнѣ:

А которі чумаченьки
Того не чували,—
Вони ж в тому превражому
Криму пропадали...

Набѣжавшая орда однихъ «порубала, посікла», другихъ— «у полон заняла»... Запорожцы, прибывшіе «чумаченьків рятувати», застали уже кровавую картину смерти:

Лежать наші чумаченьки,
Де—два, де—чотирі...
Лежать наші чумаченьки,
Як въялая риба:
На них платтял и одежа
Кровъю окиніла....

VIII.

Чумацкія печали и разгулъ.

Пѣсни, изображая матеріальныя бѣдствія, сопровождающія чумака въ дорогѣ—отсутствіе корма и водопоя, разныя «пригоди» съ волами, а также нападенія на чумацкія валки грабителей, рисуютъ намъ также картину душевныхъ невзгодъ чумака. Съ перваго взгляда кажется, будто на этихъ закаленныхъ сыновъ степей едва ли можетъ найти мрачное облако печали. И дѣйствительно, обыденное настроеніе валки въ пути,—самое беззаботное, веселое. На попасѣ—неумолкаемый говоръ, постоянныя шутки, пѣсни. Вся валка принимаетъ участіе въ общемъ веселье. Но выпадаютъ минуты, когда тоска грызетъ, среди толпы шумныхъ товарищей, какую-нибудь одинокую душу... Поставленный между домашними привязанностями и бездомнымъ, непрерывнымъ скитаніемъ по «широких степах».—чумакъ мученикъ собственной воли. Шумная, исполненная и радостей, и «пригод», жизнь не въ си-

лахъ заглушить то грустное чувство, какое часто охватываетъ душу его при воспоминаніи о домашнихъ. А память о нихъ никогда не оставляетъ чумака. Для него дороги отецъ, «рідна ненька»; ему жаль «любу жінку»! скучно «за малими дітками»; тяжела разлука съ «милою-голубонькою сивою»... Чаще всего воспоминаніе о близкихъ тревожитъ чумака вечеромъ, когда онъ, усталый отъ дневнаго путешествія, остается, въ ожиданіи «вечері»—самотою, съ своею «думою думною».

Вдали отъ огня, на «війі» послѣдняго изъ возовъ, словно спрятавшись отъ товарищей, свѣсилъ чумакъ на грудь тяжелую голову. Лицо его мрачно: видно—какъ пробудилась тоска въ душѣ и охватила сердце... Тихо, чуть слышно заиграла сопілка—эта неразлучная подруга чумацкой печали,—подруга, которой онъ повѣряетъ свое горе... Посмотрѣлъ бѣднягачумакъ на своихъ воловъ, а «вони чому-сь не пасуться», словно и они раздѣляютъ печаль своего хозяина... Ему еще тяжелѣе стало! Глядитъ онъ на дорогу: степь и степь кругомъ, безбрежная степь, по которой—едва примѣтно—взвилась змѣей «чумацька дорога», теряясь изъ глазъ во мглѣ вечера... Куда идти «за порадою»? Наступаетъ ночь—тихая, лѣтняя, звѣздная ночь, какія бываютъ на югѣ. Ея чарующій полумракъ окутываетъ непроницаемымъ покровомъ и степь, и дорогу, и дальные возы, и волы... Только видны, при свѣтѣ огня, на темномъ фонѣ, оживленныя лица товарищей. Кто люльку куритъ; кто разлегся противъ полымя; тутъ же въ кружку, передъ огнемъ, сидитъ цѣлая «юрба». Говоръ смѣняется смѣхомъ; смѣхъ—говоромъ: то беззаботная голова тѣшитъ досужую компанію чудовищными вымыслами фантазіи или замѣчательными случаями дѣйствительности. Наконецъ, все затихло... Спустя немного, послышался изъ толпы голосъ; за нимъ—другой, третій... Дружная пѣсня разбудила мертвую тишину ночи. Мало-помалу грустная перешла въ веселую, веселая—въ плясовую; засвистѣла сопілка—доносятся танцы... Одиночество среди этой дикой картины еще сильнѣе даетъ себя чувство-

вать. Воображеніе рисуетъ чумаку его родную «хату», съ ея тихими радостями. И кажется ему—семья вечеряетъ... Тутъ же и его «жінка люба», въ кругу полусонныхъ дѣтей, дѣлитъ «вечерю». Она спрашиваетъ у дѣтей: «Де-то тепер наш батько?» И, не получая отвѣта, добавляетъ: «Хай йому легенько згадаеться!»... Вотъ и вечеря окончена. Укладываетъ дѣтей заботливая мать «на ніч»; каганець потушила и сама легла на «постіль біленьку». Но ей не спится: дума о своемъ миломъ какъ огнемъ жжетъ ея голову... А «милий» въ это время всю свою душу отдалъ ей—и «сопілка» тянетъ еще болѣе грустную ноту:

Хазяін дома та хазяінуе—
На білому спати лягае,
А безщасний чумак у дорозі
Всяку муку принімае:
Ой стеле хазяін та у себе дома
Пуховую пуховицю,
А безщасний чумакъ у дорозі—
Та нещасну важницю!..

Или же фантазія рисуетъ чумаку «милу» при другой обстановкѣ: грустная, безутѣшная жена его «отсунула кватирку», смотритъ на улицу—не ѣдетъ ли ея чумакъ? Тутъ же, возлѣ нея, обступили «малі діти»—спрашиваютъ «батька»... Чтò имъ отвѣтить? Она уже, бѣдная, «закаляла білі ручки, віконечко відсуваючи—на битий шляхъ виглядуючи»,—только «важенько вздихае» о томъ, что ея милаго, «голубонька сивого з дороги немае»... И чумакъ, волнуемый такими тягостными впечатлѣніями, восклицаетъ:

Лучше б було хазяїнувати,
Ніж по дорогах ходити!

Но тоска по домѣ—участь не однихъ семейныхъ: неженатый чумакъ, оставившій «кохану дівчину», едва ли еще небольше тоскуетъ по ней. Мысль о ней преслѣдуетъ его во всю дорогу. Чтò дѣлается съ нею? Любитъ ли она его, какъ обѣщала или же промѣняла на другого?.. Страхъ и надежда

отъ этихъ вопросовъ чередуются въ душѣ чумака. Передъ его глазами—одна степная ширь, закутанная во мракъ ночи; тутъ же безгласные волы, да разгульные товарищи, позабывшіе на время свои собственныя печали... И чумакъ затягиваетъ:

Викопаю криниченьку в степу, в кремені,—
Чи не прийде дівчинонька по воду к мині?

Напрасны однако его ожиданія:

Та вже с тиі криничсньки орли воду пъють,
Та вже тою дівчиноньку ик шлюбу ведутъ;
Один веде за рученьку, другий—за рукав,
А я иду—серце въяне: любив, та не взяв!

Въ памяти чумака еще живѣе воскресаетъ кроткій, невинный, исполненный душевной силы и вѣры въ клятву, образъ дівчины, которая хотя и подчинилась волѣ старшихъ—«стала на рушничку» съ нѣлюбомъ, но сердца ему своего не отдала. Но вотъ началось вѣнчанье. Предъ алтаремъ, въ печали и горѣ стоитъ дівчина съ своимъ врагомъ—нѣлюбомъ; вотъ уже ея «біли руки» связали платкомъ съ руками нѣлюба—двѣ слезы горючія заискрились въ ея глазахъ карихъ и повисли на лицѣ, поблѣднѣвшемъ отъ борьбы, отъ испуга... Нѣлюбъ «невважае» на нихъ: онъ самодовольно обращается къ ней: «Тепер ти моя?!» Чтó отвѣтить дівчині? Видитъ она, что все уже кончено; она заплакала: «Неволя моя!..» только и могла сказать... Все это дѣлается дома, или сдѣлалось уже—еще до выѣзда чумака въ дорогу... И онъ, видя все свое безсиліе воротить прошлое, старается примириться съ настоящимъ:

В кого жінка, в кого діти
Тому дома добре жити....
А я собі бурлакую—
Оттим-же я й чумакую!

Иногда тоска чумака по родинѣ доводитъ его до отчаянія, но чаще онъ старается утопить свое горе въ разгульныхъ попойкахъ. Вино заливаетъ «журбу впрямую», но въ немъ иногда тонетъ и «чумацьке добро».

Самые большие охотники «до гульні» между чумаками тѣ, кому особенно. терять нечего. Это—«наймити», посылаемые въ дорогу. Въ пѣснѣ одинъ изъ такихъ бѣдняковъ, цѣлый свой вѣкъ промучившись, «чужі вози мажучи, чужі воли пасучи», наконецъ, не выдерживаетъ. Подъѣзжая къ шинку, весь продрогшій отъ дождя, непогоды, «на волики гукае»:

Гей, гей!
Ой чужі воли, не дужі,
Та вивезить мáжу з калюжі
Та поставьте мажу на суші—
Та биля шинкарки Настусі!

Волы послушно вытащили изъ грязи тяжело наложенный возъ и подъѣхали къ шинку. Чумакъ тутъ какъ дома:

Въ шинок прийде, прямо стане,
На шинкарку любо гляне,
Ой шинкарочко Настусю,
Та дай меду-вина напьюся!

Ѣдучи въ Крымъ, чумаки заходятъ въ шинокъ и берутъ водку часто «на-бор», т.-е. въ кредитъ; а потомъ, возвращаясь съ товаромъ, отдаютъ шинкаркѣ за набранное вино солью или рыбою:

Ой шинкарочко молода,
Усип меду, ще й вина;
Та усип кварту на віру—
Пиши гроші на стіну; [1])
Да як стіну розбиреш,
Тодій гроші забереш!

Шинкарка увѣрена, что чумакъ только шутитъ: она ему отпускаетъ и медъ, и вино въ кредитъ, она ему—

На сто рублів навіряе,
А на двісті прищитае;

---

[1]) Въ Малороссіи до сихъ поръ сохраняется обычай «писать гроші на стіну». Если кто беретъ въ шинкѣ въ кредитъ, то шинкарка, для памяти, записываетъ на дверяхъ мѣломъ, или же на стѣнѣ углемъ, столько палочекъ, сколько квартъ взято. По этимъ палочкамъ производится потомъ разсчетъ.

и въ случаѣ у чумака нечѣмъ будетъ разсчитаться, она «сірі воли залигае»....

Вотъ уже «розбирае хміль» чумацкую голову, а чумакъ все не унимается. Онъ то-и-дѣло покрикиваетъ на шинкарку:

Шинкарочко молода,
Підлий меду, ще й вина!

Шинкарка смотритъ на него: изодранный «жупан» покрываетъ чумацкія плечи,—и, наконецъ, рѣшается отказать чумаку:

Не піділлю, не подам,
Бо у тебе жупан дран!...

Чумака это задѣло за живое, онъ прикрикнулъ:

Хоч у мене жупан дран,
Есть у мене грошей джбан;

На помощь чумацкому кутежу являются и помощники, и помощницы; приходитъ въ шинокъ и «троіста музика». Начинаются танцы, пѣсни; настаетъ шумъ, гамъ.... Чумакъ все ставитъ ребромъ:

Грай, музико, шварко, хутко
Чумакові дуже жутко!
Нехай же він погуляе,
Бо в кешені дідька мае...

Чумакъ разгулялся наконецъ до того, что «в корчмі и ночуе», и всякаго, кто бы ни зашелъ въ шинокъ, угощаетъ:

Рано встае, вино бере—
Всіх людей частуе....
Що одну кварту випивае,—
Другу наливае;
Ой хто прийде у жупані,
Братом назвивае....

А застольныхъ бражниковъ въ шинкѣ всегда немало; тутъ и братья и «сестриці»—всѣ готовы погулять на чужой счетъ. Чумакъ не унимается—все до нитки спустилъ:

Пропив чумак штани,
Частуючи Ганку:

Пропив чумак люльку,
Частуючи Любку....

Когда не хватило уже ни денегъ, ни вещей, онъ принимается спускать «худобу».... И она скоро уплываетъ:

Пропив чумак воли,
Пропив чумак вози,—
Пропив воли, пропив вози,
Пропив ярма и занози—
Все свое добро!...

«Хміль» такъ разобралъ голову, что чумакъ свалился подъ лавку—и заснулъ, какъ убитый. Просыпается—

Устану я в ранці,
Погляну в гаманці
Було грошей, було много,
А теперь нема нічого—
Ни за що гулять!

Выходитъ онъ на дворъ, чтобы посмотрѣть на свою «худобу», но и ее уже давно нѣтъ: шинкарочка—

Сірі воли забрала
И в паньский двір загнала....

Чумакъ не выдержалъ: заплакалъ за худобою. Что съ нимъ теперь будетъ? какъ ему быть?... А тутъ за сердце сосетъ, голова трещитъ.... Хоть бы опохмѣлиться! Но на что? Досада тяжелымъ камнемъ сдавила его сердце.... А опохмѣлиться все-таки хочется. Чумакъ въ раздумьи: пойти ли ему къ жидовкѣ, отпуститъ ли она ему «на-бор»?

Идетъ онъ къ жидовкѣ и начинаетъ ее упрашивать отпустить ему «хоть кухличок» начинаетъ плакать по «худобі»,—все напрасно: шинкарка даже стала надъ нимъ смѣяться, называетъ его «пъяницею»:

Ти пъяниця, ти ледащо,—говоритъ она,—
Пропив воли не знать зà що,—
Пропив воли, пропив возі,
Пропив ярма и занози,
А сам ходиш по дорозі—
Проливаєш гіркі слёзи!...

Укоры эти несносны чумаку—и онъ ставитъ послѣднее имущество:

Скину кожушину—
В жидівки покину:
Буде впится, похмелиться,
Чумакові не журится
За своім добром!

Чумакъ проспался. Гдѣ его волы, возы, куда дѣвались трудовые «грôші», заработанные цѣною всѣхъ неудобствъ дорожной жизни? Ничего не помнитъ. Въ горѣ, отчаяніи, чумакъ отправляется къ ворожкѣ.

Заворожи, бабусенько,
Де чумацькі гроші?

—проситъ онъ. Ворожка разложила карты, посмотрѣла ему на ладонь,—снова переложила карты—и отгадала: «У шинкарки та у Гапульки—там чумацькі гроші!» Чумакъ и самъ хорошо знаетъ, откуда пришелъ: припомнилъ, какъ онъ «частувавъ Гапку»... Но что же ему теперь дѣлать? Какъ выбраться изъ бѣды? Не можетъ ли сказать ворожка?... Онъ вторично обращается къ ней: «Заворожи баба-бабусенько, чи чумакові женится?» Ворожка опять погадала на карты: «Ой оженись, мій синочку,—говоритъ она,—хоч нічого й не бери»: хотя у тебя «нічого й не буде», за та «жінка буде», которая тебѣ поможетъ разбогатѣть.... Чумакъ чрезвычайно доволенъ отвѣтомъ. Но видно судьба преслѣдуетъ его, ему и тутъ неудача. Дівчина, которую онъ любилъ, съ которою условился, по возвращеніи, «на рушничку стати»—

И любила и кохала
Покіль Одеса спріяла
Теперь любить багатого—
Мене кида нещасного!

Жаль чумаку стало своей прежней жизни, когда его всѣ любили, «поважали»,—вездѣ онъ былъ принятъ съ почетомъ.... другіе люди и до сихъ поръ такъ живутъ.... Тоска по минувшемъ, сожалѣніе о потерянномъ «добрі», стыдъ передъ людьми,

знавшими его за порядочнаго хозяина,—все вдругъ нахлынуло ему въ душу.... Чтобы хоть немного облегчить себя, чумакъ идетъ «на гору крутую»—посмотрѣть «якъ люди живуть». Смотритъ—

А люди живуть,
Як маки цвітуть....

Если возвратится этотъ чумакъ домой, навѣрное отецъ спроситъ, гдѣ подѣлись волы и возы.... Что ему отвѣтить? Одно—своротить на несчастную долю или на чары. Сказать, что ему такъ «поробила шинкарочка Настя», что она дала ему отравы «у хлібові ззісти», или «в горільці спити», или просто объяснить тѣмъ, что онъ «без долі вродився».... На вопросъ отца, гдѣ его доля:—«а чі в Сулі, чі в Самари, чі у тихому Дунаї»?—чумакъ отвѣчаетъ: «без долі вродився!» Семейнаго же чумака, оставившаго у шинкарки «все свое добро», преслѣдуетъ вопросъ жены, которая объявляетъ ему, что «нема соли ні дрібочка, муки ні пилбчка».... И огорченный чумакъ съ отчаянія готовъ даже «утопиться» или же разбиться объ камень.

И дѣйствительно, чумакъ приступаетъ къ исполненію своего рѣшенія.

Пішов чумак топиться,
Чумачиха дивиться:
Стой, чумаче, не топися—
Хоч на діти подивися!

А о неженатомъ пѣсня поетъ, что уже вытащили «рибалочки», по просьбѣ матери, «неживого»... это, разумѣется гипербола.

Чаще всего чумакъ, пріученный ко всякимъ невзгодамъ, выносливый при всякой бѣдѣ, не теряетъ надежды современемъ снова нажить пропитое добро.

А такъ какъ чумакомъ нельзя сдѣлаться «без грошей», то чумакъ старается прежде всего ихъ добыть:

Ой піду я на Дін—
Не по рибу, то по сіль:
Буду грошей зароблятн,

Буду воли куповати,
Щоб чумаком стать!

И онъ отправляется на Донъ, нанимается тамъ «в заброд»—становится *бурлакомъ*. Потомъ, «заробивши грошей», принимается снова за чумачество. Онъ такъ сжился съ этимъ промысломъ, что если не поступаетъ на время въ бурлаки, то рѣшается наняться къ чумакамъ въ «погоничі»:

Буду чужі волі гнати,
Бо хочу чумакувати!

IX.

Смерть чумака въ дорогѣ.

Смерть угрожаетъ чумаку на каждомъ шагу его длиннаго пути. Нападенія гайдамаковъ и татаръ,—какъ мы видѣли,—кончаются иногда истребленіемъ цѣлой валки.... Злополучный Крымъ, кромѣ того, не рѣдко поражалъ чумаковъ чумою, отъ которой въ то время спасенія не было. Журба «по худобі», пропитой въ шинкѣ, или же погибшей отъ долгаго путешествія—также бывала причиною смерти. А то—постигнетъ чумака «пригода» или чумаку «сіль головку розбила», или его «вбито, затягненно в жито», или же—неизвѣстно отчего—вдругъ чумакъ «занедужав», и «задумав умерти....»

Первыми вѣщателями, какъ несчастія чумацкаго, такъ и самой смерти, бываютъ волы. Они—эти вѣрные, неразлучные друзья его въ дорогѣ—чуютъ бѣду и всегда предупреждаютъ о ней своего хозяина. Такъ—задумался чумакъ о домѣ, взгрустнулось ему по отцѣ, матери или другихъ, близкихъ его сердцу,—поглядѣлъ на воловъ—а они «не пасуться, та не будуть й води пити...» И дѣйствительно, когда онъ остановился возлѣ «криниченьки», чтобы напоить воловъ—«воли ревуть, води не пъють».... Огорченный чумакъ знаетъ, что тутъ что-то недоброе кроется,—обращается къ воламъ:

Воли ж мои, сірі, половиї, чому непъете?
Тільки мині, молодому, журби-жалю задаете!...

Посмотрѣлъ на дорогу, а она—

Широкая, та прибитая,
Слізоньками перелитая...

И снова къ своимъ любимцамъ:

Ой воли ж мої, сірі, полові,
Йдіть в возі тихо,
Бо вже ж мене, молодого,
Нападає лихо!
Ой воли ж мої, сірі, полові,
Идіть тихою ходою:
Є у мене батько та ненька—
Гірко журяться за мною!

Но самый вѣрный вѣщунъ чумацкой бѣды и смерти—зловѣщій пугачъ. Если онъ «запугав»—быть бѣдѣ! Чумакъ, не поспѣвшій на зиму «у великий луг», а оставшійся зимовать въ степи,—когда не отыскалъ для своихъ воловъ ни клочка сѣна, ни «въязочки соломи»,—возвращается въ тоскѣ къ своему возу. А тутъ—гдѣ ни взялся—пугачъ:

Ой сидить пугач та на могилі,
Та на вітер надувся:
Ой сидить чумак на переднім возі—
Та вже лиха здобувся!...
Ой сидить чумак на переднім возі,
На важницю схилився—
Ой правою рученькою
Та за сердце вхопився,
Кариньними оченьками
Та на волики подивився....

Грустно разставаться съ тѣмъ, что такъ долго служило.... А болѣзнь между тѣмъ беретъ свое: чумакъ уже и сидѣть не въ силахъ—и на «драбину похилився».

Занедужав чумаченько—
Задумав умерти,
Та нікому чумакові
Доглянути смерти!

Тяжело умирать вообще, какъ бы ни была жизнь горька́; но смерть особенно тяжела въ одиночествѣ, вдали отъ родныхъ, которые въ ту минуту, быть можетъ, и не думаютъ и не гадаютъ про тебя... А родные нашего чумака далеко; вокругъ него—чужина:

Чужа, чужа сторононька,
Та чужиї люде...
Хто чумака поховае,
Як смерть ёму буде?

Единственная надежда и опора чумака—его товарищи. Уходъ ихъ въ это время—единственная отрада страдающему больному.

И дѣйствительно, товарищи въ такія печальныя минуты замѣняютъ родныхъ. Забота ихъ о заболѣвшемъ чумакѣ простирается до того, что они ѣдутъ медленнѣе обыкновеннаго, несмотря на то, что имъ поспѣшать необходимо:

Ой ради б ми поспішати,—говорятъ они,—
Так чумак занедужав....

А если товарищу очень дурно,—они даже и совсѣмъ останавливаются.—Вотъ, тихо плывущая валка, спустившись въ долину, остановилась. Волы выпрягли, пустили на пащу, отрядивши сторожить «молодиків», а сами чумаки направились къ тому возу, на которомъ больной «на драбину похилився». Грустныя лица у этихъ и безъ того суровыхъ ватажанъ: смерть товарища тяжело отозвалась въ сердцѣ каждаго изъ нихъ. Съ нѣсколькихъ возовъ сняты рогожи, разостланы подъ возомъ, и на нихъ лежитъ «чумак молоденький» въ предсмертной агоніи. Вѣтеръ треплетъ во всѣ стороны его длинную «чуприну» и освѣжаетъ воспаленное лицо умирающаго... Кругомъ сидятъ товарищи, мрачно поглядывая на него: поджидаютъ, когда поблѣднѣетъ разгорѣвшееся лицо, когда прекратится дыханіе... Гдѣ ихъ веселыя рѣчи, гдѣ ихъ смѣющіяся лица? Ни шуму, ни гаму, ни даже говора... Передъ ними лежитъ недвижный товарищъ—быть можетъ, черезъ нѣсколько минутъ не жилецъ этого свѣта, а надъ ними свѣтитъ яркое солнце—вѣчно юное, животворящее, вѣчно не умираю-

щее... Тишина, молчаніе.... Только волы—кажется, тяжеле дышутъ, да вѣтеръ шелеститъ между травою... Но вотъ полумертвый товарищъ очнулся. Товарищи тотчасъ же обратили вниманіе, онъ пристально посмотрѣлъ на нихъ. Онъ проситъ, чтобы ему привели посмотрѣть «худібоньку». Товарищи немедленно исполнили и эту просьбу. Посмотрѣлъ чумакъ на своихъ дорогихъ воловъ и спрашиваетъ:

Ой воли ж мої, сірі, половиї,
Хто вам паном буде,—
Ой як мене та чумаченька
На сім світі не буде?..

А волы ему въ отвѣтъ:

Той над нами буде панувати,
Хто нас буде поганяти...

Отвѣтъ этотъ—все рѣшилъ для чумака: если уже волы такъ говорятъ,—значитъ смерть неминуема! Поэтому онъ обращается къ своимъ заботливымъ товарищамъ съ послѣднею волею о погребеніи:

Ой ви чумаченьки, ой ви молоденькі,
Ой ви люде на все гожі!
Ой побудуйте мині молодому
Домовину з рогожі.
Ой ви чумаченьки, ой ви бурлаченьки,
Зробіть же ви мині славу:
Ой викопайте мині молодому
Хоч притиками яму.

При этомъ чумакъ не забываетъ сдѣлать распоряженіе и на счетъ своихъ воловъ. Онъ проситъ, чтобы товарищи «сім пар волів» отогнали домой и отдали бы въ распоряженіе жены:—«хай жінка заплаче над моею головою».—Даже для холостого забота о домашнихъ составляетъ въ минуту смерти послѣдній долгъ. Онъ проситъ товарищей:

Як будуть з Перекопу рушати,—
Воли занняти;
Як на Подолі становиться,—
Отцю-неньці поклониться;

А вспомнивши дівчину, умирающій проситъ передать и ей поклонъ отъ него:

Як буде з вас, котрий братця,
В своій сторононьці,—
Поклоніться отцю-неньці,
Й моій дівчиноньці...

Если чумакъ умираетъ вдали отъ родныхъ, гдѣ-нибудь въ степи, далеко отъ села, то чумаки положатъ тѣло умершаго на его возъ и везутъ «на долину», гдѣ, остановившись «на попас», предаютъ землѣ тѣло товарища.

Вийшли чумаки (говоритъ пѣсня), вийшли на долину—
Викопали діл глибокий та на домовину...

А то хоронятъ и «в степу, край дороги», или же—умершаго «в неділоньку в ранці»—«в зеленім байраці». А того чумака, что «сіль головку разбила,» товарищи похоронили на перекресткѣ, между «трёма шляхами»:

Ой там яму копали—
Там чумака сховали!..
Насипали над чумаком
Високу могилу,
Посадили в головоньках
Червону калину...

Проѣзжавшему вдоль Украины и вообще на югѣ Россіи, конечно, не могли не броситься въ глаза могилы надъ дорогами—чаще всего именно на перекресткахъ. На этихъ могилахъ иногда стоитъ простой деревянный крестъ, если могила неподалеку села или лѣса; иногда могилу эту замѣняетъ густыми вѣтвями тутъ же растущее дерево, а чаще всего—просто одинокая могила высится среди поля, надъ дорогою. То «поховані» чумаки. Могилы эти всегда почти покрыты посохшими растеніями, обрубками дровъ, или прутьями. Сдѣлано это прохожими и проѣзжими мимо скромнаго надгробнаго памятника, свидѣтельствующаго о случайномъ несчастіи въ дорогѣ. У малороссіянъ существуетъ повѣрье, что если на подобную могилу бросить что-либо, то «дорога буде щаслива». И потому

всякій, проходя или проѣзжая мимо могилы въ полѣ, не преминетъ оставить и свою долю на памятникъ несчастія.

Иногда чумакъ, умирающій вдали отъ родныхъ, проситъ товарища похоронить себя не среди поля, гдѣ будетъ «видиесенько на всю Украйну», а «въ зеленім саду, під клиндревиною», дабы она «спустила гілля зверха до коріння, листъ до долочку» и прикрыла «тіло, чумацькее біле, ще й головочку»—

Та щоб тее тіло,
Чумацькее біле,
Та й не чорніло—
Од буйного вітру,
Од ясного сонця,
Щоб не марніло!

Есть даже завѣщаніе, чтобы чумака хоронили не «попи та дяки», а «запорозькі чумаки»,—съ воинскими почестями—съ «музиками».

Похоронивши товарища и оплакавши его, чумацкая валка снова пускается въ дальнѣйшій «путь-доріженьку»; а когда остановится «на ночь», справляютъ походныя поминки: сварятъ въ казанѣ кашу,—

Та укинуть чабака,
Та й помъянуть чумака!

X.

Ожиданіе домашнихъ и возвращеніе чумаковъ.

Много печали стоила разлука съ чумаками «дівчині», женѣ, матери; но самымъ, конечно, большимъ нетерпѣніемъ увидѣться снова съ «милымъ» горитъ «дівчина». Отвергнутая чумакомъ во время погони за нимъ,—когда онъ посовѣтовалъ ей вернуться «пшениченьки жати»,—она, хорошенько выплакавшись, отчасти-было уже примирилась съ своею «гіркою долею». Надежда на скорое свиданіе съ чумакомъ, по возвращеніи его съ дороги, стала ея единственною мыслію; при-

готовленіе къ встрѣчѣ—единственною заботою. Настало лѣто; поспѣваетъ пшеница;—выходитъ «дівчина» въ поле «на жнивà». Нѣсколько часовъ сряду, не разгибая тонкаго «стàну», работаетъ она надъ пшеницею, какъ бы стараясь заглушить усталостью мучительное ожиданіе; но все напрасно: мысль о чумакѣ не выходитъ изъ головы ея. Уже она и устала, бѣдная, но не утомилось ожиданіе:

Та болять ручки, та болять ніжки,
Та пшениченьку жнучи,—
Та вже ж мині надокучило,
Та миленького ждучи!

Вечеромъ возвращается она домой въ надеждѣ на радостную встрѣчу; но надежда ея не оправдывается:

Та нема ж мого миленького,
Та нема ж мого пана,—
Та уже ж моя постіль біла
Пилочком припала...

Измученная дневнымъ тяжелымъ трудомъ, дівчина, несмотря на истому, и въ постель не ложится:

Та нема ж мого миленького,
Та нема ж мого сонця...
Ой уже ж мині надокучило,
Сидячи в віконця!..

Вотъ ей показалось, что кто-то прошелъ мимо окна ея.... Не чумакъ ли? Вдали послышалось бичеванье воловъ, скрипъ колесъ.... Не *онъ* ли ѣдетъ?... Въ жаръ бросило «бідну дівчину»... Но скоро все затихло: ни скрипу, ни стуку,—только вѣтеръ зашумѣлъ вербами...

Такіе же мучительные часы ожиданія переживаетъ и чумачиха. Она уже—

Потоптала черевички,
На дорогу вибігаючи,
Виплакала карі очі,
Чумаченька виглядаючи..

А онъ не ѣдетъ и не ѣдетъ! Не случилось ли съ нимъ какое несчастіе? Сердце чумачихи предчувствуетъ, что должно быть что-нибудь недоброе съ ея «милым»: «туга» о немъ не даромъ не даетъ ей покою:

До Хорола вся дорога,
А до Крыму стежечка:
Прийшла туга од милого
Та до мого серденька...

Но «журба», какъ извѣстно, «впрямая»: она разъ вопьется въ сердце,—ее никакимъ способомъ не выживешь оттуда. Чумачиха обращается къ «густым лозам», чтобы онѣ «хилилися відкіль вітер віе», и къ глазамъ, чтобы его высматривали съ дороги. Но напрасно:

Хилилися густі лози,
Та вже й перестали:
Дивилися карі очі,
Та й плакати стали...

Скучающая чумачиха сама не знаетъ, что ей дѣлать, къ кому обратиться за помощью при своей бѣдѣ, такъ какъ у нея... «муки ні пилочка, ні соли дрібочка».... А уже и лѣто минуло,—вотъ-вотъ нагрянетъ осень, съ своими длинными, скучными вечерами.... Съ кѣмъ коротать ихъ чумачихѣ?.. Милаго не видно: онъ не ѣдетъ, да и только!

Нелітував чумаченько,
Не йде й зімувати:
Прийде нічка осінняя,—
Ні с ким розмовляти!...

Впрочемъ одна изъ пѣсень передаетъ, что отсутствіе чумака, за котораго мать выдала замужъ насильно, составляетъ даже радость чумачихи,—тѣмъ болѣе, что въ дополненіе этой радости является «дячок з Нащох»....

Долгія ожиданія чумаковъ съ дороги переполняютъ грустью и старческое сердце матери. Ее ужасно безпокоитъ необъяснимо-продолжительное отсутствіе сына.

Къ тому же бѣдную старуху начали сны безпокойные тревожить, предвѣщая недоброе... Разъ ей снится, что ея сынъ «чумаченько у дорозі оженився»... Перепуганная мать спѣшитъ къ сосѣдямъ, передаетъ имъ странный сонъ и проситъ разгадки... Сосѣди, какъ ни грустно было печалить «стару матір», не могли скрыть ужасной разгадки этого сна:

Та уже ж тобі, стара мати,
Й малі діти сказали,
Ой що твого сина-чумаченька
У Перекопі сховали....

Наконецъ, ожиданія селянъ начинаютъ сбываться: чумацкая валка приближается къ родному селу. «Закуреным шляхом» медленно подвигаются впередъ съ полными возами усталыя «паровиці». Они даже какъ будто ускорили шагъ, приближаясь къ дому. Вотъ уже показалась маковка бѣдной деревенской церкви—и скрылась изъ глазъ за горою... Перекрестился каждый изъ чумаковъ, увидя родную святыню, сердце сильнѣе забилось... Оживились суровыя лица; заиграла улыбка довольства—и, спустя немного, смѣнилась задумчивостью... Видно вопросъ: все ли благополучно дома? вспугнулъ проснувшуюся радость... Впрочемъ эта задумчивость не надолго: по мѣрѣ приближенія къ родному селу, чумаки еще веселѣе стали. А село у нихъ передъ глазами, стоитъ только спуститься съ горы... Оживленіе охватило всю валку: послышался говоръ, раздался дружный хоръ пѣсни... Чумацкая валка спускается съ горы...

Ой по горам сніги лежать,
По долинам вози стоять,
А по шляхам маки цвітуть:
То не маки, а чумаки—
З Криму идуть, рыбу везуть...

Шумно и весело возвращается домой чумацкая валка: неумолкаемая пѣсня даетъ знать о ея приближеніи...

Недоѣзжая села, «на майдані», на томъ самомъ мѣстѣ, гдѣ были проводы, валка остановилась... Вышедшіе на встрѣчу

«родичі» кинулись къ толпѣ чумаковъ... Начались объятія, поцѣлуи, слезы—неразлучные съ радостью... Посыпались разспросы; слышны утѣшенія и успокоенія... Но—увы! общая радость не бываетъ безъ чьего-нибудь горя..

Чумакъ, котораго такъ долго и мучительно ждала «дівчина», не возвращается съ дороги. Дивчина въ отчаяніи: она спрашиваетъ, гдѣ ея «милий дівся»,—звѣри ли его «зъїли», или же онъ «утопився».

Но не можетъ быть, чтобы подобное несчастіе поразило ея милаго:

Як би звіри зъїли,
То б ліси шуміли;
Як би утопився,
То б Дунай розлився...

Товарищи, наконецъ, объясняютъ «дівчині» причину смерти: ея милаго «підъ білою березою» убили.....

Мать тоже иногда не встрѣчаетъ чумака, своего сына, между возвратившимися чумаками... Оказывается, что ему «сіль головку розбила», или же его убили «терези»....

Но случается, что чумакъ находитъ дома несчастье: или онъ не застаетъ въ живыхъ кого-нибудь изъ родныхъ, или не находитъ хаты на мѣстѣ—истреблена пожаромъ, или же въ хозяйствѣ случилась какая бѣда. А холостой, котораго всю дорогу безпокоила мысль о «дівчині», узнаетъ вдругъ, что она уже принадлежитъ другому... Ни въ чемъ невинная бѣдная женщина, которой «світ завязали» з «нéлюбом», со слезами отвѣчаетъ на его упреки:

Чи я ж тобі не казала,
Та стоючи під кислицею:
Не йди, не йди у Крим по сіль,
Бо застанешь молодицею!

Чи я ж тобі не казала,
Та стоючи під повіткою:
Не йди, не йди у Крим по сіль,
Бо застанеш під намиткою!

Чумакъ видитъ, что ей дѣйствительно и самой тяжела новая жизнь, что совсѣмъ не за что укорять несчастной,—чтобы хоть сколько-нибудь загладить свои несправедливыя нападки, утѣшаетъ ее:

Любив тебе дівчиною,
Любитему й молодицею:
Сім рік буду тебе ждати—
Поки станеш удовицею...,

А въ ожиданіи конца такого срока, чумакъ снова предается своей полукочевой чумацкой жизни, исполненной тревогъ, лишеній, несчастій...

Украинецъ до самаго послѣдняго времени любилъ эту жизнь. Онъ продолжалъ по прежнему дружиться съ своими медленными волами; ему все-таки привольнѣй дышалось среди широкой степи, по которой «одвічніми шляхами», съ ранней весны до глубокой осени, одна за другою, тянулись длинныя чумацкія валки... Но это время прошло; пустынная степь превратилась въ населенную сторону, среди которой не рыскаютъ болѣе шайки гайдамаковъ или дикой татарской орды: миновали опасности, улеглись невзгоды... А между тѣмъ и чумачество начало вырождаться... Прежній типъ чумака, закаленнаго въ несчастіяхъ условіями полукочевой жизни, замѣтно сталъ уступать типу извозчика, лишенному всякаго поэтическаго ореола. Чумацкій промыселъ, какъ возникъ подъ вліяніемъ экономическихъ причинъ, а такъ, сослуживши службу своему краю, подъ вліяніемъ тѣхъ же причинъ, долженъ и исчезнуть. Мы переживаемъ теперь эпоху постепеннаго вымиранія одного изъ симпатическихъ типовъ Малороссіи... Отъ чумака и его исполненной приключеній жизни останется рядъ поэтическихъ пѣсенъ, въ которыхъ запечатлѣлся духъ чумачества—унылыхъ, напоминающихъ пустынность безбрежной степи, наводящихъ на душу какую-то меланхолическую мечтательность, иногда вызывающихъ изъ сердца какое-то «тихосумне» горе... Пѣсни эти даютъ намъ основаніе сказать, что

чумакъ не только былъ купецъ и по нуждѣ полувоинъ и—«*человѣкъ* онъ былъ!»

Что нынѣшнія экономическія и соціальныя условія окончательно уничтожатъ этотъ отживающій типъ м скаго торговца, въ этомъ не можетъ быть сомнѣнія. рошо понимаютъ и сами чумаки. Сожалѣть о вымира типа, сожалѣть о прошломъ, конечно, нечего. Нуж мать о будущемъ. Чѣмъ-то замѣнитъ оно старое ч Если извѣстнымъ типомъ еврейскаго торговца, то мическое развитіе народа въ краѣ особенно радоват Если типомъ кулака и самодура, или не менѣе характерн типомъ міроѣда, то тоже радость была бы преждевременна... Быть можетъ, страна и получитъ болѣе движимыхъ капиталовъ въ рукахъ немногихъ лицъ, а потому для поверхностнаго политико-эконома покажется богатѣющей,—тогда какъ на самомъ дѣлѣ народъ въ ней будетъ бѣднѣть экономически и духовно. А уже и теперь есть много признаковъ, что замѣна описаннаго нами стараго типа торговаго человѣка въ Малороссіи посредствомъ вытѣсненія типомъ «жидка» и «кулака» подаетъ богатыя надежды.... Безъ сомнѣнія, не будучи остановлена, эта замѣна принесетъ свои неизбѣжныя экономическія и нравственныя послѣдствія. Устранены они могутъ быть только тогда, когда представители власти и интеллигенціи въ Южной Руси обратятъ вниманіе на развитіе въ народѣ духа ассоціаціи принаровительно къ новымъ условіямъ жизни, а особенно на народное образованіе, поставивъ цѣлью его пробужденіе и развитіе въ народѣ, сообразно этимъ условіямъ, тѣхъ душевныхъ особенностей, которыя такъ характерно заявилъ этотъ народъ въ прежнее время, согласно прежнимъ бытовымъ формамъ.

ЧУМАЦКІЯ ПѢСНИ.

„Пѣсня для Малороссіи—все: и поэзія, и исторія и отцевская могила...“

Н. В. Гоголь.

„Это надгробные памятники и вмѣстѣ живые свидѣтели отжитой старины. Другіе народы въ память важнѣйшихъ происшествій своихъ чеканятъ медали, по которымъ исторія часто разгадываетъ минувшее: событія козацкой жизни отливались въ звонкія пѣсни, и потому онѣ должны составить самую вѣрную и вразумительную лѣтопись для новаго бытописателя Малороссіи“.

М. А. Максимовичъ.

I.

А.

1. Гей, запряжем ми, братці,
2. Панове-молодці,
3. Та ті новие вози;
4. Ой та пойдемо, братці,
5. Панове—молодці,
6. В Кремень-город на базар;
7. Ой наберем, братці,
8. Панове-молодці,
9. А все дорогий товар:
10. Все лисиці, та куниці,
11. Та чорние соболя.
12. Ой будем ми приставати
13. Аж у город Кишиёов,
14. А з города Кишиёова
15. Та повезем у Азов,—
16. Та поставимо, братці,
17. Панове-молодці,
18. А в три улиці рядом
19. Ой та прийдуть, братці,
20. Панове-молодиі,
21. А три купця молодих,—
22. Вони у нас запитають:
23. «А що у вас за товар?»
24. —Ой в нас товар дорогий:
25. Все лисиці, та куниці,
26. Та чорние соболя.—

27. «Ой ви купці-молодці,
28. Ви приятелі мойі,—
29. Ви постойте, чумаченьки,
30. Аж до завтрішнього дня;
31. А в-завтрішньому деньку
32. Ми в вас товар заберем,
33. И вам гроші покладем:
34. Кому срібло, кому злото,
35. Кому сукні дорогі,—
36. Усім буде доволі!»—

(Жаботинъ).

Б.

1. Ой що то за крячок,
2. Що по морі гуляе?
3. Що то за бурлачок,
4. Що все народ збирае?
5. Ой крикнув-покрикнув
6. Сильне багач молодий:
7. «Ой збірайтесь, хлопці,
8. А все народъ майстровий!
9. Гей, зробимо, братці,
10. Панове-молодці,
11. Та й півтораста возів,
12. Гей, та купим ми, братці,
13. Панове-молодці,
14. Та й півтораста пар волів,—
15—51 Б=1—36 А.
52. «Та продавайте, чумаченьки,
53. Отсей товар дорогий,
54. А ми підем, бурлаченьки,
55. По Ростову пройдем!»
56. Ой ще ж тийі бурлаченьки
57. По Ростову не пройшли,

58. А вже наші чумаченьки
59. Сорок возів продали.

(Васильковъ).

Слѣдующіе два варьянта представляютъ намъ разбойниковъ, принимающихъ видъ чумаковъ.

В.

1=1 Б. 2. Над морем крякае?
3. Гей и що ж то за бурлак
4. Молодців збірае
5=7 Б. А..... ся.....
6=8 Б Дай..... майстерний
7. Дай зробимо, братця,
8. Півтораста ми возів
9. Да начепим, начепим
10. Півтораста ми ярем,
11. Да возьмемо, братця,
12. По семеро молодців
13. А по восьмому, братця,
14. За для кашовarости,
15. А по девятому, братця,
16. За для осторожности,
17. А по десятому, братця,
18. Щоб волики поганяв
19. Та поїдемо ми, братця,
20. Аж в той город у Азов,
21. Тай займемо ми місця
22. По широким улицям
23. Да поставляем вози
24. У три ряди у шкадрон.
25. Ой вийдуть до нас, вийдуть
26. А два купці-молодці,
27. А спитають нас, братця:
28. Що за товар у возах?
29. А ми скажемо, братця

30=24 А. Що...... 31—32=25—26 А.
33. Гей учора із вечора } bis
34. Такий приказ отдали, }
35. А так як опівночі
36. Азов город узяли.
37. Ой вийшов да вийшов
38. А знать бурлак сильно-пребагат,
39. А крикнув він покрикнув
40. Своїм громким голосом:
41. Ой збірайтеся, хлопці
42. Всі молодці на судно,
43. Та беріте, грабуйте,
44. Кому чого надобно,
45. Гей кому срібла, а кому злота,
46. Кому сукон дорогих
47. А кому мало, недостача,—
48. Черкесочок молодих.

(Запис. М. А Кропивницкій въ Елисаветгр. у., дер. Григорьевкѣ отъ мѣщан. К. Марченка.)

Г.

Крикнув на хлопців бурлака в ночі
Збірайтеся, браття, та все народ майстрёвий,
Ой закупимо, браття, тисовий лісок найбільщий
Зробим, браття, півтораста сім возів,
Закупимо, браття, півтораста пар волів,
Та як посадимо, браття, по сім молодців,
А по восьмому за для полоняночки,
А по девьятому за для куховарочки,
По десятому за для осторожности
Поїдемо, браття, у Щутчин на базар,
А як станемо, браття, все по темним улицям
Прийде до нас славний купець молодий.
«Ей що в ваших возах та товар дорогий?»

—У нас куниці, та лисиці, та чорні соболі.—
Як одкрие рогожу, аж там добрі молодці.

(Сообщилъ Н. И. Костомаровъ).

II.

Зажурився бідний сірома—
Отець-ненька помірає,
Та побила лихая година,
Та побила й не одна.
«Ой запряжу я воли
У всі чотирі вози,
Піду на Дін риби брать!»
За ним соцький, ще й отаман
Хотять у некрути взять...
Ой летіло три голубоньки,
А летячи ще й гудуть:
Пораділи вражі воріженьки,
Що сірому ведуть.
«Розливайся, ти сухий Лимане,
Кругом вода обтекла:
Гей, не радійте, вражі воріженьки,
Вже сірома й утекла,—
Ой утекла бідна сірома,
Та все одно думала:
Як піду я у чужу країну—
Коновоем прижинуть;
Як вернуся я, козак, до-дому,
То в салдати отдадуть...
Як-би мені отець, рідна ненька,
То б порадили мене;
Як-би мені ще й вірна дружина,
Щоб розважила мене!»

(Сквира и Жаботинъ.)

III.

Ой у неділеньку, рано-пораненьку,
А сонечко зходить,—
Ей, уже син, син Гавриленко,
У дорогу виходить.
Ой як прийшов же син Гавриленко
А до чумаків до валки:
«Здорові будьте, молоді чумаки,
Прийміть до своеї валки!»
—Ей, який же ти, та син Гавриленку,
Такий дурень уродився,
Що ти прийшов та до становища—
Та не перехристився!—
Як рушили молоді чумаки
Ей по трахтирах пити,—
Ей тільки та син Гавриленко
Сам волики доглядав....

(Чигиринъ, Каневъ. Мстл., с. 457-458)

IV.

Ой воли ж мої, сиві, та рабиї,
Ой які ж бо ви добри,—
Ой стоїте у возах та ярмах
А по три дні голодні!
—Ой стоїмо по три дні у возах та ярмах,—
Аж із очей слёзи...
Ой пусти ж нас, пане хозяїне,
Хоч в ті пусти лози,—
Нехай ми трошки попасемся
И водиці напъемся,
Тоді нас запряжеш,
А сам спати ляжеш—
Ми з дороги не зібъемся!
Нас не треба поганяти:

Ми тебе доставим аж до того міста,
Де ти маєш хуру брати.

(Rulikowski, c. 184.—Nowosielski, II, c. 197-198.)

V.

1. Ой загули чорні галинята
2. Да у темному лузі;
3. Болить, болить моя голівонька,
4. Ще й серденько в тузі.
5. Росчешу я чорні кудрі,
6. А ти, дівчино, русую косу...
7. Виганяє чумак сірі воли
8. Та на раннюю росу:
9. «Пасітеся, сірі воли,
10. Та будете воду пити!»
11. Лучче було хазяювати,
12. Ніж по дорогах ходити:
13. Хто дома хазяює,
14. Той спить на білім ложі;
15. Хто ходить по тіх дорогах,
16. На лютім морозі;
17. Хто дома хазяює,
18. Стелить постіленьку,
19. Білу-біленьку,
20. В голови кладе подушечку
21. Пуховую мнякеньку.
22. Хто ходить по тіх дорогах,
23. Стелить постілоньку—
24. Зеленую травицю,
25. В голови кладе—
26. Безщасну важницю.
27. Спить чумак нічку, спить другу,
28. На третю треба встати:
29. Прийде безчасна та варта—

30. Тра її отстояти.
31. И стукотить, и грумотить,
32. И за комір вода льется,—
33. Поки прийдеш на той сопочивок,
34. Превража вош нагризеться!..
35. Ой в полі, полі криниченька,
36. В ні вода блищиться:
37. Не ходили б ми по тіх дорогах,
38. Як-би було чим оплатиться!..

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

VI.

А.

1. Ой біда, біда
2. Чайці небозі,
3. Що вивела діток
4. При битій дорозі:
5. Там чумаки йшли,
6. Чаєнят найшли,—
7. Чаєчку зогнали
8. Чаєнят забрали.
9. А чаєчка въеться,
10. Об дорогу бъеться,—
11. До дороги припадає,
12. Чумака благає:
13. «Ой чумаче, чумаче,
14. Ще ж ти молоденький,
15. Верни мої чаєнята—
16. Ще ж вони маленькі!»
17. —Ой не верну, чайко,
18. Не верну, небого,
19. Бо забереш чаєнята,
20. Полетиш у поле.—
21. «Не буду летіти,

22. Тут буду сидіти,—
23. Буду воли завертати,
24. Й дітов доглядати!»
25. —Ой полети, чайко,
26. На зелену пашу,—
27. Бо вже твої чаєнята
28. Покидали в кашу!—
29. «Бодай же ви, чумаки,
30. У Крим не сходили,
31. Як ви мої чаєнята
32. У каші зварили;
33. Бодай же вам, чумаки,
34. Воли похворіли,
35. Як ви мої чаєнята
36. З кашею поїли;
37. Бодай же вам, чумаки,
38. Воли поздихали,—
39. Як через вас чаєнята
40. На віки пропали!»

(Миргородъ.)

Б.

1 Б=.... та й чайці 1 А, 2 Б=Та біда... 2 А,
3 Б=.... чаєнята 3 А, 4 Б=4 А. 5 Б=5 А
6. Воли попасали,
7. Молодиї чаєнята
8. З собою забрали.
9 Б=9 А, 10 Б=10 А,
11. Сірі воли навертає,
12 Б=12 А 13—16 Б=13—16 А.
17. «Я ж буду літати,
18. Воли навертати,—
19. Молодому чумакові
20. В пригоді ставати!»
21. Ой паслися воли

22. На зеленій паші:
23. Тоді твої чаенята
24. Покипіли в каші...
25. «Бодай же вам, чумаки,
26. Воли похиріли,
27. Як ви мої чаенята
28. В каші поварили!»
29. —Ой чаечко наша,
30. Неправдонька ваша:
31. З маленькими чаенятьми
32. Добра буде каша!—

(Елисаветградъ).

VII.

А.

1. Ой да йшов чумак та дорогою—
2. Та дорога лягае;
3. Ой зайшов же він та до шинкарки—
4. Мед-горілку кружляе:
5. Ой да отсувае та кватирочку,
6. На воли поглядае,
7. Чі стоять воли, чи стоять вози,
8. Чі сидять погоничі?
9. Ой та нема волів, та нема возів,
10. Та нема й погоничів...
11. «Ой та сідлай, хлопче, та сідлай, малий,
12. Та коня вороного,—
13. Ой поїзджай, хлопку, ой поїзджай, малий,
14. Та до батька рідного:
15. Та нехай батько, та нехай рідний,
16. Та листи засилае—
17. Ой про чумацькі воли, про чумацькі вози,
18. Про ёго погоничі!»
19. Ой що у Київі, та на базарі,

20. Барабан вибивали
21. Про чумацькі воли, про чумацькі вози,
22. Про ёго погоничі.
23. Ой та йшов чумак та по базару,
24. Та й за серденько взявся,—
25. Ой та й озернувся та чумак назад—
26. Аж ёго воли идуть,—
27. І воли идуть, і вози везуть—
28. На возах гайдамаки,—
29. Ой колеса стукотять, і ярма бряжчать,
30. И воли ремедають.

(Конотопъ.)

Б.

1 Б=1 А.
2. Пісню співае;
3. Другий сидить в Танрозі—
4 Б=4 А. .... кружае
5. Похилилися да густі трави,
6. Де чумаки воли гнали:
7. Пожурилися наші чумаченьки,
8. Як хури набрали.
9. Ой у неділеньку, рано-пораненьку,
10. Усі дзвони дзвонять:
11. Ой там наші, наші чумаченьки
12. Вози й воли гонять.
13. —Ой по чім тая Молдава славна,
14. Що жовтиї піски?
15. «Ой у Молдаву гнали по чотирі вози—
16. З Молдави пішки.»
17. —Ой по чім тая Молдава славна,
18. Що круті гори?
19. «Ой у Молдаву йшли чумаки в Жупанах,
20. Назад да голі.»
21. Ой сидить пугач на могилі,

22. Та на вітер надувся:
23. Не їден чумак, та в Молдославі,
24. На воші здобувся.
25. Ой сидить чумак межи возами,
26. Та все думае-гадае,—
27. Дере поли, дере рукава,
28. Та все плечі латае...

. . . .

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

B.

1. Чумак, мати, чумак, мати
2. У скрипочку грае,
3. Другі сидять між возами
4. Мед-вино кружають.
5. Як оглянеться чумак назад—
6. Аж волів немае:
7. «Та нема Сокола, та нема Соловъя,
8. Що попереду ходять!»

9 B=... хлопку... 11 A, 10 B=12 A, 11 B=Та біжи, хлопку... 13 A,
12 B=По-над слободою,

13. Та давай, хлопку, та давай, малий
14. Усім панам знати,
15. Щоб дозволили та толокою
16. Волів одшукати
17. Ой за річкою та за бистрою
18. В усі дзвони дзвонять:
19. «Не журися, молодий чумаче,
20. Усіх волів гонять!»
21. Та женуть воли, та женуть воли
22. Та все половиї,

23. А за ними йдуть чумаченьки
24. Та все молодиї
25. Та сопуть воли, та сопуть воли
26. Травицю толочать;
27. А за ними йдуть чумаченьки—
28. Батіжки волючать;
29. Та женуть воли, та женуть воли,
30. Та все круторогі,—
31. А за ними йдуть чумаченьки,
32. Та все чорноброві:
33. Гонять воли, гонять воли,
34. З росою пасуться,—
35. А за їми йдуть чумаченьки,
36. Аж кудрі трясуться.

(Миргородъ, Гадячъ.)

Г.

1. Туман яром, туман яром,
2. Туман по долині,—
3. Ішов чумак дорогою,

4—9 Г=4—11 В, безъ 7 и 8-го. 10 Г=Трема городами. 11—14 Г=13—16 В. 15 Г=А в неділоньку пораненьку, 16—19 Г=18-20 В.

20. Та воли ведуть, та вози везуть,
21. Та ведуть й бусурмана,—
22. Та привели бусурмана
23. До нового знамена,
24. Та підняли бусурмана
25. На три списи в гору:
26. «Дивись, дивись, бусурмане,
27. На нашу свободу!»
28. Ой що наша слободонька,
29. Як мак процвітае;
30. Бусурменська ж головонька
31. Кровъю окипае.

(Лохвица, Роменъ.)

Д.

1 Д=Да иде... 1 А.
2. Мед-вино кружае;
3. Да оглянется да чумак назад—
4. Аж волів немае.
5 Д=Да біжи, хлопку, да біжи.... 11 А
6. Давай панам знати:
7. Да нехай пани, да нехай вони,
8. Шлють волів шукати!
9 Д=.... да на риночку 19 А
10. Усі дзвони дзвонять...
11. Да оглянется да чумак назад—
12. Аж воликів гонять.
13 Д=11 Д, 14 Д=.... женуть 12
15. А за волами, да за возами
16. Бусурмена ведуть.
17. Да ведуть, ведуть да бусурмена
18. На круту могилу:
19. «Да дивись, дивись, да бусурмене,
20. На свою країну!»
21. —Да тепер мені, браття,
22. Країна не мила:
23. Що розсердився мій отець і мати,
24. Ще й вірна дружина!—

(Максим., 1834, с. 178-179.-Закрев., с. 99, № 147.)

Е.

1. Сидить Цимбал да під вербою,
2 Е=Горілку... 2 Д,
3. Прийшов (к) ёму старий Байдар,—
4. Він горілочку кружае;
5. Прийшов (к) ёму старий Байдар,—
6. Словце промовляе:
7. «А годі, годі, да старий Цимбал,

8. Горілку кружати:
9. Превражиї бусурмени
10. Не гаразд зробили:
11. Усі воли позаймали,
12. Кривого лишили,—
13. Єдного кривого,
14. Другого старого!...»
15. Ударився Цимбал старий
16. Об поли руками:
17. —Тепер же ми, миле браття,
18. На віки пропали!—
19. Ой як крикнув Цимбал старий
20. На хлопця малого:
21. —Сідлай хлопче, сідлай коня,
22. Сідлай вороного—
23. Давай знати в третю роту,
24. Аж до Кошового,—
25 Е=6 Д, 26 Е=6 Д:
27. Нехай дають порадоньку
28. Волів одшукати!—
29. Біжить хлопець, біжить малий
30. Густими тернами:
31. Похилились густі трави,
32. Де воли погнали...
33. А у городі в Баришполі
34 Е=В усі.... 10 Д:
35. «Не журітесь, миле браття,
36 Е=Назад воли..... 12 Д.
37. Текли річки невеличкі—
38. Тече вода зтиха:
39. Набралися чумаченьки
40. З татарвою лиха!..

(Каневъ, Метл., с. 455—456.)

Ж.

1. Та йшов Цимбал дороѓою,
2. Та й пісні співае,—
3 Ж=Та й сів.... під... 1 Е, 4 Ж=Гор.... кружляе 4 Е (bis)
5. Як кинувся старий Цимбал—
6. Аж волів немае.
7 Ж=Як ударить старий Ц.... 15 Е, 8 Ж=16 Е; 9 Д=Оттепер же ми, братці мої 17 Е
10. Пропали з довгами!
11 Ж=Да проклятиїі.... 9 Е, 12 Ж=Волів.... 11 Е.
13 Ж=Да й усі ж.... 11 Е, 14 Ж=12 Е.
15. Ой там наші чумаченьки
16. Та й заголосили.
17 Ж=Да хилилися..... тали 31 Е, 18 Ж=куди.... гнали 31 Е
19. Да покрилися бусурмени
20 Ж=30 Е.
21. «Да біжи ж, біжи, Волошенку,
22. Назад, в Комишанку,—
23. Ой дай же ти, Волошенку,
24. Да всім панам знати,—
25. Ой шоб дали чумаченькам
26. Волів пошукати.
27. Да в неділоньку-пораненьку,
28. Да всі дзвони дзвонять:
29. Да й уже ж наші чумаченьки
30. Назад волів гонять.

(Изюмскій у. Основа, 1862, іюнь, 38-39.)

VIII.

А.

1. Гей рано, рано ясне сонце сходить,
2. А пізненько заходить,—
3. Гей славний парень, чумацький отаман,

4. Да й по табору ходить.
5. Гей, ходить-ходить, білі руки ломить,
6. Да словесно й говорить:
7. «Гей, ой ви хлопці, превдали молодці,
8. Да вставайте, вози мажте,—
9. Гей вози мажте, ярма наривайте,
10. Сиві воли запрягайте!»
11. Гей хлопці встали, вози підмазали,
12. Нові ярма понаривали,—
13. Гей нові ярма понаривали,
14. Сиві воли позапрягали.
15. Гей степом идуть,—нові вози риплять,
16. Сиві воли ремидають,
17. Гей по-переду чумацькій отаман
18. На воронім коні грає,—
19. Гей, ой він грає, грає-вигравае
20. Ік табору привертає.
21. «Гей ой ви хлопці, превдали молодці,
22. Да де будем ночовати?»
23. —Ой будем, будем, будем ночовати
24. В чистім полі край байраку.—
25. Гей, із-за гори, да із-за крутої
26. Виглядають гайдамаки—
27. Гей не багато,—сорок ще й чотирі,
28. Да трохи нас не побили...
29. «Гей ой ви хлопці, превдали молодці,
30. Да беріте друки в руки,
31. Гей бийте, бийте, бийте, вибивайте
32. В нові вози і складайте,—
33. Гей да поїдем в город у Варшаву,
34. Да заробим собі славу:
35. Гей, що їх сорок, сорок і чотири
36. Да нас сёмох не побили!»

(Кіевскій у.)

Б.

1 Б=Рано, рано да сонечко... 1 А, 2 Б=А низенько... 2 А, 3 Б=А ще раніше да наш от.... 3 А 4 Б=Да по дворику... 4 А. 5 Б=5 А, 6 Б=Да на хлопців гукає: 7 Б=... ви добрі... 7 А, 8 Б=Пора вам вставать. 9 Б=11 А, 10 Б=Сірі... 14 А,

11. Да й поїхали степом-дорогою
12. До зеленого гаю.

13 Б=.... ви добрі... 21 А, 14 Б=.... сю ніч ночувать 22

15. «Та там, пане отамане,
16. Де позволиш—будем випрягать.»
17. —Ой із-того куряного шляху
18. Привертайте к зеленому гаю,
19. Будем випрягать!—
20. Що з-під того зеленого гаю
21. Розбійники виїздять:
22. Найстарший розбійник
23. Поперед сивим конем вигравае...
24. «Ой ви хлопці, ви добрі молодці,
25. А де ваш найстарший отаман?»
26. —Наш отаман за возами,
27. Вмиваеться дрібними сльозами.

28 Б=.... добрі... 29 Б, 29 Б=30 А, 30, 31 Б=31, 32 А. 32 Б=Да повезем.... у Полтаву 33 А, 33 Б=Да зробим чумацькую... 34 А: 34 Б=Що розбойників сорок два, ще й.... 35 А, 35 Б=А нас чумаків чотирёх не побили!

(*Гадячъ.*)

В.

Варіантъ этотъ ничѣмъ особымъ не отличается отъ предъидущаго, поэтому здѣсь онъ и не приводится въ цѣлости, а только отличія его, заключающіяся въ слѣдующемъ: 3 В=Смутен, смутен... 3 А, 4 В=Поміж возами... 4 А. 7 В=... чесная молодіж=7 А. 11—14 А совершенно выпущены вмѣсто нихъ: 11 В=..... вози грають 15 А, 12 В=16 А,—

13. Привертають к зеленому гаю,
14. Становляться й випрягають...
15. Ой зза того зеленого гаю
16. Гайдамаки виглядають.

17 В=.... чесная молодіж 29 А, 18 В=30 А, 18 В=.... отих гайдамаків 31 А,

19. Та не подайтеся в руки.
20. Гайдамаки,—сорок і чотирі,—
21. Да й десяти не побили:
22. Хоть побили—не побили,
23. Таки славу уробили!

(Лохвицкій у.)

Г.

1 Г=Ой високо сонечко зіх... 1 А, 2 Г=А низенько... 2 А, 3 Г=Ой наш пан же, та наш пан.... 3 А, 4 Г=Тай по риночку.... 4 А,

5. Своїм хлопцям, а бравим молодцям,

6 Г=А словесно... 6 А: 7 Г=.....ви добрі.... 7 А, 8 Г=8 А. 9 Г=11 А, 10 Г=12 А, 11 Г=13 А, 12 Г=Сірих.... 14 А.

13. Вози риплять, ярма бряжчать,

14 Г=16 А,

15. За ними йдуть молоді чумаки,
16. Батіжками махають.
17. Із-за ліса, з зеленого гаю
18. Розбойники виглядяють...

19 Г=.... ви добрі... 29 А, 20 Г=30 А, 21 Г=..... бийте і въяжіте 31 А, 22 Г=На.... кладіте 32 А, 23 Г=..... Полтаву 33 А, 24 Г=Та наробимо... 34 А

25. Славен город, славная Полтава,
26. Що не гине наша, слава:
27. Сорок тисяч, сорок і чотирі
28. Нас десяти не побили.

(Лубны, Метлин. с. 453.)

Д.

Варіантъ этотъ до стиха 17 совершенно тождественъ съ предъидущимъ.

17. Не доходя к зеленому гаю,
18. Стали вони ночувати.
19. Виходило з зеленого гаю
20 Сорок чоловік розбою:
21. Поперсду ватаг молоденький
22. На воронім коню,—
23. Ватаг молоденький
24. На воронім коню грае,
25. Що він грае, грае-вигравае,
26. До табору привертае:
27. —«А здорові, хлопці, превражиї сини!
28. Хто над вами, хлопці, отаманує?»
29. «Наш отаман та по за возами
30. Умиваеться слёзами.»
31. Як вискочить ватаг молоденький
32. Та до чумаченька ближче,
33. Як ударить ватаг молоденький
34. Чумаченька списом у груди,—
35. Ой той же спис удвое зігнувся:
36. Корніенко осміхнувся!

37 Д=А вставайте.... 19 Г, 38 Д=20 Г, 39 Д=Та беріте въяжіте, у город везіте, 40 Д=В новий город... 23 Г, 41 Д=Та й уробимо... 24 Г.

(Гадячъ. Метл., с. 453-454.)

Е.

Подобно предъидущему, варіантъ этотъ до 17 стиха сходенъ съ варіантомъ Г. Далѣе слѣдуетъ:

17. Ой як й узяли наші чумаченьки
18. З-під байраку виходити;
19. Ой як й узяли вражі здобишнички

20. Ча́стом до нас доїздити,—
21. Ой виїхало вражих здобишничків
22. Сорок коней ще й чотирі,
23. Ой як стали вони наперед возів,—
24. Й а всі вози запинили:
25. —«Ой ви чумаки, все ви яретичі,
26. Чі багацько грошей е в вас?»—
27. «Гей, е в нас гроші, здобишнички,
28. Сорок тисяч ще й чотирі.»
29. —«Ой ви чумаки, все ви яретичі,
30. Котрий в вас та отаман?»—
31. Ой як зійшлося наше товариство
32. Та до-купи головами,
33. Як посчитали, зараз и сказали:
34. «Гавриленко—наш отаман!»
35. Ой як вискочив вражий здобишничок
36. Та й на коня вороного;
37. Ой як ударив срібним списом в груди—
38. Аж ёму спис зогнувся:
39. Ой Гавриленко стоїть, не вступився—
40. Обернувся, осміхнувся....
41. «Ой що ж ми будем, наше товариство,
42. Що ж тепер будем робити,
43. Ой що багато вражих здобишничків
44. З сёго світа й губити?!..
45. Ой підіймайте, хлопці, війя в гору,
46. Таганами підопріте,
47. Ой беріть з возів, беріть шнуровання,
48. Ще й ватажку почепіте!
49. Гей отто ж тобі, превражій ватажку,
50. Та й на світі не жити:
51. Ой отто ж тобі, превражий ватажку,
52. Нас десятёх не побити!

(Брацлавъ. Метл., с. 454.)

Ж.

1 Ж=Ой ясно, ясно—як сонечко... 1 Г, 2 Ж=Ойще ясніше, як воно.... 2 Г,—3 Ж=Смутний, смутний, та не веселий, 4 Ж=Чумак меж возами... 4 Г.

5. По-переду атаман—ватажка
6. Сивим конем грае.
7. —Здрастуй, здрастуй, єрстичій сину,
8. Скажи мені: который атаман?—
9. —«Наш атаман меж возами ходить,
10. Білї руки ломить,—
11. Білі руки ломить,
12. Та й тяжко голосить,
13. Ще й по славъянскі (sic) говорить:
14. «Стійте, браття, не рабійте,

15 Ж=20 Г, 16 Ж=.... злодія, вяжіте 21 Г, 17 Ж=22 Г, 18 и 19 Ж=23, 24 Г:

20. Вісімдесят и чотире
21. В десятёх и били!

(Кіевск. губ. вѣд., 1870 г., № 24.)

IX.

А.

1. Ой в неділеньку, рано-пораненьку,
2. Як стало світати,
3. Стала Орда, вся чорная,
4. С-під моря вставати,
5. Стали нiмці-компанійці
6. Чумака збивати:
7. «Годі, годі, чумаченьки,
8. В Криму соли брати!
9. Годі, годі, чумаченьки,
10. В Криму соли брати,—
11. Запрягайте вози, воли—
12. За башту втікати!»

Ой де-котрі чумаченьки
Тее зачували,
Запрагали воли, вози,
Ще й соли набрали;
А которі чумаченьки
Того не чували,
Вони ж в тому превражому
Криму зо скотом пропали....
Ой хвалився Довгорук,
Що не здійме орда рук,
Орда руки ізняла,
Чумаченьків заняла,—
Ой заняла, та й погнала
Різними шляхами—
На Ніполь, на Азов,
На третій город Козлов.
Миргородский комендант
Дав запорожцям знать:
Нехай біжать до Салгирі
Чумаченьків ратовать!
Ой хто в Криму не бував,
Перекопу не видав?!
З Перекопу до Салгирі
Там неміранії милі,—
Ой там лежать чумаченькі
Де три, де чотирі...
Ой лежать наші чумаченькі,
Як въялая риба—
На них платтяі одежа
Кровъю окипіла...
Од Перекопу до Салгирі
Покопані шаньці:
Стоять вози, на-сторч ярма,
(Й) паровиці чумацькі.
Ой над річкою Салгирою

48. Вдарили гармати:
49. Не по однім чумаченьку
50. Плаче отець, мати!
51 Ой над річкою Салгирою
52. Вдарили з рушниці:
53. Не одного чумаченька
54. Оплачуть сестриці!
55. А тепер над Салгирою
56. Сумно взвилась квітка:
57. Не в одного чумаченька
58. Осталася жінка!
59. А тепер над Салгирою
60. Сумно взвились квіти:
61. Не по однім чумаченьку
62. Осталися діти!
63. А тепер над Салгирою
64. Шумить буйна нива:
65. Не по однім чумаченьку
66. Плаче чорнобрива!

(Nowos., II, с. 191-192.—Кіевл., 1867, № 127.)

Б.

1, 2 Б=33, 34 А. 3 Б=Перокопський.... 29 А, 4 Б= запорожцям дає... 30 А:

5. «Годі вам, запорожці,
6. У Калачах стоять,

7 Б=А біжіть до.... 31 А, 8 Б=.... рятуват 32 А!»

9. Ой прибігли до Салгирю—
10. Аж лежать наші чумаки,
11. Ой лежать наші чумаки—

12 Б=А де два... 38 А.—13 Б=Ой казав князь... 21 А, 14 Б=22 А, 15 Б=А.... 23 А, 16 Б=... забрала 24 А.

17. Ой погнали чумака
18. На три битиї шляха,

19. На три битиї шляха,
20. Та в четверті озерà.

(Изюмскій у. Основа, 1865, № 5, с. 98-99.)

В.

(отрывокъ)

Казав Криворук,
Що не здійме орда рук,
Орда руки ізняла
И козака заняла,
І погнала ёго шляхами:
На Кепо-Озеро и Білгород.....

(Зап. въ Николаевкѣ, Борз у. отъ старухи. Метл. 446.)

X.

Сидить пугач на могилі,
Та все: пугу, пугу!
Збірайтеся, славні чумаченьки,
Зімовати до Лугу.
Которі умні-розумні,
До Лугу припирали,
А которі не розумні—
В Кримськім степу пропадали.
Лежить чумак межи возами,
На важницю схилився,
Рученькою лиш правенькою
За серденько вхопився:
«Коли б же я знав, шо тут міні померати,
Свому роду б уклонився,—
Вийшов на той битий шляшок,
Слізоньками б облився!»
Ой ви чумаченьки, славні бурлаченьки,
Ви хлопці вгожі,
Робіть тому чумакові
Домовину з рогожі!—

В субітоньку, проти неділеньки,
Цілу нічку не спали:
Через той Лиман-річеньку
Переправу й мали,—
Переправляли вози з волами,
Ще й казённі гармати...
Біжить Вингородський козак
Гренадера ратувати. (?)
Йшли чумаки, славні бурлаки,
Та дивилися в воду:
«Коли б нам побачити
Гранадера на вроду!»
Йшли чумаченьки, славні бурлаченьки,
На них жупани сині,—
Поки приставали до вармії,
Нічого не осталось на спині.
Лежить чумак межи возами
Та все думає та гадає;
Дере поли, дере рукава,
Та все поли латає.

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша)

XI.

А.

1. Ой там добре, ой там гаразд,
2. А де рід з родом пъє,
3. А де й отаман є:
4. Він горілки не купує,
5. Сам готову пъє,
6. Та все своїм добрим молодцям
7. Порядок дає.
8. Чорна хмара наступає,
9. Став дощик іти:
10. «Благослови, пане отамане,

11. З нами в корчму йти!»
12. Наші хлопці, добрі молодці,
13. Та й не врябіли:
14. Взяли кварту, та другу з жарту,
15. На дощі й сіли.
16. Чорна хмара наступае,
17. Став дощик іти:
18. «Благослови, пане отамане,
19. Знамена (?) підняти!»
20. Як підняли чумаченьки
21. Голубі знамена,
22. Та попили горілочку,
23. Ще й солодкий мед....
24. Прийшов багач, прийшов дукач,
25. Та в порога став,—
26. Із нашої голотоньки
27. Сміяться почав...
28. Ой як крикне наш пан отаман
29. На ребят своїх:
30. «Возьміть дуку за чуб да за руку,
31. Да й виведіть вон!»
32. Один узяв за чуб да за руку,
33. А другий дука бъе:
34. «Оце ж тобі, вражий багачу,
35. Де голота пъе!»
36. Пійшов багач, пійшов дукач,
37. Та й не оглядався,—
38. Десятому заказував,
39. Щоб не сміявся...

(Харьковская г.)

Б.

1 Б=Нема краще, нема й лучче, 2 Б=3 А, 3 Б=4 А, 4 Б=Все.... 5 А. 5 Б=Наступае чорна хмара 6 Б=.... крапать 17 А,— 7 Б=18 А, 8 Б=.... піднять 19 А.

9. Та й підняли голубі знамена,

10. Ще й золотий хрест,—

11, 12 Б=22, 23 А. 13 Б=Наступає чорна хмара, 14 Б=9 А, 15 Б=10 А, 16 Б=у корчму... 11 А.

17. Зайшли в корчму, зайшли в корчму,

18. Посідали в ряд,

19 Б=Пили.... 14 А, 20 Б=третю налива. 21, 22, 23, 24 Б= 24, 25, 26 27 А. 25, 26 Б=12, 13 А, 27, 28... Взяли дуку... 32, 33 А. 29 Б=Не йди туди.... 34 А, 30 Б=35 А:

31. Вона з ума спиваеться—

32. Все багача бъе....

(ibidem.)

В.

1. Наступила чорна хмара,

2 В=37 А, 3 В=Позволь, позволь.... 18 А, 4 В=Намет напъясти!—5 В=Напъяли.... 20 А, 6 В=Прекрасний намет,—7 В= Да пъють вони.... 22 А, 8 В=23 А.

9. Которого чумаченька
10. Отець-ненька е:
11. То той сидить під наметом,
12. Мед-горілку пъе;
13. Которого чумаченька
14. Отця-неньки немае,
15. То той сидить край намета—
16. Гірко здихае.
17. Показали чумаченьки
18. Свої мудрощі:
19. Взяли кварту, взяли другу,
20. Та й пъють на дощі.
21. Приходить їх отаман,
22. Стало ёму жаль:
23. Скинув з себе синій жупан—
24. Намет розіпъяв.
25. Ох, аж їде багач-дукач—

26. Насміхається:
27. За що тая голотонька
28. Напивається?!
29. «Позволив, отамане,
30. Намет напъясти,—
31. Позволь, позволь, отамане,
32. Дуку провести!»
33. Їден бере за лоб, веде,

34 В=Другий—долом... 33 А, 35 В=Не ходи туда, вража дуко, 36 В=.. голота... 35 А.

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

Г.

1. Темна хмара наступае,

2 Г=2 В, 3 Г=Благослови, ат... 3 В, 4 Г=4 В. 5 Г=Ой... козаченьки 5 В, 6 Г=Червоний... 6 В, 7 Г=Беруть .. вино, пиво 7 В, 8 Г=И.... 8 В.

9. Усі пани, усі дуки
10. В намету сіли;
11. Наше браття-сіромашшя,
12. Та й не посміли,—
13. Взяли кварту меду, з жарту
14. На дощі сіли.

15 Г=Іде козацький ат... 21 В, 16 Г=22 В: 17 Г=Взяв із себе голубий... 23 В, 18 Г=Наш... напъяв 24 В.—19 Г=Іде багач, та йде дукач,

20. Пъян—валяється,
21. З козацького атамана
22. Насміхається:

23, 24 Г=27, 28? В.—25 Г=Один веде за чуприну, 26 Г=... дука... 37 В: 27 Г=Не йди туди, вражий сину, 28 Г=36 В.

(Гадячъ. Метлинс., с. 449.)

XII.

А.

Ой у Київі на риночку
Пъють чумаки горілочку,—
Ой пъють вони, гуляють,
На шинкарку гукають:
«Шинкарочко молода,
Підлий пива, ще й вина!»
—Не піділлю, не подам,
Бо у тебе жупан дран.—
«Хоч у мене жупан дран,
Єсть у мене грошей джбан.»
—Коли в тебе грошей джбан,
То за тебе дочку дам.—
У суботоньку змовляли,
У неділлю вінчали.
«Скажи мині, серденько,
Якого ти родоньку?»
—Я з Київа Карпівна,
Зовуть мене Марусею.
Скажи ж мені, серденько,
Якого ти родоньку?—
«Я з Київа Карпенко,
Зовуть мене Йваненко...
Бодай попи пропали—
Сестру з братом звінчали
Ходім, сестро, горою,
Розстелемось травою:
Ой ти будеш синій цвіт,
А я буду—жовтий цвіт,—
Будуть дівки квітки рвать,
Нас з тобою споминать,—
Єтануть траву косити,
За нас Бога молити:

33. Ой що тая травиця—
34. То з братіком сестриця!»

(Пирятинскій у.)

Б.

1 Б=У Ки.... рипку 1 А 2 Б=... горілку 2 А, 3, 4 Б=3, 4 А. 5 Б=Да шинькарко... 5 А, 6 Б= повірь меду и... 6 А. 7 Б=Не повірю... 7 А, 8 Б=... на тобі дран жупан 8 А. 9 Б=... на мені... 9 А, 10 Б=Дак.... жбан 10 А. 11 Б—Як... у тебе... 11 А, 12 Б=Я за... 12 А. 13, 14 Б=суботу... ляли... 13, 14 А,

15. Та до Киïва вертались,
16. Свого роду питались.

17, 18 Б=15, 16 А. Дальше варіантъ сходенъ съ предъидущимъ, и такъ какъ конецъ его не имѣетъ никакого отношенія къ чумаку, то сличенія не сдѣлано.

(Кіевъ. Лисенко, в. 2, с. 39.)

XIII.

А.

Гей, гей!
1. Ой хто лиха не знае,
То нехай мене спитае.—
Та гей же!
Гей, гей!
2. Та по дорогах ходячи,
Та чужиї воли пасучи,—
Гей же!
Гей, гей!
3. Ой чужиї воли не дужі,
Та вивезіт мажу з Калюжі,—
Та гей же!
Гей, гей!
4. Та поставте мажу на суші,
Та біля шинкарки Настусі,—
Та гей же!

Гей, гей!
5. Ой шинкарочко Настусю,
Та дай меду-вина напъюся,—
Та гей же!
Гей, гей!
6. Ой дай меду-вина напъюся,
Та й у жупан синій вряжуся,—
Та гей же!
Гей, гей!
7. Ой дивуйтеся, вороги,
Що в чумака жупан дорогий,
Та гей же!
Гей, гей!
8. Ой залицяйтеся, дівчата,
Що сирота-чумак багатий,—
Та гей же!

(Гадячскій у.)

Б.

1—4 куплеты Б=1—4 А.
Гей, гей!
5. Та шинкарочко молода,
Та усип мені піввідра,—
Та гей же!
Гей, гей!
6. Та усип мені на віру,
Пиши гроші на стіну,—
Та гей же!
Гей, гей!
7. Та тоді гроші забереш,
Та коли корчму розбереш,—
Та гей же!

(Прилукскій у.)

B.

Все отличіе варіанта B отъ A заключается въ томъ, что послѣ перваго куплета=A прибавленъ:

Гей, гей!
Та виріс я в наймах, в неволі,
Та не знав я долі ніколи,—
Та гей же!

Дальше за тѣмъ слѣдуетъ куплетъ 3-й=2 A, 4=3 и т. д.

(Сборник пісень для Русінів, с. 143-144.)

XIV.

A.

1. Ой на гору, гору
2. Будем байлувати,
3. А на горі, горі—
4. Вози мазати.
5. Ой ви хлопці молодці,
6. Женіть воли до води;
7. А которії старії,
8. Оставайтеся у возах:
9. Будем вози мазать,
10. Воли впрагать,
11. До трахтиру дотягать.
12. Ой у трахтирі паша й вода,
13. Ще й шинькарочка молода.
14. «Шинькарочко молода!
15. Давай меду й вина,—
16. Давай меду на віру,
17. Пиши гроші на стіну.»
18. Шинькарочка вірила—
19. Меду й вина мірила:
20. Шинькарочка молода
21. На сто рублів надала,
22. На сто рублів надала,

23. Та воли з возом узяла.
24. Тут чумак був їден,
25. Він ні пив, ні гуляв,
26. Тілько на росчотах—
27. Добре знав.
28. «Ой шинькарочко, ш..... б....,
29. Не смієш волів грабувать:
30. Повинна ти грошей обождать!
31. Да чумак хуру одвезе,
32. Тобі гроши принесе!
33. Ой ви хлопці молодиї,
34. Даймо по рублю,
35. А скиньмося по два—
36. Та волів з возом не дамо!

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

Б.

1. А в городі в Самарі
2. Пили чумаки гуляли,—
3. Пили ж вони гуляли,
4. На худобу впували.

5 Б=Ой там па.... 12 А, 6 Б=13 А, 7 Б=14 А, 8 Б=Повірь... 15 А, 9—14 Б=15, 16, 17, 20, 21, 22 А,

15. А на тисячу списала,
16. Дай худобу забрала.
17. А між ними був паринь—
18. Щира душа, правдива:
19. Ой він ні пив, ні гуляв—
20. Собі добрий розум мав:
21. «Ой нуте, братця, гадайте,
22. Та по два рублі скидайте,
23. А по третёму приложим,
24. Та й худобу заберем!»

(Сквирскій у.)

B.

1 В=20 А, 2 В=.... дорала 21 А, 3 В=На тисячу в (и) грала—
4 В=В чумаків воли забрала!
5. Та десь взявся сам один,
6. Молодий бурлацький син,—
7 В=25 А,
8. Та на щоти добре зна,—
9. Та на щоти добре зна,
10. Він шинкарку зневажа:
«11 В=28 А, 12 В=Не должна... 29 А,
13. В чумаків воли заберать:
14. Чумаки хури наберуть,
15. Тобі гроші віддадуть!»
16. Чумаки хури набрали,
17. А в їх воли попристали...
18. Скоро один пристає—
19. В чумака й ума не стає;
20. А другого як підводить,
21. То чумак із ума сходить!

(Кіевскія губ. вѣд., 1870, № 27.)

XV.

А.

1. Ти чумаче, ти бурлаче,
2. Чего в тебе воли худі?
3.—Того в мене воли худі,
4. Що я з-роду чумакую;
5. Йду на гору,—не бичую,
6. А з гори йду,—не гальмую;
7. По рівному—поганяю,
8. До шинкарки завертаю.
9. Шинкарочка молодая
10. Вона мене давно знає.
11. На сто рублів навіряє,

12. А на двісті—прищитае,
13. Сірі воли—залигае,
14. Пъяницею називае:
15. «Ти пъяниця, ти ледащо,
16. Пропив воли не знать-за-що,—
17. Пропив воли, пропив вози,
18. Пропив ярма і занози,
19. А сам блука по дорозі—
20. Та проливае гіркі слёзи!»

(Полтава. Кобищаны.)

Б.

1, 2, 3, 4 Б=5, 6, 7, 8 А.
5. «Шинкарочко молода,
6. Усип меду і вина!»

7—14 Б=10—16 А, но рѣчь тутъ не отъ лица чумака, а отъ лица шинкарки: «Ой я тебе давно знаю» и. т. д.
15. Пропив воли, пропив ярма—
16. Пішла худоба, твоя дарма!

17—20 Б=17—20 А—тоже рѣчь шинкарки.
21. «Ой зійду я на могилу,
22. Та погляну на Вкраїну:
23. На Вкраїні добре жити,
24. А ні жати, ні косити;
25. А ні жати ні косити—
26. Тілко горілочку пити...»

(Конотопъ. Метл., 460.—Гул. Арт., № 42.)

В.

1 В=Ой... 4 А, 2 Б=На гору йду... 5 А, 3 4 В=5 А, 5 В=6 А, 6 В=6 А. 7 В=7 А, 8 В=... привертаю 8 А, 9 В=10 В =Шинкарочка мене знае, 11 В=11 А, 12, 13 В=11 А, 14, 15, 16 В=12 А, 17 В=... узивае 14 А, 18 В=Та... 14 А. 19, 20 В=15, 16 А, 21 В=16 А,—22 В=18 А, 23 В=... ходиш... 19 А, 24 В=... проливаеш... 20 А.

(Баллина, с. 1, № 1.)

XVI.

1. З поля вітер віє,
2. За Лиманом завивае,—
3. Туга, печаль налягае...
4. Ой я з туги, та з печали
5. Піду в коршму погуляю—
6. Шинкарочка молодая
7. Вона ж мене давно знае,
8. Горілочкі навірае.
9. «Шинкарочко молодая,
10. Усип меду і горілкі,
11. Тепер в мене нема жінкі:
12. В кого жінка, в кого діти,
13. Тому в Польщі добре жити,
14. А я жіночкі не маю—
15. Я в Одесі прогуляю!
16. А в Одесі добре жити—
17. Мішком хліба не носити,
18. На паньщину не ходити,
19. Подушного не платити:
20. Ні за плугом, ні за ралом—
21. Називають мене паном!»

(Макс., стр. 167.—Żegota Pauli, t. 2, c. 86.)

XVII.

А.

Ходить чумак по риночку,
Та пъе чумак горілочку,—
Ой пъе чумак, пъе, гуляе,
Товаришів напувае,
Щоб вірні були.
Пропив чумак воли,
Пропив чумак вози,—
Пропив воли, пропив вози,

Пропив ярма, ще й занози—
    Все свое добро.
«Устану я в-ранці,
Погляну в гаманці:
Було грошей, було много,
А тепер—нема нічого,—
    Ні за що гулять.
Піду до жидівки
Вірити горілки;
А жидівка к дідьку дметься,
На чумака й не дивиться—
    Набор не дае.
Скину кожушину,
В жидівки покину:
Буде впитьця, похмелиться.
Чумакові не журиться
    За своїм добром.
Ой піду я на Дін—
Не по рибу, то по сіль:
Буду гроші зарobляти,
Буду волй купувати,
    Щоб чумаком стать.
Вийду на могилу,
Гляну на долину:
Стоять воли, стоять вози,
Стоять ярма, ще й занози—
    Все свое добро!

(Жаботинъ.)

Б.

Варіантъ этотъ отличается отъ предъидущаго слѣдующимъ: 1-е) вмѣсто 2-го куплета—поется:

Пропив чумак штани,
Частуючи Ганку,

Пропив чумак люльку,
Частуючи Любку,—
Пропив чумак воли, вози,
Пропив ярма и занози—
Все свое добро!

2-е) вмѣсто 4-го куплета поется:

Піду до жидівки—
Повірить горілки...
Жидівочка к чорту дметься,
Ще й з чумаченька сміється:
Чумак—дурак, не розумний!

(Гадячъ, Миргородъ.)

В.

Все отличіе варіанта В отъ А заключается въ нѣсколькихъ словахъ, напр: вм. «вірити горілки»—«випити»....; вм. «дметьця»—«гнетьця».

(Кіевскія губ. вѣд., 1870, № 27.)

XVIII.

Ой зійду, зійду на гору крутую,
Та подивлюся, як люди живуть,
Та подивлюся, як люди живуть,—
А люди живуть, як маки цвітуть...
Ой життя ж мое гореваннечко!
Куди не піду,—добра не знайду;
Куди не піду,—щастя не знайду;
С ким я не стану—слави достану;
Піду до сусід—там поради ніт!
Ой піду, піду я в..... кабак,
А у кабаці все пьють багачі,
А у кабаці—все багачі пьють,
Мене ж, молодця в потилицю бьють:
«Піди ж ти, чумак, піди ж ти, дурак,
Піди ж та проспись, з умом ізберись!»

Та вже ж я проспавсь, і з умом зібравсь;
Ой як був я багат, всяк мені був рад:
І за стіл сажа, честю поважа,
Честю поважа, чарку налива,
Чарку налива, братом назива:—
«Випий, брат, чарку,—я наллю другу;—
Я другу наллю,—я тебе люблю!»

(Лубны. Метл., с. 459-460).

XIX.

Ой безщасний чумаченько,
Що в корчмі ночуе:
Рано встае, вино бере,
Всіх людей частуе.
Що одну кварту випивае,
Другу наливае,—
Ой хто прийде у жупані,
Братом називае.
За ёго добре наїдяться,
За ёго й напъються,—
А як прийде жид грабовать,
З ёго й насміються.
Да беруть в ёго худобоньку,
Сам не знае за̀-що;
Кажуть люде і говорять,
Що чумак ледащо.
«Ой піду ж я да до моря—
Сине море грае;
Ой рад би я утопиться —
Море не приймае...
Прийми мене, сине море,
Бо й так мині горе:
Горе ж мині між горами
Жити з ворогами!»

(Кіевъ. Метл., с. 462-463.—Закревс., с. 115 № 179.)

XX.

А.

1. Ой я джумак нещасливи,
2. В журбі жию ледве живи,—
3. Воли мині поздихали,
4. Лишень ярма мі зостали.
5. А сокіра і мастило,
6. Що ся від воза лишило,
7. І то за горівку даю,
8. Бо копіёчкі не маю.
9. «Арендару, жидку Юдко,
10. Дай горівки на-бір хутко!
11. Най сі джумак погуляє—
12. Най о біді забуває!»
13. І музиці поклоню ся,
14. Бо вже з біди опію ся:
15. Най музика та й заграє—
16. Най сі джумак погуляє...
17. Скачи тепер, мій джумаче,
18. Жінка в дому з дітми плаче,—
19. Треба еї відвідати,
20. Чі не буде кiём гнати.
21. Як я тепер до дом прийду,
22. То я вже певне не войду:
23. Жінка буде мя ганьбити,
24. На остатку кiём бити.
25. Як ем згадав, так ся стало:
26. Жінці ся лихо надало—
27. За лоб мене, за чуприну:
28. «Де ж подів, псе, худобину?»
29. Я ей кажу:—поздихали,
30. Тількі шкіркі мі зостали.
31. «Коби тебе добре взяти:
32. Жиди мусіли забрати...»

33. Жінка каже:—погоди ся;
34. Я кажу: «не поправлю ся,—
35. За що ж мене так карала,
36. Здорове сь мі відобрала
37. Або піду завішу ся,
38. Або в воді утоплю ся,—
39. Нехай всі люде пізнают,
40. Як джумаки умирают!»
41. Пішов джумак топити ся—
42. Джумачиха дивити ся;
43. Джумак скочив під половку—
44. Джумачиха за іоловку:
45. «Стій, джумаче, не топи ся,
46. Хоть на діти подиви ся!
47. Ой джумаче, джумаче,
48. Твое жите собаче!»

(Ż. Pauli, t. 2, c. 88-89.)

Б.

1 Б=... ж чумак... вий 1 А, 2 Б= 3... ходжу... 2 А;

3. Воли ж роси не зтримали—
4. Зараз бідні поздихали.
5. Сип ж горілки, жидо Юко!
6. З журби трохи погуляю...
7. Ти ж, музико, грай ж бо хутко,
8. Бо, бач, ноги викидаю!
9. Грай ж бо, грай бо шпарко, хутко,
10. Чумакові дуже жутко!
11. Нехай же він погуляе,
12. Бо в кишені дідька має!..

13 Б=Яж мазницю і мазило, 14 Б=.... одлетіло 9 А, 15 Б=За горілку жиду... 7 А, 16 Б=Бо в кишені гич не маю, 17 Б= Ой гуляй, гуляй... 17 А, 18 Б=.... дома не зап.... 18 А,

19. Тале ж треба провідати,
20. Шо б вжс цёго не бажати...

21. Бо кохала, жартувала,
22. Як від мене гроші брала;
23. Тепер ж хоче багатого
24. Мене кида убогого...
25. Ой я ж чумак нещасливий,
26. Іду з корчми—ледве живий...
27. Гопці, хлопці! І я ж з вами...
28. Ви до корчми?—я за вами!

(Терещенко, II, с. 552-553.—Ужинок рідн. поля с. 102-103.)

В.

1 В=1 Б, 2 В=..., з лиха... 2 Б.

3. Ой їхав я до Адеси,
4. Та мав грошей два череси;
5. А з Адеси повертаю—
6. Ні копієчки не маю...

(Шейковскій, в. I. с. 61.)

Г.

1 Г=1 А, 2 Г=Хожу з горя лед... 2 А,

3. Сам не знаю що робити,
4. За що руки зачепити.

5 Г=... мої... 3 А, 6 Г=копі.... поламали 4 А,—

7. Я ж батогом повертаю,
8. Пойду троха погуляю.

9 Г—Дай горілки... 9 А, 10 Г=Ти, музика, заграй... 10 А, 11 Г=Нехай... 11 А, 12 Г=Нехай горе... 12 А. 13 Г=Гуляй же, бідний... 17 А, 14 Г=Твоя жінка дома... 18 А,—

15. Нехай плаче, хліба просит,
16. А чумака як чорт носит.
17. Тогди любила да кохала.
18. Як од мене гроші брала,
19. А тепере покидае,
20. А вже другого шукае.
21. От добриї люди,

22. Шо горільні построіли:
23. Коли б не тая сивуха.
24. Пропав би чумак як муха.

(Пружанскій у., Гродн. г. Сѣв.... зап. сборн, 99.)

Д.

Первый варіантъ (т. I, с. 178) ни чѣмъ не отличается отъ варіанта А, кромѣ перестановки нѣкоторыхъ куплетовъ.

Второй варіантъ слѣдующій: (т. III, с. 76-77)
1 Д=1 Г, 2 Д=.... с журби.... 2 Г, 3 Д=.... чинити 3 Г, 4 Д= Як би ту на світі жити. 5 Д=... мені... 5 Г, 6 Д=Віз... 6 Г, 7 Д=Я с.. . ся зістаю 7 Г, 8 Д=Піду з біди... 8 Г.—9 Д=... и мазило 5 А, 10 Д=6 А, 11 Д=... тобі с... 7 А, 12 Д... копійки... 8 А. 13 Д=.... утоплюся 37 А, 14 Д=... в камінь розібъюся, 15, 16 Д=39, 40 А. 17—20 Д=41, 42, 45, 46 А.

21. Гопці, хлопці, й я з вами,
22. З молодими чумаками!

Припѣвъ этотъ повторяется за каждымъ куплетомъ. Конецъ этой пѣсни, какъ она помѣщена у г. Головацкаго, мы выпускаемъ, ибо конецъ этотъ принадлежитъ, очевидно, другой пѣсни и не имѣетъ ничего общаго съ началомъ.

(Головацкій, I, с. 178; III, с. 76-77.)

XXI.

А.

1. Запив чумак, запив бурлак,
2. Запив, загулявся,—
3. Бідна ж моя головонька,
4. Без долі зостався!
5. Да пішов чумак по-над морем
6. Доленьки шукати,
7. Да не найшов щастя-долі,
8. Найшов сине море.
9. Да й сине море сильно грае,
10. Чумак потопае,

Червоною хустиною
На берег махае.
Ніхто ж того чумаченька
Не йде рятовати,
Тільки ходить по берегу
Ёго стара мати.
Да пішла ж мати старенькая
По-над берегами,
Стрічается, видаеться
Та із рибалками.
«Рибалочки молодиї,
Учиніть мою волю
Закидайте тонкий невід
По синёму морю.
Ой нате ж вам, рибалочки,
По чотирі гроші,
Да витягніть сина Йвана,
Бо вельми хороший
Ой нате ж вам, рибалочки,
Хоч меду напиться,
Да витягніть чумаченька,
А хоч подивиться;
Ой нате ж вам, рибалочки,
Хоч соли на страву,—
Поховайте мого сина,
Як рибоньку въялу!
Викопайте, рибалоньки,
Глибокую яму;
Ой насипте, рибалоньки,
Високу могилу,
Посадіте, рибалоньки,
Червону калину,—
Ой щоб було виднісінько
На всю Україну!

(Кіевъ.)

Б.

1 Б=1 А, 2 Б=... зажурився,— 3 Б=Ой тим же він зажурився,
4 Б=... вродився.

5. Нема ёму щастя-долі,
6. Нема ёму долі:

7 Б=.... дорогою 5 А, 8, 9, 10 Б=6, 7, 8 А.

11. Ой як зійшов серед моря,
12. Та й став потопати,
13. Червоною хурстиною
14. На берег махати

15, 16 Б=13, 14 А, 17 Б=.... іде рятовати 15 А, 18 Б=....
рідна... 16 А,—

19. Ізостріла рибалочок,
20. Та й стала прохати:

21 Б=21 А, 22 Б=Вволіть.... 22 А, 23 Б=Ой роскиньте... 23 А,
24 Б=24 А!

25. Рибалоньки молодиї
26. Воленьку вволили:
27. Роскинули тонкий невід—
28. Сина і зловили.
29. Тягнуть сина до бережка—
30. З рота вода льеться,—
31. Ёго мати старенькая
32. В сиру землю бъеться

33 Б=25 А, 34 Б=Сюю копу грошей, 35 Б=Що витягли мого
сина... 36 Б=Який він.... 28 А!

37. Ой нате ж вам, рибалочки,
38. Сёго золотого,
39. Що витягли мого синка
40. Та хоч не живого.

41 Б=29 А, 42 Б=... пива.... 30 А, 43 Б=Що... ли мого сина
31 А, 44 Б=32 А.
45—56 Б=33—44 А.

(Кієв. Метлинскій, с. 461-462.)

XXII.

A.

1. Ой сів—запив, (ой сів-запив),
2. Ой сів—зажурився:
3. Чумаченько молоденький
4. Без долі вродився!
5. Ой чі твоя недоленька,
6. Чі мое нещастя?
7. Чі мені поробила
8. Шинкарочка Настя?
9. Ой чі дала у хлібові ззісти,
10. Чі в горільці спити?
11. Доведеться чумакові
12. На світі не жити!
13. Питаеться батько:
14. Де твоя, сину, доля?
15. А чі в Сулі, чі в Самарі,
16. Чі у тихому Дунаї?
17. —Потопае моя доля,
18. Край синёго моря!..
19. Ой хоть вона потапае,
20. Та ще й виринае
21. Вона свого, отця неньку
22. Усе споминае...

(Гадячъ. Метлинскій, с. 461).

Б.

1—12 Б=1—12 А, за весьма немногими исключеніями, напр: вмѣсто «чумаченько»—«козак», «поробила»—«поділяла», «доведеться»—«аби б» и т. п.

13. Пішов козак дорогою
14. Доленьки шукати;
15. Гей, та й зострів він старого діда,
16. Став ёго питати:

17. «Скажи мині, старий діду,
18. Де шукати долі.—
19. Гей, а чі в Січі, чі в Самарі,
20. Чі в чистому полі?..»
21. —Ой ні в Січі, ні в Самарі,
22. Ні в чистому полі:
23. Гей, виринае твоя доля
24. По тім боці моря.—
25. Пішов козак дорогою
26. Доленьки шукати,—
27. Гей, та зійшов він на сине море,
28. Та й став потопати.

Дальше пѣсня эта говоритъ о матери, которая пришла его «рятувати», и приведена та же просьба и къ «рибалочкам», что и въ пѣсни подъ № XXI-мъ. Вся эта прибавка, по всей вѣроятности, изъ другой пѣсни. Конецъ же пѣсни таковъ:

Лежить козак на пісочку,—
Вода з рота льеться;
Гей, его мати на березі—
Як горлица бьеться!..

(Баллина с. 17—18, № 9).

XXIII.

И любила, и кохала,
Покіль Одеса спріяла;
Тепер любить багатаго,
Мене мина нещасного.
«Ой Одеса моя мила,
Що ти мені наробила!
С хозяйіна—пъяницею,
Гулякою, бурлакою...
Або піду утоплюся,
Або де до хур наймуся:
Буду чужі воли гнати,

Бо хочу чумаковати!
І біс біду перебуде,
Одна згине, десять буде!..
Бодай пани тиї живи,
Що горальні построїли:
Яя-би не тая сивуха,
Давно б згинув, як та муха!
Потиль буду її пити,
Поки на світі буду жити.

(Кіевъ).

XXIV.

А.

Ой не стелися, хрещатий барвінку,
Та і по крутій горі,—
Гей, не втішайтесь, злиї воріженьки,
Та пригодоньці моїй!
Бо моя пригода—козацькая врода—
Гей, як ранняя роса:
Що вітер повіє, сонечко пригріє,—
Роса на землю впаде,—
Що вітер повіє, сонечко пригріе
Роса на землю впаде:
Так моя неслава—людська поговірка
Марно собі пропаде!
Наїхали жиди, жиди-орандарі,
Воли й вози цінувать...
Ой беріте ж ви усю худібоньку,
Не маю вам що й казать!
А як я жив буду, то все те добуду:
Воли й вози покуплю,
Мережані ярма, тернові занози
Я сам собі пороблю,—
Мережані ярма, тернові занози

Ще ж бо я й сам пороблю,—
На людськую славу, на ту поговірку,
Ще не раз й у Крим схожу.

(Каневскій у. и Кіев губ. вѣд. 1870, № 24).

Б.

Варіантъ совершенно тождественный съ А. Въ концѣ прибавлено:

Повні вози соли; повні мажі риби
Ще до-дому привезу!

(Бѣлая Церковь. Лисенко, в. 1, с. 33).

XXV.

1. Ой косить хозяйін та сіножаті;,.
2. А кревавий піт льеться,
3. А чумак сидить в холодку під возом,
4. Та з хазяїна сміється.
5. «Ой ти чумаче, молодий козаче,
6. Іди сіна косити!»
7. —Не здужаю, дядьку, не здужаю, батьку,
8. Та й коси волочити.—
9. Ой сидить пугач та й на могилі,
10. Та як пугу, та й пугу!
11. Ой поспішайте, молодиї хлопці,
12. Та до темного лугу!
13. Ой которий та й поспішали,
14. То ті в лузі зімовали;
15. А которий не поспішали,
16. То ті в степу пропадали.
17. «Ой хоч смійся, хоч не смійся,
18. То за сміх тобі буде:
19. Ой прийде зіма—лихая година—
20. Волам сіна не буде.»
21. Ой прийшла зіма—лихая година—
22. Нічим волів зімовати.

23. Ой бере чумак батіг та налигач,
24. Та йде сіна куповати.
25. Ой іде чумак шляхом-вулицею,
26. Та зуб на̀ зуб тресеться,—
27. Та нема в ёго свити ні кожуха,
28. Ще й вустілка волечеться.
29. Ой іде чумак шляхом-вулицею,
30. Та зуб на̀ зуб трясеться;
31. А сидить хазяїн в хаті край віконця,
32. Та вже з чумака сміеться.
33. «Ой продай, дядьку, ой продай, батьку,
34. Та хоч въязочку сіна:
35. Ой вже ж моя бідна худібонька
36. Та у степу засіла!»
37. —А як же я кликав тебе, вражий сину:
38. Іди сіна косити,
39. То ти одказав, що не здужаеш
40. І коси волочити.—
41. «Ой продай, дядьку, або дай, батьку,
42. А хоч въязочку соломи,
43. Та іди до мене, та до мого воза,
44. Набери собі соли.»
45. —Ой не хочу ж я йти до твого воза,
46. А ні соли в тебе брати:
47. Заплати мині,—може, я й стану
48. Тобі воли зімовати!—
49. Ой сидить пугач та на могилі,
50. Та на вітер надувся:
51. Ой сидить чумак на переднім возі,
52. Та вже лиха здобувся.
53. Ой сидить чумак на переднім возі—
54. На важницю схилився,—
55. Ой правою та рученькою
56. Та за серце вхопився.

57. «Ой ви чумаки, молодее браття,
58. Зробіть же ви славу:
59. Та викопайте мині молодому
60. Та глибокую яму!
61. Ой ви чумаки, молодее браття,
62. Ви люде пригожі,—
63. Та побудуйте мині молодому
64. Домовину з рогожі!»
65. Ой котилося та яснее сонце
66. Та між могилками...
67. «Ой уже ж мині не чумаковати
68. Та із вами чумаками!
69. Ой як-же буде з вас котрий, браття,
70. В своїй сторононьці,—
71. Поклоніться отцю, моїй старій неньці,
72. И моїй дівчиноньці!»

(С. Дудари, Каневскаго у.—Бѣлая Церковь, Васильк. Лис., I, 30.)

Б.

1 В=.... у степу сіно 1 А, 2 В=2 А, 3 В=Ой та лежить чумак молодий... 3 А, 4 В=4 А.

5. Ох, и на чумака став сніг западати,—
6. Нічим воли зімувати.
7. Треба чумакові налигача брати,
8. Та йти сіна куповати.

9 В=.... селом... 25 А, 10 В=26 А, 11 В=... дай у кінці стола 31 А, 12 В=Да й із.... 32 А.

13 В=Ох, здоров був, дядьку, продай сіна въязку, 14, 15, 16 В=42, 43, 44 А.

17. Ох, і було ж тобі, вражий сину,
18. Та під возом не лежати:
19. Було брати косу, да й ступать у росу,
20. Да травиченьку тяти!
21. Ой сидить хозяїн да й у кінец стола,

22. Вареники й уплітае;
23. Ой стоїть чумак да й у порога—
24. Слёза слёзу побивае!
25. Ой як прийшов чумак на степ до возів,
26. Да став сіль колупати,
27. А як глянув на сиву худобу,
28. Да став з жалю помирати.
29. «Ой воли ж мої сиві, половиї
30. Да й у вас круті роги!
31. Ой не сподівайся, моя матусенко,
32. Да свого сина з дороги...
33. Ой вози ж мої, малёвані, ярма,
34. Хто ж вас мазать буде,
35. Да як мене парня молодого
36. Да й на світі не буде?!

(Кіевск губ. вѣд. 1870, № 16.)

XXVI.

А.

1. Котилося та сонечко по-над горою,
2. По-над тію чумацькою та дорогою;
3. А як стало та сонечко, стало помірькать,—
4. Стали в того чумаченька воли приставать,—
5. Стали в того чумаченька воли приставать,
6. Стали того чумаченька в степу покидать.
7. «Ой ви братця-товариші, ви братця мої,
8. Не кидайте тепер мене в чужій стороні—
9. Викопайте ви ямочку глибоку мені!
10. Та висипте ви могилу та високую,
11. Посадіте калиноньку та червоную,—
12. Посадіте калиноньку в головках мені;
13. Викопайте криниченьку в моему дворі—
14. Чи не прийде моя мила по воду к мені?

(Харьковская г.)

Б.

1 Б=Ой як.... ясно сонце та пригрівати 3 А, 2 Б=.... воли чумацькиї та пр..... ти 4 Б, 3 Б=2 Б, 4 Б=.... ж мене браття та покидати—6 А.

5. Та не кидайте мене, браття, в чужій стороні:
6. Бо ще ж я та отцю-неньці не відклонився,
7. Бо ще ж я милій своїй подарків не дав!
8. «Та застели ти, миленька, китайкою двір,—
9. Та де питимеш, гулятимеш—тут голосок мій!
10. Та й посади, миленькая, у дворі вербу:
11. Куди йтиму, їхатиму—до тебе зайду!»

(Жаботинъ.—Кiев. губ. вѣд., 1870 г., № 28.)

В.

1 В=Ой..... сь сонечко... 1 А, 2 В=А.... 2 А, 3 В=Стало .... пригрівать, 3 А, 4 В=4 А, 5 В=... ёго... 6 А. 6, 7 В=7, 8 А:

8. Ще ж я в чужій сторононьці не привик:
9. В чужій сторононьці нема роду, ні родиночки,
10. Ні до кого прихилити і голівочки!
11. Викопайте, братця, в моїм дворі криницю—
12. Чи не прийде мила брать холодную водицю?..
13. Прийшла мила води брать—
14. Мене молодого не пізнала:
15. Беру з плеча відеречко—вона не дае;
16. Даю, даю золот перстень—вона не бере,—
17. Тільки мені молодому жалю завдае.

(Гадячъ, Метл., с. 456.)

Г.

1 Г=Зійшло сонце ясненькее... 1 А, 2 Г=2 А, 3 Г=Зійшло сонце ясненькее.... пригрівать 3 А, 4 Г=... воли чумацькиї в полі.... 4 А, 5 Г=... наші чумаки мене.... 6 А. 6 Г=.... мене, браття, в... 8 А:

7. Незнатиме отець, ненька, об моїй голові...
8. Ще ж я отця, ще ж я неньки у вік не прощав,

9. Ще ж я до моеї миленькоі не переказав—
10. Що б же моя худібонька марне не пішла!

(Nowos., t 2, c. 193.—Кіевлян. 1867, № 127.)

XXVII.

A.

1. Ой у полі криниченька—
2. З неї вода протікае,
3. Ой там чумак молоденький
4. Сірі воли напувае.
5. Воли ревуть, води не пъють:
6. В Крим доріженьку чують...
7. Ой Бог знае, Бог відае,
8. Де чумаченьки ночують.
9. Ой ночують чумаченьки
10. В степу край дороги—
11. Роспустили сірі воли
12. По зеленій діброві.
13. Ой умер чумак молоденький
14. У неділоньку, вранці,—
15. Поховали та чумаченька
16. Та в зеленім байраці:
17. Висипали над чумаком
18. Та високу могилу;
19. Посадили в головоньках
20. Та червону калину.
21. Прилетіла зозуленька,
22. Та й сказала: «куку!»
23. —Подай, милий, подай, орле,
24. Та хоч правую руку!—
25. «Ой рад би я, моя мила,
26. Обидві подати,—
27. Та налягла сира земля,
28. Що неможна підняти!»

(Миргородъ. Константиноградъ, Полтава, Гадячъ, Хоромскій у.)

Б.

1 Б=... рублена криниця 1 А, 2 Б=... прибуває 2 Б. 3
4 Б=3, 4 А.

5. Воли ж мої, сірі-полови́ї,
6. Чом води не пъєте?
7. Літа ж мої молодиї,
8. А чего ж ви марно йдете?
9. Воли ж мої, сірі-полови́ї,
10. Хто вам паном буде,—
11. Як мене, парня молодого,
12. Та на світі не буде?

13 Б=Помер, помер... 13 А—

14. Тиха єго й мова;
15. Остается єго сім пар волів,
16. Ще й чумацька зброя.
17. —«Ой чумаки, вірне товариство,
18. Вволіть мою волю:
19. Виряжайте мої сім пар волів
20. До гробу зо мною...»—
21. Товариші, єго вірне браття,
22. Волі не вволили:
23. Єго сім пар волів
24. На три части розділили.

(Жаботинъ.)

В.

1 В=... криниченька 1 Б, 2, 3 В=2, 3 Б, 4 В=сивих... 4 Б
5 В=.... сиві... 5 Б, 6 В=... ви не.... 6 Б,—

7. Тільки ж мені, славному чумакові,
8. Серцю-жалю завдаете?
9. Заслаб чумак, заслаб молоденький
10. У місці на ринку,—
11. Везуть єго сивими волами,
12. Ой як ту въялую рибку.

(Таращa.)

Г.

1 Г=Ой в степу, степу.... 1 В, 2 Г=2 В, 3 Г=3 В 4 Г=Воли нап.... 4 В, 5 О=.... сірі-полові 5 В, 6 Г=чому води.... 6 В, 7 Г=.... парню молодому 7 В, 8 Г=8 В. 9 Г=9 В, 10 Г=В неділю на... 10 В, 11 Г—.... чумака молодого 11 В, 12 Г=12 В.

13. «Товаришу, мій рідний брате,
14. Вчини ж мою волю:
15. Вижини всі вісім сірих волів
16. До гробу за мною!»
17. Ревнули сірі воли,
18. До гробу йдучи...
19. «Чи не почує моя ненька,
20. З ютрені йдучи?..»
21. Не почула рідна ненька,
22. З ютрені йдучи,—
23. Почула молода дівчина,
24. З гуляння йдучи.
25. Почула—
26. Тяженько здихнула:
27. —Десь мого милого
28. Сира земля привернула!—

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

Д.

Всѣ, помѣщенные въ ниже означенныхъ изданіяхъ, варіанты совершенно сходны между собою и съ варіантомъ А, за незначительными измѣненіями, а именно:

I. У *Максимовича.*

1. Ой у полі криничечька, холодна водиченька,—
2. Там чумак волів напуває;

3 Д=5 А, 4 Д=Дороженьку чу... 6 А.

5. «Бодай же вас, сірі воли,
6. Да до Криму не зходили,—
7. Як ви мене, молодого,

8. На вік засмутили!...»

9. Помер, помер чумаченько.

10 Д=14 А, 11, 12 Д=15, 16 А

17 Насипали чумаченьку

14 Д=18 А, 15 Д=... на могилі 19 А, 16 Д=20 А 17, 18 Д=21, 22 А, 19 Д=... сину... орле 23 А, 20 Д=24 А, 21 Д=... моя мати 25 А, 22, 23, 24 Д=26, 27, 28 А.

II. Варіантъ г. *Pauli*—копія съ варіанта предъидущаго, кромѣ замѣны: въ ст. 1 Д=.... кирниченька 1 Д въ ст. 13 Д I!=.... чумакові Д I; ст. 19 Д II=... подай мій синоньку 19 Д I; 23 Д II=насипали землі много 23 Д I, 24 Д=не могу... 24 Д I.

25. Ой рад би я, моя мати,

26. Личенько подати,—

27. Засипано карії очі,

28. Не могу взглянути.

III. *Закревскаго* текстъ варіанта:

1 Д=1 А. 2 Д=Чумак воли... 4 А, 3 Д=5 А,

4. На дворі світае.

Въ остальномъ=варіанту г. Максимовича, кромѣ: 6 Д=До Криму блудили.

IV. У г.-жи *Балинной* варіантъ совершенная копія съ А, за исключеніемъ: въ ст. 12 прибавлено та, 19 Д—... у головах 19 А. 28 Д=Ох що... 28 А.

(Максим., 1834, с. 179—180.—Ż. Pauli, t. 2. с. 148.—Закревскій, с. 56-57, № 73.—Баллина, с. 27-28, № 13.)

Е.

Сличеніе нижеслѣдующихъ совершенно между собою сходныхъ, варіантовъ, произведено противъ изданія г. Максимовича.

1 Е=1-ой половинѣ 1 Д, 2 Е=Вода протікае, 3 Е=Там чумак молоденький, 4 Е=сиві воли.... 2 Д.

5. «Воли ж мої голубії (?) въ Nowesielsk. «половиї»

6. Чом води не пъете?

7. Тілько мені, парню молодому,
8. Жалю завдаете.

9 Е=ви, сиви... 5 Д, 10 Е=У Крим... 6 Д, 11 Е=Що ви парню молодому, 12 Е=жалю навчинили. 13 Е=... чумак молоденький 9 Д, 14 Е=В дорозі на ринку,

15. Везуть ёго, парня молодого,
16. Як въялую рибку.
17. —«Ви чумаченьки, ви вірні,
18. Учиніт мою волю:
19. Займіте тих сім волів
20. До гробу зо мною!»
21. Ой як-би я сива зозуля,
22. То б я сизи крила мала,—
23. То б я тую превражую Польщу
24. Кругом облітала,—
25. То б я свого миленького
26. Могилу пізнала.
27. Прилетіла б я до ёго гробу,—

28 Е=18 Д, 29 Е=... подай, мій миленький 19 Д, 30 Е=20 Д. 31 Е=... рад би 21 Д, 32 Е=22 Д, 33 Е=Насипано сирої землі; 34 Е=Не могу.... 24 Д.

(Rulik., c. 192-193.—Nowos., t. 2 c. 198.)

Ж.

1 Ж=Ой у полі... 1 Г, 2, 3 Ж=2, 3 Г, 4 Ж=Сиві... 4 Г.

5. Воли ревуть, а води не пъють—
6. В Крим дорогу чують...
7. В Крим дорога дуже далекая,
8. А ще хура штраховая (sic).

9 Ж=... сизі... 5 Г, 16, 17, 12 Ж=6, 7, 8 Г.

13. Од Кармелю (?) та до Перекопу—
14. Малёвані хрести.

15 Ж=9 Г,

16. Да лебень хоче вмерти.

17 Ж=Умер.... умер.... 9 Г, 18 Ж=У Криму... 10 Г, 19 Ж=.. ёго парня... 11 Г, 20 Ж=Так як.... 12 Г. 21 Ж=Ой отамане, ой ти батьку рідний! 22 Ж=14 Г:

23. Одвези ж мене сивими волами
24. Аж до мого гробу!
25. Ой нехай заревуть, ой нехай загудуть
26. Коло мого гробу:
27. Ой нехай зачуе моя миленькая,
28. Як ітиме по воду!
29. Миленька зачула, тяженько здихнула,
30. Ще й гірко заплакала:
31. «Гей, десь мого, миленького,
32. Та й на світі немае!

33 Ж=Коли б же я.... 21 Е, 34 Ж=До б я... 22 Е, 35 Ж=... Вкраїну 23 Е, 36 Ж=24 Е, 37 Ж=25 Е, 38 Ж=Да по волах.... 26 Е.

39. Воли ж мої, сизі, полови̇ї,
40 У вас карі очі,—
41. То б я пізнала свого миленького
42. Хоч і посеред ночі!

(Кіев. губ. вѣд. 1870, № 18.)

З.

1—8 З=1—8 А. 9 З=9 А, 10 З=В Кримськім степу при долині, 11 З=11 А, 12 З=.... муравині 12 А.

13. «Бодай же ви, сірі воли,
14. Та в Крим по сіль не сходили,
15. Ой як ви мині та молодому
16. Ой та жалю наробили.»

17—24 З=13—20 А. 25 З=Прилинула... 21 А, 26 З=22 А, 27 З=Ох, і..., сину,... 23 А, 28 З=.... праву-праву... 24 А.— 29 З=... моя мати 25 А, 30 З—Та и... 26 А, 31 З=27 А, 32 З=Ой та трудненько... 28 А!

(Лисенко, в. I, с. 35.)

XXVIII.

А.

1. Ой и не знав Харко та Захарченко,
2. Та як славоньки зажити,
3. Та послав сина та чумакувати
4. І славоньки заживати:
5. Возк поробили, воли покупили,
6. Пішли ж вони чумакувати.
7. Ой и занедужав та чумак дуже,
8. Та й по лугам—байдуже...
9. Ой сидить пугач та на могилоньці,
10. А як—пугу так пугу!
11. Ой привертайте, вірне товариство,
12. Та ік темному лугу.
13. «Ой ради б ми та привертати,
14. Так чумак занедужав,
15. Ой занедужав та чумак Макар
16. І на віз похилився,
17. Та й правою рученькою
18. За серденько ухопився..»
19. Ой як крикне та Захарченко
20. А на воли сіренькиї
21. —Ой ви мої воли сіренькиї,
22. А хто вам паном буде,—
23. Ой як мене, мене молодого
24. Та на світі не буде?—
25. Ой як крикне Захарченко
26. На волики полoвиї:
27. «Ой оставайтесь, вірне товариство,
28. Й чумаченьки молодиї!
29. Ой ви чумаченьки, вірні бурлаченьки,
30. Уробіть мені славу:
31. Та викопайте в славнім Перекопі
32. Та глибокую яму.

33. Ой висипте в славнім Перекопі
34. Та високу могилу,
35. Ой щоб було видно мою могилоньку
36. Та на всюю Україну!»
37. —Ой не ходить було, та Захарчихо,
38. А до баби по ліки:
39. А не сподівайся да ти свого сина
40. А до дому й повіки;
41. Та не ходить було, та Захарчихо,
42. Та до баби-ворожки:
43. Що вже заховали а ми твого сина
44. У степу край дорожки.

(Харьковская г.)

Б.

1. Сидить чумак між возами,
2. Та на віз похилився,—

3 Б=17 А, 4 Б=18 А.

5. «Ой ви чумаченьки, ой ви молоденькі,
6. Зробіть мою волю:
7. Прийдіте, попа приведіте
8. Поговорить зо мною.
9. Ой ви чумаченьки, ой ви молоденькі,
10. Ви гожі й пригожі,
11. Зробіть свату-чумаченькові
12. Домовину з рогожі.

13 Б=..... ви молоденькі 29 А, 14 Б=Учиніть...=30 А, 15 Б=... сёму чумакові 31 А, 16 Б=32 А.

17. Воли мої сиві, половї,
18. А тонкі у вас роги,—
19. Сходили ви з чумаченьком
20. Усі кримські дороги...

(Гадячъ, Миргородъ.)

В.

1 В=9 А, 2 В=10 А; 3 В=.. собирайтеся, вражі чумаченьки, 4 В=А зарані до.... 12 А.

5. Ой которі та й поспішали—
6. В Лузі зімували,
7. А которі пили та гуляли—
8. То ті в степу пропадали.
9. Ой як же ми та чумаковали,
10. То нас пани не знали,—
11. Та волики сірі—полові,
12. Та до-купи парували,
13. А возики новенькі робили,
14. Та круги малювали.

(Сквирскій у.)

Г.

1. Ой злетів пугач на ялинюньку,

2 Г=Да.... да... 10 А,

3. Гей, дотягайте, славні чумаченьки,

4 Г=Да до тем... го... 12 А. 5 Г=.... поспішати 13 А, 6 Г= да.... 14 А,—7 Г=... Микита 12 А, 8 Г=Да.... 16 А, 9 Г=Да... 17 А, 10 А=... серце... 18 А,

11. Кареньками оченьками
12. На воликів подивився.
13. Ой воли мої, да полові,

14 Г=Хто... 22 А, 15 Г=..... чумака Микити 23 А, 16 Г= на.... 24 А.

17. Ой той над нами буде пановати,
18. Хто нас буде поганяти!
19. Ой ви чумаченьки, ой ви бурлаченьки,
20. Ой ви люди на все гожі!
21. Ой ізробите чумакові Микиті
22. Домовину з рогожі!
23. Та вирийти над чумаком Микитою

42 Г=Та..... 34 А,

25. Та посадіте над чумаком Микитою

24 Г=Та..... 34 А,

25. Та посадіте над чумаком Микитою
26. Та червону калину.

(Максимовичъ, 1834, с. 176.)

Д.

Варіантъ г. Pauli—точный списокъ съ варіанта г. Максимовича, за исключеніемъ слѣдующихъ измѣненій: 1) вездѣ, гдѣ въ г. М-ча *да*, у Pauli—*та;* 2) въ ст. 5 вмѣсто «ради б ми»—«радибисьми;» 3) въ ст. 20 вм. «на все гожі»—«а все гожи».

(Ż Pauli, t. 2, c. 147.)

Е.

Подъ заглавіемъ «Думка про час остатній козака в степу» въ «Ужинкѣ» помѣщена пѣсня, которую мы относимъ къ чумацкимъ, такъ какъ существенное ея отличіе отъ варіанта г. Максимовича заключается только въ томъ, что слово «чумаченько» замѣнено словомъ «козаченько». Замѣна эта можетъ быть или случайная, или же она явилась оттого, что сами «козаченьки» занимались и «чумакованнямъ».—Разница варіантовъ слѣдующая:

1 Е=.. сів... могилі 1 Г, 2 Е=2 Г, 3 Е=Ой повертайтесь швидче, козаченьки, 4 Е=... зеленого... 4 Г.

5. Ой які ж швидче повернутись мали,
6. То ті в Лузі зімували;
7. А де які, гаючись, не дбали,—
8. То ті в степу загибали.
9. Ой заслаб козак, тай ліг край могили,
10. И на шабельку схилився;

11 Е=Гей, либонь же він руч... счильне 9 Г, 12 Е=.. серденько... 9 Г.

13. Ой ви брати мої, славні товарищи!

14. Ой ви козаченьки гожи!
15. Гей, та зробіть-но труну козакови,
16. Помагай же вам, Боже!
17 Е=13 Е,
18. Та зробіть-но тую славу:
19. Гей, викопайте ж міні молодому
20. Хоча шабельками яму!
21. Ой винесьте міні, славні товарищи,
22 Е=24 Г,
23. Гей, нехай лиш-бо а ще ж подивиться
24 Та на свою милу Вкраїну!
25. Ой ви други мої, славні козаченьки,
26. Загину ж я на чужині,—
27. Гей, обіллеться ж слёзами гіркими
28. Моя мила та й на Україні.

(Ужинок рідн. поля, с. 255-256.)

Ж.

1. Ой пійшов чумак в дорогу,
2. Помолившися Богу:
3. Ой пошли, Боже, тому чумакові
4. Щасливу дорогу!
5 Ж=... на темнім лісі 9 А, 6 Ж=Та.... та... 10 А,
7. Ой поспішайся молоди чумаче,
8. Зімовати до лугу.
9. Ой рад би я, пугаченьку,
10. В цёму лузі зімовати,
11. Починають мої сиви воли
12. По дорозі приставати.
13. Стоїть чумаченько, стоїть молоденькій
14 Ж=На війє.... 16 А, 15 Ж=Прав... 17 А, 16 Ж=та ухватився 18 А. 17 Ж=..... ой ви молоденькі 29 А, 18 Ж=Та зробіте ви... 30 А: 19 Ж=Вико.... мені молодому 31 А
20. В чужі сторінонькці яму.
21. Вони чумаченькі, вони молоденькі,

22. Зробили ту славу:
23 Ж=Викопали... 19 Ж, 24 Ж=32 А.
25. Ой ви чумаченькі, ой ви молоденькі,
26. Учиніте мою волю:
27. Зробіте мені молодому
28. З рогожи домовину.
29. Ой ви чумаченькі, ой ви молоденькі,
30. Не учиніте злості:
31. Поховайто моє біле тіло
32. Щоб ворон не розніс кості!

(Nowosielski, t. 2. 201-202.)

З.

1, 2 З=1, 2 Ж,—3 З=Ой щасти, ёму.... 3 Ж
4. Та в далекі дорозі!
5. Ой пішов чумак помежи возами,
6 З=Та й на віз=14 Ж,—
7. Ой присосалась до сердонька туга,
8. Та й не може вітчіпиться
9. Ой ви хлопці, молоді молодці,
10. Ой ви до того й гожі:
11. Ой а зробіте ёму чумакові,
12. Та домовину з рогожі.
13 З=.... славнії... 9 З
14. А зійдітеся зранку:
15. Ой а зробіте свому чумакові
16. Хоць претикою ямку.

(Шейковскій, въ I, с. 59-60.)

I.

1, 2 I=... могилі..... 9, 10 А.
3. Ох, убірайтеся, славні чумаченькі
4. Всі до темного лугу.
5. Ох і котори ж да хури не брали,
6. То ті в лузі зімували,—

7. Ох і которі ж да хуру набрали,
8. То ті на степу пропали.
9. Ох і молодий да Хведоренко
10 S=На круг... 16 А, 11, 12 S=17, 18 А.
13. Ой ви чумаченьки, ви славниї хлопці,
14. Да ви чумаки гожі,
15. Ох, і избудуйте да на Хведоренка
16. Домовину хочь з рогожі!
17. Ох ви чумаки, ох і ви хлопці,
18. Ви чумаченьки славні!
19. Ох і викопайте да на Хведоренка
20. Да хочь сокирою яму!

(Кіевскія губ. вѣд. 1870, № 16.)

XXIX.

А.

1. Чомусь мої воли не пасуться,
Да не будуть води пити;
Лучче було-б хазяїнувати,
Ніж по дорогам ходити!
Хазяїн дома та хазяїнуе,
На білому спати лягае,
А безщасний чумак у дорозі
Всяку муку принімае:
Стеле хазяїн
Та пуховую пуховицю,
А безщасний чумак у дорозі
12. Та нещасну важницю!
Занедужав та чумаченько,
На драбину похилився;
За ним іде отець, мати:
«Мій синочку, не журися!»
Занедужав чумаченько,
Задумав умерти,

Та нікому чумакові
Доглядіти смерти...
—Поминайте ж чумаченька
Хоть цвілими сухарями!—
«Ой ради б ми поминати,
Стало харчів не ставати...»
Нарядили тому чумакові
Труну із рогожі,
Поховали того чумаченька
Край зеленого лугу...
Злетів пугач на ворота,
Як—пугу та й пугу!
«Поховали, мати, сина
Край зеленого лугу...»
Злетів півень на ворота,
Сказав: кукуріку!
«Не дожидай, мати, сина
До себе до-віку!»
Вийшла мати за ворота,
Та й стала плакати:
—Коли тебе, мій синочку,
В гості дожидати?—
«Тоді мене, моя мати,
Будеш дожидати,
Як поросте зеленая трава
В хаті на помості...»
Росла, росла зеленая трава—
Стала посихати:
Ждала, ждала мати сина—
Стала забувати....

(Конотопъ, Метл., с. 458.

Б.

1—12 Б=1—12 А.

31. Стелеться тому чумакові
Та зеленая травиця,
А в голові замісь подушечки
Та безщасная важниця.
Ой у полі да калинонька,
Похилилися вітки,—
Не один чумак покидає жінку
І маленькі дітки.
Ой у полі да криниченька,
Тілько водиця слезиться,—
Не рад чумак да чумаковати,
Дак не мусить оплатиться.

(Переяславъ, ibid., с. 458-459.)

XXX.

А.

Ой у полі, та й при дорозі,
Там явір-жито зелененьке,—
Та занедужав та в дорозі
Чумак молоденький,—
Ой занедужав та в дорозі,
Та й став померати.
«Ох, товаришу, вірний брате.
Дай оццю-неньці знати:
Ой нехай їдуть та за границю
Свого сина ховати!»
Ох, приїхали к єму
Рідний отець й мати;
Ох і повертає та білеє личко
Та й насупротів сонечка...
«Ох та це ж тобі, та мій синочку,
Таке тобі життя,

Що ти не шанував оцця-неньки—
Таке тобі путтяǃ»
—А час, мати, шанувати,
А вже пора та перестати,—
А де ж мене смерть спостигла,
То там треба померати;
А прошу, мати, та не гнівайся—
Та музики наняти,—
Ох, нехай мені, мені молодому,
Та заграють до гробу!»
Та нехай мене не ховають
Ні попи, ні дяки,—
Ох, нехай мене заховають
Молоденькі чумаки:
Бо попи, та дяки ті багаті
Ще за гроші побъютьця;
Ой молоденькі та чумаченьки
Меду-горілки напъються!

(Жаботинъ.)

Б.

Варіантъ—тождественный съ предъидущимъ, но выпущенъ послѣдній куплетъ, который здѣсь приставной изъ козацкой пѣсни,—передѣланной въ чумацкую; см. слѣд. №.

(Кіевскія губ. вѣд. 1870, № 27.)

XXXI.

А.

1. «Ой умру я, моя мамо, умру,
2. Збудуй мені з кедриночки труну!»
3. —Нігде ж мені, мій синочку,
4. Кедриночки й узяти,—
5. Будеш же ти, мій синочку,
6. Да й у смоловій лежати!
7. «Да не ховай мене, мати,
8. У вишневому саду,

9. А поховай мене, мати,
10. В чистім полі край шляху:
11. Ой там будуть, моя мати,
12. Чумаченьки проїзжати,—
13. Будуть мене, молодого,
14. Рано й вечір споминати!»

(Васильковскій у.—Кіев, губ. вѣд. 1870 № 18.)

Б.

1—5 Б=1—5 А, 6 Б=... в сосновій... 6 А
7. Нехай мене не ховають
8. Ні попи, ні дяки,—
9. Нехай мене поховають
10. Запорозські чумаки:
11. Бо ті попи, бо ті дяки
12. Та за гроші побъються;
13. Запорозські чумаки
14. Меду-вина напъються!

(Кіевъ.)

XXXII.

А.

1. Ой ревнули воли
В малёванім ярмі,
З Криму їдучи:
2. Поховали браття
Свого хазяїна,
До дому йдучи.
3. Та не буде знати
Ні отець, ні мати,
Ні брат, ні сестра,—
4. Та не буде знати
Свого чумаченька
Жона молода,—

5. Та нс буде ж знати
Того чумаченька
Жона молода,—
6. Тільки буде знати
Того чумаченька
Чужа сторона...
7. Ой ревнули воли
В малёванім ярмі—
Слёза слёзу побива...
8. Поховали браття
Свого хазяїна
В зеленім саду,—
9. Ой у саду, саду,
Саду зеленому,
Під клин-деревиною.
10. Рости, рости, клин-дерево,
Тонке та високе,
Та й спусти гілля,—
11. Ой і спусти гілля
З верха до коріння—
Лист до долочку:
12. Прикрий, прикрий тіло
Чумацькее біле,
Ще й головочку!
13. Та щоб тее тіло,
Чумацькее біле,
Та й не чорніло—
14. Од буйного вітру,
Од ясного сонця,
Щоб не марніло.
15. Ой ревнули воли
В малёванім ярмі—
Слёза слёзу побива:

16. Та вже ж, миле браття,
Нашого товариша
На світі нема!

(Миргородъ, Гадячъ.)

Б.

1. Забіліли сніги,
Заболіло тіло,
Ще й головонька (2);
2. Ніхто не заплаче
По білому тілу—
По бурлацькому: (2)
3. Ні отець, ні мати,
Ні брат, ні сестриця,
Ні жона ёго, (2)
4. А тільки й заплаче
По білому тілу
Товариш ёго. (2)
5. «Прости ж мене, брате,
Вірний товаришу,
Може я й умру, (2)
6. Зроби ж мені, брате,
Вірний товаришу,
З клин-древа труну,—(2)
7. Поховай мене, брате,
Вірний товаришу,
В вишневім саду,—(2)
8. В вишневім садочку
На жовтім пісочку,
Під рябиною

9 Б=....древо 10 А, 9 Б=кучерявее. 10, 11, 12, 13 Б=11, 12, 13 и 14 А.

(Кіевъ. Лисенко, в. 2, с. 32.—Збірник піссень для русінів, с. 145-147.)

XXXIII.

«Ой воли мої, сиві, половиї,
Чом води не пъете?
Тільки мені молодому
Серцю жалю завдаете...
Ой воли мої, сірі, половиї,
Ідіть в возі тихо,
Бо вже мене молодого
Напацае лихо!
Ой воли мої, сірі, половиї,
Та йдіть тихою ходою:
Єсть у мене отець, ненька—
Гірко журяться за мною»...
Ой занедужав чумаченько
У Кримку, на ринку,—
Везуть ёго молодого,
Як ту въялую рибку.
«Ой ви, чумаченьки, ой ви, бурлаченьки,
Вчиніть мою волю:
Ой виведіть мою худібоньку
Та до мого гробу;
А як будете з Перекопу рушати—
Воли заняти;
Як на Подолі становитця—
Отцю й неньці поклонітця;
Як будете ж поспішати
Ік крутому Яру,—
Викопайте чумакові
Глибокую яму!»...
Помер, помер чумаченько,
І тихая мова;
Зосталися сиві воли,
Ще й чумацька зброя...
Ой ревнули сиві воли

В новому ярмі:
Поховали чумаченька
В чужій стороні...
Як зачула стара мати,—
Та й стала плакати,
Стала вона у ворожки
Правдоньки питати:
«Скажи мені, воріженько,
Де мій син подівся?
Здаетця, мій син, чумаченько,
У дорозі оженився?..»
—Та вже ж тобі, стара мати,
Й малі діти сказали:
Що твого сина-чумаченька
У Перекопі сховали!—

(Зеньковъ.)

XXXIV.

З Берислава до Перекопу
Все малёвані верстви:
Заслаб чумак, заслаб молоденький,
Та либонь хоче вмерти.
Помер чумак, помер молоденький
В малёванім возі;—
Поховали чумака молодого
При зеленій діброві (дорозі?)
«Ой їдну пару сірих волів
Даймо старому попові,
Другу—дякові,
Що поховали чумака молодого
При зелені діброві;
Третю пару—пану-орендару;
Четверту—орендарці,
Що готували чумацьку приправу—
На людську славу!»

Ой ревнули сірі воли,
Під круту гору йдучи....
Чи не здихне наша хазяюшка,
Дома пшениченьку жнучи?!

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

XXXV.

А.

1. Ой ходив чумак
2. Сім рік по Дону,
3. Та не було пригодоньки
4. Ніколи ёму.
5. Ой їхав чумак
6. З Криму до-дому,
7. Сталась ёму пригодонька
8. За всю дорогу..
9. Сталась ёму пригодонька
10. Не в день, а в ночі—
11. Занедужав чумаченько,
12. З Криму идучи,—
13. Занедужав чумаченько,
14. З Криму ідучи,—
15. При широкій доріженьці
16. Воли пасучи.
17. Ой пішов чумак.
18. В Самарь *) на базар,
19. Червоною китайкою
20. Головку звязав.
21. Ой упав чумак,
22. Упав, та й лежить,—

*) Городъ Новомосковскъ, Екатеринославской г. Городъ этотъ очень древній. Въ грам. Стефана Баторія, 20 авг. 1570., упоминается г. *Самарь*. Въ 1794 г. переведенъ сюда уѣздн. городъ Новомосковскъ. (См любопытную статью г. Надхина: «Паденіе сѣчи и Запорожская церковь въ Новомосковскѣ». Русс. Вѣстн., августъ 1873 г., с. 718-758).

23. Ніхто ёго не спитае,
24. Що в ёго болить...
25. Ой болить в ёго
26. Серце й голова,—
27. Помірае чумаченько,
28. А роду нема!
29. Прийшов до ёго
30. Отаман ёго,
31. Бере ёго за рученьку.
32. Жалуе ёго...
33. «Отамане мій!
34. Жалуеш мене,
35. Скидай кожух з мене,
36. Та укрий мене;
37. Бери мої воли, вози—
38. Поховай мене;
39. Бери мое срібло, злото—
40. Поминай мене!»
41. Ой скинув чумак
42. Свиту і кожух,
43. Припадае к сирій землі—
44. Теплий зводе дух...
45. Ой скинув чумак
46. Із себе й каптан:
47. «Воли мої половиї,
48. Хто ваш буде пан?»
49. Та вдарили зразу
50. У великий дзвін:
51. Се ж по тому чумакові,
52. Що ходив на Дін!
53. Та вдарили зразу
54. В дзвони у во всі:
55. Се ж по тому чумакові,
56. Що ходив по сіль!
57. Ой ішли воли

58. Та в вісьмерику:
59. Задзвонили в усі дзони
60. По тім чумаку!
61. Ревнули воли
62. У новім ярмі:
63. Поховали чумаченька
64. В чужій стороні;
65. Ревнули воли,
66. Степом ідучи:
67. Поховали чумаченька
68. Із Криму йдучи.

(Миргородъ, Новомосковскъ.)

Б.

1 Б=1 А, 2 Б=... год... 2 Б, 3, 4 Б=3, 4 А; 5 Б=Вернувся... 5 А, 6 Б=З Дону... 6 А, 7 Б=Стала... 7 А, 8 Б=8 А, 9, 10 Б=21, 22 А, 11, 12 Б=23, 24 А, 13 Б=Болить в чумака 14 Б=26 А, 15 Б=Доведеться поміратн, 16 Б=Де... 28 А. 17 Б=Пришов... 29 А, 18 Б=Товариш... 30 А, 19, 20 А=31, 32 А, 21 Б=Товаришу мий, 22 Б=34 А, 23 Б=39 А, 24 Б= 38 А, 25 Б=... сіри воли 37 А, 26 Б=40 А, 27 Б=Ой у Київі, 28 Б=Ударили в дзвін, 29 Б=То ж... 51 А, 30 Б=52 А, 31 Б=Ой у Київі, 32 Б=Ударили, в два, 33 Б=То ж... 55 А, 34 Б=Що роду нема! 35 Б=Ой у Київі, 36 Б=Ударили в три, 37 Б=Помер, помер чумаченько, 38 Б=64 А.

(Пирятинскій у.)

В.

1, 2, 3, 4 В=1, 2, 3, 4 А,
5. Ой стала ёму
6. Та пригодонька—
7. Болить живіток,
8. Ще й головонька,—
9. Болить голова,
10. Та ще й не сама:

11. Бідна ж моя головонька,—
12. Чужа сторона!

13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 В=21 22, 23, 24, 29, 30, 31, 32 А.

21. Товаришу мій,
22. Чого занепав:
23. Чи ти хочеш їсти, пити?
24. Може б я й достав...

25, 26, 27, 28 В=33, 34, 37, 38 А. 29 В=Заревли сірі... 61 А, 30 В=62 А, 31 В=Умер, умер.... ко 63 А, 32 В=64 А.

33. Заревли сірі воли
34. В новому возі:
35. Поховали чумаченька
36. В великій дорозі.

37 В=Ударили в дз... 50 А, 38 В=Та ще й не в один, 39 В= То по тому... 51 А, 40 В=52 А.

(Гадячъ.)

Г.

Варіантъ почти тождественный съ А, кромѣ слѣдующихъ измѣненій:

Вмѣсто стиховъ 17, 18, 23, 24—.

17. Ой пішов чумак
18. Через Крим-базар,—
19. Ніхто ж его не спитае:
20. Чого чумак слаб?
21. Ой слаб чумак, слаб,
22. Заслаб, та й лежить,—
23. Нема кому водицею
24. Уста окропить...
25. Болить голова
26. И тіло усе..
27. «Коли ж того товариша
28. Господь принесе?»

29, 30 и т. д. Г=29, 30 и т. д. А. 43 Г=Бъеться-въеться в сиру землю 43 А.

(Гадячскій у.)

Д.

1. Ой ходив чумак молоденький
2. Чотирі годи,
3. Та не знав він пригодоньки—
4. До сёгодні...
5. Ой сходив чумак
6. Усі Кримські базари—
7. I сам заслаб, занедужав,
8. Й воли похрамали.

9 Д=... заслаб... 21 А, 10 Д=Заслаб... 22 А, 11, 12 Д=23, 24 А. 13, 14, 15, 16 Д=29, 30, 31, 32 А.

17. «Ой ви, чумаки,
18. Ви брацця ёго,
19. Продавайте сиві воли—
20. Рятуйте ёго!»
21. —Ой ви, чумаченьки,
22. Братіки мої,
23. Викопайте діл глибокий
24. На тіло мині!—
25. Вийшли чумаки,
26. Вийшли на долину,
27. Викопали діл глибокий
28. Та на домовину...
29. Ой заревли сірі воли,
30. Тіло везучи,—
31. Заплакали чумаченьки,
32. За ним йдучи.

33 Д=Ой... 61 А, 34 Д=Стоячи в.... 62 А, 35, 36, 37, 38, 39, 40 Д=63, 64, 65, 66, 67, 68 А.

(Полтава.)

Ж.

Варіанты, помѣщенные въ ниже означенныхъ изданіяхъ, совершенно сходны между собою и съ варіантомъ А, кромѣ: 19 Ж=... хустиною... 19 А, 35 Ж=.... жупан... 35 А, 68 Ж=З...... везучи 68 А.

(Максим. 1834, с. 175-176.—Ż Pauli, t. 2, с. 38-40)

З.

1 З=1 А, 2 З= У Карас на базар, 3 З.... хусточкою... 19 А, 4 З=Голову... 20 А. 5 З=Ой ходив же він 6 З=... літ... 2 А, 7 З=3 А.

8. Єму на роду:
9. Стала пригода,
10. З Дону ідучи
11. В чистім полі, при дорозі,
12. Волів пасучи.
13. Ой пас чумак, пас,

14 З=Да впав... 22 А, 15, 16, 17, 18 З=23, 24, 25, 26 А, 19 З=Се ж у того чумаченька, 20 З=Що... 28 А. 21 З=29 А. 22, 23, 24 З=... товариш... 30, 31, 32 А, 25 З=Товаришу... 33 А, 26 З=Жалкуєш... 34 А, 27, 28 З=37, 38 А.

29. Да скидай кожух,
30. Надівай жупан:

31 З=... ж мої сіренькиї 47 А, 32 З=Се ж.... 48 А. 33 З=Ой у Київі, 34 З=Задзвонили в... 50 А, 35, 36 З=51, 52 А, 37 З=33 З, 38 З=.... в два 34 З,

39. Се ж по тому чумакові,
40. Шо роду нема.

(Терещенко, ч. V, с. 176.)

И.

1 И=Гей, та... чумаченько 1 А, 2, 3, 4 И=2, 3, 4 А.

5. Гей, та ходив він до Криму
6. Чотирі годи,

7. Та й не було пригодоньки
8. Ёму ніколи.

9 И=ішов... 5 А, 10 И=6 А.

11. Ой прийшов чумаченько
12. На кримський базар,—
13. Заболіла голівонька,
14. Та й став чумак слаб.
15. Ой заболів чумаченько,

16 И=В базарі... 22 А, 17, 18, 19, 20, 21 22, 23 И=23, 24, 25, 26, 27, 28, 29 А,—24 И=Та товариш... 30 А, 25, 26 И=31, 32 А. 27 И=Гей, ти, милий товаришу, 28 И=34 А, 29 И=... себе 35 А, 30 И=36 А.

31. Гей, ти, милий товаришу,
32. Гей, ти, батьку мій
33. Бери воли, бери вози,
34. Та ступай на Дін!—
35. Гей, ти, милий товаришу,
36. Батьку дорогий,
37. Пиши листи на папері,
38. У наш край рідний,—
39. Пишу листи на бумазі
40. До батька мого:
41. А Бог знае, Бог відае—
42. Чи буду ёго!

43 И=Гей, та скинув свиту з себе, 44 И=Скинув... 42 А, 45 И=А сам упав.... 43 А, 46 И=Тільки зводить.. 44 А, 47 И=45 А, 48 И=Дорогий жупан, 49, 50 И=48, 49 А. 51 И=Гей... сиви... 61 А, 52 И=Стоя.... 62 А, 53 И=63 А, 54 И=У сирій земли, 55, 56 И=63, 64 А; 57 И=Гей, вдарили сумно-нагло, 58 И=У голосний.... 50 А, 59 И=То ж... чумаченьку 51 А, 60 И=52 А, 61 И=Ой... сумно-нагло..., 62 И=54 А, 63 И=То ж..., чумаченьку 55 А, 64 И=56 А.

(Nowosel., t. 2, с. 192-193;—Кіевлян. 1867 № 127.)

I.

Варіантъ, помѣщенный здѣсь, ничего новаго не представляетъ: онъ почти вполнѣ сходенъ съ Д, кромѣ стиховъ: 1, 2, 3, 4 I=1, 2, 3, 4 А; 13, 14, I=41, 42, А,—15 И= Пристав чумак у дорозі. 16, 17, 18, 19 I=43, 29, 30, 31 А. 20 I=Та підводить єго. 29 I=Ударили усі, 30 I=Дзвони в збір; 31, 32 I=51, 52 А.

(Кіев. губ. вѣд. 1870, № 24.)

К.

1. Було літо, було літо,
2. А тепер зіма,—
3. Гостив джумак по дорогах,
4. Гостив по долах,
5. Та не мав він пригодоньки
6. На своїх волах.
7. А ізъїхав чумаченько
8. З гори на базар,
9. Воли му ся поболіли,
10. Сам бідний заслаб.
11. Ой заслаб він, ой заслаб він,

12 К=Та й тамо й... 22 А,—13 К=.., го ся не.... 23 А, 14 К=Що єго.... 24 А.

15. А приходят та й ід нёму
16. Товариші єго,
17. Взяли єго за рученьку,
18. Та держат єго:
19. «Ой братчику, джумачику,
20. Що тебе болит?»
21. —Болит мене та серденько
22. Болит голова....—
23. Ой братчику, джумачику,
24. Чужа сторона!..
25. Ой дав би я, товаришу,

26. А з возом воли,
27. Ой аби ся такі найшли,
28. Та раду дали!—
29. «Ой не штука, товаришу,
30. Воли з возом взяти,
31. Але я ся не бізую
32. Тобі ради дати.»
33. Прийшла, прийшла д нёму
34. Найстарша сестра:
35. «Ой братчику, джумачику,
36. Где тя смерть знайшла?»
37. —Знайшла мене ой смертонька
38. В чужій стороні;
39. Май же, сестро, обачінне
40. На діти мої!—
41. Загорнувся джумаченько
42. У новий жупан:

43 К=.... з сімох возів 47 А, 44 К=... ж вам... 48 А? 45 К= Скинув.... новий жупан 45 А, 46 К=Загорнув... 42 А 47 К= 43 А, 48 К=Іспускае... 44 А. 49 К=А.... джумакові 49 А, 50 К=50 А,—

51. А сходится, а зъїздится
52. Весь джумаків рід.
53. А спускають джумаченька
54. В глибокі доли:
55. Ой сходится рід до купи—
56. Впрягае воли.
57. Идуть воли, йдуть по волі,
58. Жалібно ричут:
59. Свого пана господаря
60. Из гробу кличут.
61. Приїзжають сірі воли
62. Перед ворота:
63. «Вийди, вийди, кгаздиненько,
64. Бо'сь вже сирота!»

65. Вийшла-вийшла кгаздиненька,
66. Зачала плакати—
67. Свої воли, як соколи,
68. Стала проклинати:
69. «Не плач, не плач, кгаздиненько,
70. Не проклинай нас:
71. Нема твого господаря—
72. Не буде і нас!»

(Изъ Стрыйкаго уѣзда (?) Голов., III, с. 69-71.)

Л.

1 А=Ой їздив..... їздив 3 К, 2 Л=Сім літ.... 4 К, 3, 4 Л=5, 6 К.

5. Ой їхав він, їхав, їхав,
6. На долині став,—

7, 8 Л=9, 10 К. 9 Л=11 К, 10 Л=тяженько.... 12 К, 11, 12 Л= 13, 14 К. 13 Л=Ой.... ёго болит 21 К, 14 Л=Серце й.... 22 К, —15 Л=О, Господи Милосердний, 16 Л=24 К!

17. Чужа, чужа сторона,
18. Та чужиї люде,—
19. Хто джумака поховае,
20. Як смерть ёму буде?

21 Л=Ой..... ить д... 15 К, 22 Л=атаман... 16 К, 23 Л=Та взяв го ся та питати, 24 Л=Що болить ёго?

25. «Ой ти пане мій,
26. Ти атаман мій!
27. Забери сі всі волоньки—
28. Дай ради мені.»
29. —Ой рад би я, рад,
30. Та волоньки взяти,—
31. Лише ті ся не підойму
32. Радоньки дати.—

33 Л=Ой устав джумак, устав, 34 Л=вгорнувся в... 42 К 35 Л=.... сіромасти 43 К, 36 Л=44 К 37 Л=33 Л, 38 Л= вгорнувся в... 46 К,

39. Подивився долів собов,—

40 Л=Спустив джумак... 48 К.
41. А в неділю рано-рано
42 Л=Ударили в.... 50 К, 43 Л=А сходится, а зъїздится 44 Л=.... 52 К: 45 Л=34 К
46. Навперед прийшла:
47 Л=Джумачику, мій братчику, 48 Л=Де ж... 36 К.
49. Приходит ід нёму
50. Та найстарший брат,
51 Л=47 Л,
52. Я ж тому не рад!
53 Л=.... волоньки, идут 57 К, 54 Л=Идут ричучи:
55. «Хто нас буде дозирати
56. В дорозі йдучи?
57 Л=53 Л
58. В золотім ярмі:
59. «Лишилисьмо свого кгазду
60. В чужій сторонї!»
61 Л=53 Л, 62 Л=Стали в.... 62 К, 63 Л=.... господине 63 К,
64. Вже кгазди нема!»
65. —«Воліла я, воли мої,
66. Вас всіх полупити,
67. Ніж есте ви мали тамки
68. Та кгазду лишити!»—
69. «Ой ти кгаздине наша,
70, 71, 72 Л=70, 71, 72 К:

(Головацкій, III, с. 71-73.)

М.

1. Ой поїхав джумаченько
2. У дорогу сам,—
3. Стала му ся пригодонька—
4. В дорозі заслаб.

5, 6, 7, 8 М=9, 10, 11, 12 Л. 9 М=А прийшов же до нёго, 10 М=Товариш... 22 Л, 11 М=... ёго за рученьку 23 Л, 12 М=Жалує ёго.

13. «Товарише, товарише,
14. Не жалуй мене:
15. Забери сі усі гроші,
16. Но ратуй мене!
17. Як тих грошей ті не стане,
18. Возьми сі воли,
19. Но не дай мі загинути
20. В чужій стороні!»

21 М=Ударили во всі звони, 22 М=42 Л:

23. Чи не тому джумакові,
24. Що до дому хтів?
25. А сбіглися джумаченьки
26. Та під могилочку,
27. Викопали гріб глибокий
28. Та за годиночку.

29 М=Заричали сіри воли, 30 М=58 Л, 31 М=Поховали джумаченька 32 М=60 Л.

(Головацкій, т. III, с. 73-74.)

E.

1—4 Е=1—4 А, 5 Е=... пригода 9 А, 6 Е=14 А,—7 Е=В чистім полі, край дороги, 8 Е=16 А. 9 Е=Ой заслаб... 21 А, 10 Е=Заслаб.... 22 А,—11, 12 Е=23, 24 А.

13. Болить голова,
14. Та ще й не сама...
15. «Бідна ж моя головонько,
16. Чужа сторона!»

17, 18 Е=29, 30 А,—19 Е=31 А, 20 Е=питае—32 А. 21 Е=33 А, 22 Е=Не питай... 34 А, 23 Е=39 А, 24 Е=38 А. 25 Е=33 А, 26 Е=Не питай... 34 А, 27 Е=... сірі воли 37 А, 28 Е=40 А! 29 Е=41 А, 30 Е=И.... й жупан 42 А: 31, 32 Е=47, 48 А?

33. Ой стоять воли,
34. Та й сильно ревуть:
35. Вже ж такого хозяїна

36. Собі не знайдуть!
37. Ой пішли воли,
38. Й вози скрипучи;
39. Заплакали чумаченьки
40. Тіло несучи.

41—44 Е=49—52 А. 45, 46 Е=53, 54 А,—47, 48 Е=63, 64 А. 49 Е=Ой стоять... 61 А, 50 Е=62 А, 51 Е=67 А, 52 Е=В чистому полі.

(С. Кирьяковка, Херсонскаго у.)

XXXVI.

А.

1. Ой чумаче, чумаче,
2. В тебе личко козаче!
3. Чом ні сієш, ні ореш,
4. Чом не рано з Криму йдеш?
5. Чом не рано з Криму йдеш,—
6. Не всіх чумаків ведеш?
7. «Ой я сію и орю,
8. И раненько з Криму йду
9. И раненько з Криму йду,
10. И всіх чумаків веду;
11. Тільки нема одного—
12. Брата рідного мого:
13. Десь зостався у Криму
14. Продавать сіль на вагу...
15. Сталась ёму причина—
16. Сіль головку розбила!...
17. Там між трёма шляхами,
18. Ой там яму копали,—
19. Ой там яму копали,—
20. Там чумака сховали».
21. Косіть, хлопці, очерет—
22. Кладіть волам на перед;

23. Косіть, хлопці, ще й спориш,
24. Та годуйте волів на бариш;
25. Косіть, хлопці, отаву,
26. Та годуйте волів на славу;
27. Косіть, хлопці, комышу,
28. Та наварим кулешу,
29. Та вкинемо чабака—
30. Та помъянем чумака!

(Миргородъ, Лохвица.)

Б.

1 Б=1 А,

2. Життя твое собаче!

3 Б=3 А, 4 Б=Та й не... 4 А, 5 Б=Чом чум...

6. Ой я веду, та не всіх:

7, 8 Б=11, 12 А: 9 Б=Ой.... брат в... 13 А, 10 Б=Бере він.... 14 А.

11. Вбили брата терези,
12. Що брав він сіль на вози.

(Переяславль.)

В.

1 В=1 А, 2 В=3 А, 3 В=4 А, 4 В=Чом..... 6 А

5. Ой я веду—та не всіх,
6. Лиш одного немае:
7. Товариша вірного—
8. Брата мого рідного.

9, 10 В=13, 14 А,—11 В=Стала.... 15 А

12. Вагова сіль прибила!
13. Ой зацвіте й овесець,
14. Та заплаче сам отець
15. По синовій голові:
16. Що синова голова
17. В чужім краї полягла!
18. Ой зацвіте маківка,

19. Та заплаче матінка
20. По синовій голові:
21. Що синова голова
22. В чужім краї полягла!
23. Ой зацвітуть будяки,
24. Ой заплачуть братіки
25. По братовій голові:
26. Що братова голова
27. В чужім краї полягла!
28. Що зацвітуть суниці,
29. Та й заплачуть сестриці
30. По братовій голові:
31. Що братова голова
32. В чужім краї полягла!
33. Ой зацвітуть цвіточки,
34. Та й заплачуть діточки
35. По батьковій голові:
36. Що батькова голова
37. В чужім краї полягла!
38. Ой зацвіте ожина
39. Та й заплаче дружина
40. По милого голові:
41. Бо милого голова
42. В чужім краї полягла!

(Харьковская г.)

Г.

а) 1, 2 Г=1, 2 А, 3, 4 Г=5, 6 А. 5 Г=Ой я рано з... 9 А, 6 Г=Всіх чумаченьків... 10 А, 7 Г=... ж.... 11 А, 8 Г=Мого брата рідного!

9. Шукав, шукав,—не найшов,
10. Запріг воли, да й пішов.
11. Їхав, їхав,—могила,
12. Крій могили,—долина,
13. Там чумаки стояли,

14. Там же і ми пристали,
15. —Отамане, батьку наш!
16. Порадь же ти тепер нас:
17. Що будемо робити,
18. Чим воликів кормити?—
19. «А ще, хлопці, не біда—
20. Єсть у полі лобода:
21. Косіть, хлопці, лободу,
22. Забувайте сю біду
23. Косіть, хлопці, пшеницю—
24. В чистім полі метлицю;

25 Г=... весь 23 А, 26 Г=Корміть... 24 А, 27 Г=25 А 28 Г= Пасіть... 26 А.

29. Косіть, хлопці, ще ячмінь—
30. Поїдемо в Крим по сіль;
31. Косіть, хлопці, и овес—
32. Поїдемо у Одес!
33. Косіть, хлопці, очерет—
34. Наваримо вечерять,—

35, 36 Г=29, 30 А.

Вмѣсто 7 и 8 стиха поютъ еще такъ:

б) 1. Тільки одного нема—
2. Вдовиною Івана:
3. Склалась ёму причина,
4. Головоньку пробила—
5. Поламались терези,
6. Сіль важучи на вози.

(Максим. 1834, с. 177—178.)

Д.

Всѣ варіанты, помѣщенные въ ниже означенныхъ изданіяхъ, за весьма немногими отличіями, совершенно тожественны какъ между собою, такъ и съ варіантомъ г. Максимовича. Главнѣйшія измѣненія заключаются въ слѣдующемъ:

1. У г. *Pauli* въ стихѣ 15=15 Г вмѣсто «отамане»= «атамане;» ст. 15 Д=.. нам 16 Г; ст. 18 Д=Нічим волів... 18 Г; 22 Д=.... заботу 22 Г; 28 Д=... воли 28 Г; Д 36=Д.... 36 Г.

2. Варіантъ г. *Шейковскаго* разнится отъ варіанта г. Максимовича:

2 Д=Життя твое собаче; вм. 2 Г прибавленъ ст. 3 Чом не сіеш, не ореш; 6 Д=Всіх чумаків не ведеш; 9 Д=Ой я сію і óру; 10 Д=.... Їдного 7 Г; 11 Д=8 Г.

12. Він зостався у Криму—
13. Брати солі на вагу

14 Д—Зробилася... 3 Г-б, 15 Д=Сіль головку прибила. 16 Д=... ёго... 9 Г, 17 Д=10 Г. 18 Д=Атамане.... 15 Г, 19 Д=.... добре... 16 Г, 20 Д=Що ми маем.... 17 Г, 21 Д=Нічим коні (?)... 18 Г. 22 Д=21 Г.

23. Привикайте на біду!

24 Д=27 Г, 25 Д=... коні 28 Г,—

26. Косіть, хлопці, мітлицю,
27. Накривайте пшеницю;
28. Косіть, хлопці, осоку,
29. Пасіт коні до смаку

30 Д=31 Г, 31 Д=.... до Адес 32 Г:

32. А в Адесах рідна мать
33. Не дасть же нам загибать!

3. Текстъ варіанта г. *Закревскаго*—перепечатки изъ г. Максимовича. Съ 1 по 8 Д=1—8 Г; потомъ вставлены въ въ Д всѣ 6 стиховъ Г-б; 16, 17 Д=9, 10 Г. За тѣмъ съ 18 по 27 Д=11 по 24 Г; 28, 29 Д=27, 28 Г; 30, 31, 32 и 33 Д= 33, 34, 35 и 36 Г.

4. У *Гулака-Артимовскаго*—копія г. Максимовича, кромѣ: ст. 2 Д=Життя твое ледаче, прибавлены:

13. Там остався на Дону,
14. Брати солі на вигу:

15. Сталась ёму причина—

16. Сіль голову розбила.

убавлены 11. 12, 13 и 14 Г.

(Ż. Pauli, t. 2, c. 69-70 Шейковскій, в. 1, с. 58.—Закревскій, с. 24-25, № 18.—Гул.-Артемов., с. 42, № 43.)

Е.

1. *Ужинокъ*. 1—10 Е=1—10 Г

11. Взяв заплакав, та й пішов.

12, 13, 14 Е=15, 16, 17 Г,—15 Е=Чом волів живити; 16, 17, 18, 19 Е=19, 20, 21, 22 Г. 20, 21, 22, 23 Е=33, 34, 35, 36 Г.

2. *Nowosielski* 1 Е=1 Г, 2 Е=Життє твоє собаче. 3, 4, 5, 6, 7, 8 Е=3—8 Г.

9. Товариша вірного—

10. Ой як брата рідного.

11 Е=... гукав... 9 Г, 12 Е=10 Г.

13. Ой у полі долина,

14. На долині могила,

15. На могилі булава—

16. Брата мого голова. (?)

17. 18 Е=13, 14 Е,

19. На могилі колосок—

20. Брата мого голосок.

3: *Головацкій.*

т. I.

1. «Ой чумаче, де ти йдеш?

2. Всіх чумаків не ведеш?»

3. На баню (?) по Криму йду,

4. Всіх чумаків з собов веду,—

5. Лише нема одного

6 Е=8 Г. 7, 8 Е=9, 10 Г. 9, 10, 11, 12 Е=15, 16, 17, 18 Г.

13. В чистім полі кирниця,

14. Там чумаків столиця,—

15. Там чумаки стояли,

16. Сніг волами доптали.

17 Е=21 Г, 18 Е=Корміть воли до часу. 19 Е=... метлици 23 Г,

20. Та вкривайте пшеницю!

21. Як пшениця зогніє—

22. Купець воли забере.

т. III (изъ Буковины).

1—9 Е=1—9 Г.

10. Взяв заплату, та й пішов,

11, 12 Е=9, 10 Г. 13—19 Е=15—21 Г, 20 Е.... ца... 22 Г.

(Ужинок рідн. поля, с. 211-212.—Nowosielski, t. 2, с. 198.—Головацкій: т. I, 177 и т. III, с. 74.)

XXXVII.

Та йдуть воли дорогою—
Та все бедратиї,
А за ними чумаченьки—
Та все жонатиї;
Та йдуть воли дорогою,
Та все круторогі,
А за ними чумаченьки—
Та все чорнброві;
Та йдуть воли дорогою,
Та все половиї,
А за ними чумаченьки—
Та все молодиї;
Та йдуть воли дорогою—
Бички невеличкі,
А за ними чумаченьки
Малі невеличкі.
Воли ревуть, води не пьють,
Дороженьку чують:
Ой десь наші чумаченьки
Під Кримом ночують.

Ой у степу край дорозі (sic)
Розсіяно жито,—
Ой десь того чумаченька
Під Кримом убито,
Зеленою оливою
Оченьки залито,
Червоною китайкою
Головоньку вкрито.
Молодая дівчинонька
Тее жито жала,
Та й підняла китаечку—
Та й поціловала,
«Бодай же ви, чумаченьки,
У Крим не ходили,
Щоб ви свому отцю й неньці
Жалю не робили!»

(Гадячъ, Метл., с. 455.)

XXXVIII.

А.

1. Ой чиї ж то воли
2. По горі ходили?
3. —Ой тож того чумаченька,
4. Що ми в трох любили.
5. Що перва любила—
6. Правду говорила,
7. А друга любила—
8. Перстінь подарила,
9. А третя любила—
10. Білу постіль слала,
11. Білу постіль слала,
12. Та й причарувала:
13. Як летіла зозуленька,
14. Через сад кувала...
15. Ой на горі жито,

16. И в долині жито,—
17. Під білою березою
18. Чумаченька вбито;
19. Ой убито, вбито,
20. Затягнено в жито,
21. Червоною китайкою
22. Личенько прикрито.
23. Приходить дівчина
24. З карими очима,
25. Та підняла китаечку—
26. Та й заголосила...
27. Приходить другая,
28. Та вже не такая—
29. Та підняла китаечку,
30. Та й поцілувала..
31. Приходить ще й третя
32. З рубленої хати:
33. «Було б тобі, вражий сину,
34. Нас трёх не кохати!»
35. —Ой Боже ж мій, Боже,
36. Де мій милий дівся?
37. Ой чи ёго звірі ззіли,
38. Чи він утопився?..
39. Як-би звірі ззіли,
40. То б ліси шуміли;
41. Як-би утопився,
42. То б Дунай розлився...

(Миргородъ, Гадячъ.)

Б.

1, 2, 3 Б=15, 16, 17 А, 4 Б=козаченька... 18 А. 5, 6, 7 Б= 19, 20, 21 А, 8 Б=.... накрито 22 А. 9 Б=Ой прийшла одная, 10 Б=Да й то.... 28 А, 11 Б=Ой... 29 А, 12 Б=Да й.... 30 А. 13 Б=Ой прийшла другая, 14 Б=З чорними.... 24 А, 15 Б=

Ой... 25 А, 16 Б=Да й.... 26 А. 17 Б=Ой пришла третяя 18 Б=Із новоі... 32 А, 19 Б=... ж... 33 А, 20 Б=.... трох..... 34 А.

(Глуховъ, Метлин. с. 102-104.)

В.

1. Поїду, поїду,
2. И тебе покину:
3. Будеш, мила, припадати
4. Та до мого сліду.
5. «Ой не буду, милий,
6. Далебі не буду:
7. Горювала я з тобою
8. И без тебе буду!»

9 Б=... просо 15 А, 10 Б=Під горою.... 16 А, 11 Б=Прийшла звістка до милої, 12 Б=Що милого.... 18 А.

13. Зеленою оливою
14. Оченьки залито.
15. Прийшла ёго мила—
16. Китайку одкрила,—
17. Китайку одкрила,
18. Та й заголосила:
19. «Чи ти, милий, впився,
20. Чи з коника вбився,—
21. Чи з иншими звеличався,
22. Мене одцурався?»
23. Прилетіла пташка,
24. Біля ёго впала:
25. «Такі очі, такі брови,
26. Як у мого пана!»
27. Прилетіла пташка—
28. Малёвані крильця:
29. «Такі очі, такі брови,
30. Як у мого Гриця!»

(Лебединъ, Метл., с. 103.—Закрев., с. 65-66.)

Г.

Варіантъ «Ужинка», начиная съ 1 по 18,=15—32 варіанта А. Отличія—самые незначительные, а именно: 3 Г= Під явором зеленьким=17 А; 7 Г=... хустонькою=21 А; 18 Г=... покрито=22 А; 10 Г=З чорними...=24 А; 11 Г=.... цю хустоньку=25 А; 15 Г=11 Б; 17 Г=Ой прийшла ж...= 31 А; 18 Г=Из нової...=32 А,—

19. Як заплаче, як затуже,
20. Та й стала казати;
21. Та й стала казати,
22. Ёго нарекати:

23 и 24 Г=33, 34 А.

25. «Нас трох не кохати,
26. Нас трох не глумити....
27. Тепре будеш, серце мое,
28. Та в сир-землі тліти!»
29. —Ой гаю ж мій, гаю,
30. Зелений розмаю!
31. Упустила голубонька,
32. Та вже ж не спіймаю!
33. А хоч и спіймаю,
34. Та вже ж не такого;
35. Хоч пригорну, приголублю,
36. Та все ж не щирого!—

(Ужин. рідн. поля, с. 213-214.)

Д.

1, 2 Д=1, 2 А, 3 Д=То... козака 3 А, 4 Д=... три дівки...= 4 А; 5 Д=Ой една... 5 А—

6. Хустиночку шила;

7 Д=Др.... 7 А

8. Коника поїла,

9 Д=9 А,

10. То чари готувала
11. Для того козака,
12. Що вірно кохала.
13. Ой приїхав козак—
14. На ліжко схилився,
15. Правою рученькою,
16. За серденько вхопився.
17. Ой приїхав товариш:
18. «Ходи, брате, косити!»
19. —Не здужаю, брате,
20. Коси носити!—
21. Ой приходить товариш:
22. «Ходи, брате, орати!»
23. —Не здужаю, брате,
24. Головки підняти!—
25. Ой приходить товариш:
26. «Ходи, брате, в корчму пити!»
27. —Не здужаю, брате,
28. Калишка носити!—
29. Ой приїхав товариш:
30. «Ходім, брате, в гості!»
31. —Не здужаю, брате,
32. Бо болять мої кості.—

(Костомаровъ, с. 237, № 178.)

Е.

Съ 1 по 8 Е=15—22 А.

9. Прилетіла пава,
10. В головоньках впала,
11. Крилечками стрепенула,
12. Та й защебетала.
13. Прийшла його мила,
14. Китайку одкрила,
15. Та глянула на личенько,
16. Та й заголосила:

17, 18 Е=19, 20 В. 19 Е=Чи з иншою повінчався, 20 Е=22 В.

21. «Я, мила, не впився,
22. І з коня не вбився,
23. І з иншою не вінчався
24. Тебе одцурався!»

(Баллина, с. 35-36, № 17.)

3.

1. Мое поле поорано
2. Й посіяно жито,

3 З=... ми... ми=17 А

4. Козаченька забито.
5. Ой бито ж ёго, бито,
6. Зовсім не забито—
7. Чорним шовком, китайкою
8. Головку перевито.

9 З=... шла ж дь ёму... 23 А, 10 З=З чорними... 24 А, 11 З= Подиняла.... еньку 25 А, 12 З=Стиснула плечима. 13 З=... шла ж дь ёму... 27 А, 14 З=Ганусенька милая, 15 З=Подиняла.... еньку 29 А, 16 З=ревно заплакала.

17. «Ой устань же, козаченьку,
18. Ой устань, муй сивий орле,
19. Кто ж мене прихилит,
20. Кто ж мене пригорне?
21. Ой вирекся и отец,
22. Виреклася й мати,—
23. Судилася злая доля—
24. Мушу пропадати!
25. Ой устань, козаченьку,
26. Ой устань, молоденький,
27. Розигрався на болоті
28. Конік вороненькій!»
29. —«Ой нехай же вун іграе,
30. Нехай собі вун гуляе:

31. Вун (к) прекрасной Ганнусенькі.
32. Та й дороженьку чуе.» (знае?)

(Брестскій у. Гродненской г. Сел.-зап. сб. с. 193-2.)

I.

1—4 I=1—4 A. 5 I=Їдна... 5 A, 6 I=Сестра розлучила; 7 I=Др...=7 A, 8 I=Що й мати не знала, 9 I=9 A, 10 I=12 A.

11. Дала ёму чарів
12. У неділю в ранці—
13. У зеленій шклянці,
14. В пшинишнім пирозі,
15. Та у правім розі.
16. У правім розі—
17. Шавлія та рута,
18. А у лівім розі—
19. Чиста отрута.
20. Чумаченько (молоденький?)
21. Як рибонька вьеться,
22. А дівчина сидить,
23. Та й сміеться...
24. «Ой смійся, дівчино,
25. Хоча и не смійся!
26. Мабуть я у тебе
27. Чароньків наївся!»

(Кiев. губ. вѣд., 1870, № 24.)

И.

1. Ой по горі, по горі
2. Сірі воли ходили,—

3 И=То..... да чумака 3 A, 4 И=4 A. 5 И=Первая... 5 A, 6 И=Подарочок шила, 7 И=Другая... 7 A 8 И=Постіль білу... 10 A, 9, 10 И=7, 8 И; 11 И=Третяя... 9 A—12 И=Тая отруїла.

13. Як прийшов чумак,
14. Не сказав нікому,—

15. На ліжко схилився,
16. Тяжко зажурився.
17. «Вари, мати, вечеряти,
18. А я ляжу спати:
19. Ой хто ж мене вірно любить,
20. Той прийде до хати!»
21. Як прийшов перший товариш,
22. Та й кличе орати:
23. —«Нездужаю, панебрате,
24. На волів гукати.»
25. Як прийшов другий товариш,
26. Та й кличе косити.
27. —«Нездужаю, панебрате,
28. По світу ходити!»
29. Як прийшов третій товариш,
30. Та й кличе в дорогу.
31. —«Поїдемо, панебрате,
32. Не кажи нікому....»
33. Помер, помер чумаченько
34. У чистому полі;
35. Молодая дівчинонька—
36. В матусі в коморі.
37. Що по дівчиноньці
38. Отець, мати плаче;
39. А по козакові—
40. Чорний ворон кряче!

(Борзна, Лисенко, в. 2, с. 27.)

Ж.

1—8 Ж=35—42 А.

9. Як-би він на базарі,
До б люде сказали...
Чи він у дорозі
Воли поганяє,
А чи у шинкарки

Мед-вино кружає?
Як-би він в дорозі,
До б рипіли вози;
Як-би у шинкарки,
До б бряжчали чарки.

(Козелецкій у., Лавренко, с. 151.)

XXXIX.

А.

Ой у полі курно та димно,
За туманом світа не видно,—
Ой там чумак воли пасе,
А дівчина воду несе;
Чумак воли покидає,
Та дівчину доганяє,
З відер воду виливає
І серденьком називає.
«Ой чумаче, ти чумаченьку,
Скажу тобі усю правдоньку:
Не виливай з відер водиці,
Бо у мене матінка—не рідная,
Головонька—моя бідная!
Мати буде бити, бранити,
Та нікому и оборонити!»
—Дурна дівка й нерозумная,
Ти не знаєш, як и одказати:
Налетіли гуси до броду,
Сколотили чистую воду:
Я, молода, дожидалася,
Поки вода одстоялася!

(Гадячъ.)

Б.

Варіантъ—сходный съ предъидущимъ. Различіе въ томъ только, что вм. «чумак»—«Роман», а дівчина названа «Ма-

русею;» вм. «бранити»—«волочити», а «гуси» замѣнены «лебеді». Вмѣсто послѣднихъ двухъ стиховъ:

Налетіли сіриї гуси,
Зколотили воду Марусі.

(Гулакъ-Артемовскій, с. 22.)

XL.

А.

Иде чумак слободою—
Тягне штани за собою,—
Бо чумак, бо чумак,
Бо чумацька дитина!
На те й мати вродила,
Щоб дівчина любила
Хорошого челядина!
Ой сів чумак між возами,
Та бъе.... занозами,—
Бо чумак, бо чумак,
Бо чумацька дитина!
На те й мати вродила,
Щоб дівчина любила
Хорошого челядина!

(Переяславль.)

Б.

Иде чумак з корчми пъяний,
За собою штани тягне,—
и т. д.

Припѣвъ тотъ же, только безъ послѣдняго стиха.

(Nowosielski, t. 2, с. 195.)

XLI.

Ой я з броду беру воду,
Не доберусь до дна;
Ой я в батька одиниченька була,

Та не знаю й добра.
Не так добра, не так добра,
Як згіршого лиха:
Як не вийду на вулицю,
Той вулиця тиха:
Всі дівочки тихо сидять,
А я все жартую—
Десь на свою головоньку
Потугоньку чую.
Сёгодня я у Щаснівці,
Завтра помандрую...
Ой я тобі, подружечко,
Жениха подарую!
«Даруй, даруй, подружечко,
Аби не ледащо;
Хоч битиме мене мати,
Да знатиму за що.
Брешеш, брешеш, подружечко,
Ти не подаруеш:
Як він піде в Крьм за сіллю,
За їм помандруеш;
Як вернеться з Криму до-дому—
Сім раз поцілуеш.»

(Козелецкій у., Лавренко, с. 111-112.)

XLII.

А.

1. На тім боці, на толоці
Музиченька грае;
У вечері, на улиці
Вся челядь гуляе.
5. «Пусти мене, моя мати,
На той бічок прясти,—
Чи не вийде чумаченько

Сірих волів пасти.»
9. —Пасітеся, сірі воли,
Не бійтеся вовка,
А я піду до дівчини—
Чи змита головка.
13. Ой чи змита, чи не змита—
Аби не побита,—
Червоною стёжечкою
Коса перевита!—
17. «Вари, мати, вечеряти,
А я ляжу спати:
Ой хто мене вірно любить,
Той прийде до хати.
21. Вари, мати, вечеряти,
Та насипай в миску:
Ой хто мене вірно любить,
Той прийде у хижку!»
25. Ходив чумак до дівчини
Три дні и три ночі,—
Тепер її покидає,—
Плачуть карі очі...

(Миргородъ, Гадячъ.)

Б.

Варіантъ, помѣщенный у г. Лавренка, почти тождественъ съ предъидущимъ. Исключенія: 2 Б=Сопілочка... 2 А, 3 Б= Вона грає, виграває, 4 Б=Там... 4 А. 7 Б=... козаченько 7 А; стихи 15 и 16 совершенно выпущены; 15, 16 Б=17, 18 А, 17 Б=Кому люба, кому мила, 18 Б=20 А. Послѣдній куплетъ А (25-28)—выпущенъ.

(Хорольскій у, Лавренко, с. 18.)

XLIII.

А.

1. Весна красна наступає,
2. Із стріх вода капле:

Уже нашим чумаченькам
Шлях-дорожка пахне.
Насіяли, наорали—
Та нікому жати:
Пішли наші чумаченьки
По возах лежати.
«Вчера була суботонька,
Сёгодня—неділя:
Чом на тобі, чумаченьку,
Сорочка не біла?»
—Як-би в мене, дівчинонько,
Матуся рідненька,
Була б в мене що-неділі
Сорочка біленька!—
«Піди, піди, моя мати,
У Суми до торгу,—
Купи, купи, моя мати,
За три копи голку,—
За другого золотого—
Червонаго шовку,—
За третёго рублевика—
Малёвані пъяльця:
Я вишию, вималюю
Чумакові рукавця».
Шовком шила, шовком шила,
Золотом рубила—
За-для того чумаченька,
Що вірно любила.
В неділеньку ранесенько,
Та ще до схід сонця,
Ой плакала дівчинонька,
Сидячи в виконця:
«Чому мене, моя мати,
Рано не збудила,

37. А як тая чумачина
38. З села виїздила?»
39. —Тим я тебе, моя дочко,
40. Рано не збудила:
41. По череду твій миленький,
42. Шоб ти не тужила.—
43. «Ти думаеш, моя мати,
44. Що я і не плачу?
45. За дрібними слізоньками
46. Світонька не бачу.
47. Ти думаеш, моя мати,
48. Що я й не журюся?
49. Як вийду я за ворота
50. Від вітру валюся».

(Зеньковъ, Гадячъ, Кіевъ, с. Кирьяковка, Херсонскаго у.)

Б.

1. «Пора, мати, жито жати—
2. Колос похилився:
3. Пора, мати, заміж дати—
4. Голосок змінився!»
5. —Хоч колосок похилився,
6. Стебло зелененьке;
7. Хоч голосок і змінився—
8. Личко молоденьке.
9. Посилае мене мати
10. В степ пшениці жати,
11. Аж там чумак воли пасе,—
12. Став зо мною жартувати.
13. «Жартуй, жартуй, чумаченьку,
14. Жартуй, коли любиш,
15. А як підеш у дорогу,
16. То мене й забудеш»...

17—20 Б=1—4 А

21. Мету хату, мету сіни,

22. Та й загадалася;
23. Вийшла мати води брати,
24. Та й догадалася...
25—36 Б=19—30 А.

(Миргородъ.)

В.

Ішли воли із-за гори,
А все крутороги,—
Ішли, ішли козаченьки (чумаченьки?)
А все чорнобриви,

5—12 В=35—42 А. 13—16 В=47—50 А. 17—20 В=43—46 А. 21—24 В=19—22 А. 25 В=27 А=26 В=сріблом гафтовала, 27 В=Все для свого миленького, 28 В що вірно кохала.

(Ż. Pauli, t. 2, c. 126.)

Г.

Варіантъ г. М-го вначалѣ почти тождественъ съ варіантомъ Б, за исключеніемъ слѣдующаго: ст. 14 Г=Жартуй изо мною; с. 16 Г=Буду плакать за тобою. За тѣмъ=варіанту А: 17—24 Б=35—42 А.

25. «Ой я б, мамо, не тужила,
26. Я б Бога молила,
27. Щоб моему миленькому
28. Доленька служила!»

29—40 Г=19—30 А.

(Ромнъ, Метлинскій с. 21.)

Д.

1. Ой стала сосонька
2. Та напротів соньця,
3. Ой плакала дівчинонька,
4. Сидя у віконьця.

5—16 Д=43—50 А. 17—24 Д=35—42 А. 25 Д=19 А, 26—28 Д=24—26 А, 29 Д=27 А, 30 Д=А біллю... 28 А, 31, 32 Д=29, 30 А.

33. Шовком шила, шовком шила,
34. Злотом гаптовала—
35. За-для того чумаченька,
36. Що вірно кохала!

(Nowosielski, t. 2, c. 200 201.)

Е.

1. Стояла сосоночка
2. Напротів сонечка,—
3. Плакала дівчинонька,
4. Сидя у віконечка.

5—8 Е=9—12 Б.

9. —Ой чумаче, чумаченьку,
10. Не жартуй зо мною:
11. Як ти підеш у дорогу,
12. Плакатиму за тобою.
13. «Збуди мене, моя мати,
14. В неділеньку рано,—
15. Ой як рано, ой як рано,
16. Щоб ще й не світало!»
17. Ізбудила мене мати
18. В обідню годину,
19. Що виїхав чумаченько
20. Од села за милю *)

21—28 Е=43—50 А, 29—36 Е=19—26 А.

37. Шовком шила, шовком шила,
Біллю вишивала,—
Таки свойму чумаченьку
Правду й висказала:
41. «Сватай мене, чумаченьку,
Рано й у неділю:
Буду просить у (батенька?) матінки—
Нічого не вдію...

*) Як спустилась чумачія
З гори та в долину. (Миргородъ.)

45. —Ой піду я, моя мати,
Та за ёго заміж;
Як ти мене та й не ддаси,
Дак я й умру зараз.—
49. —«Легче ж мені тебе, доню,
Дома поховати,
А ніж мені та за ёго
52. Заміж тебе ддати.»—

(Козелецкій у., Черниго. г. Лавренко, с. 72—74.)

XLIV.

Пішов Мусій да в Крим по сіль
Сірими волами,—
Оглянеться назад себе,
Вмиеться слёзами.
«Допоможи мени, Боже,
Тут солі набрати,—
Ой щоб мою любую дівчину
Та в бендах застати!
Надобридень, дівчинонько,
Та у своїй хаті!»
—Ой не сідай коло мене—
Рукав повалятй....
Ой як будеш штире воли мати,
Ще й червону шапку,
Тоді ж бо то мого оцьця—матку
Газвеш пані-маткой
Ой йде Мусій та дорогою,
Аж у саду вишня...
Питаеться та дівчиноньки:
«Чого така пишна?»
—Ой казаче, козаченьку,
Того ж бо я пишна:
Ой бо в мої та матінки
Три низки намиста!

(Шейковскій, 1 в. с. 61-62.)

XLV.

А.

«Ой думав я женитися,
А тепер не буду:
Куплю собі сім пар волів—
Чумаковать буду!»
Ой йдуть воли степом-дорогою,
Идуть ремидають.
Попереду чумаченьки
Голосно співають...
Зійшло сонце веснянее,
Стало пригрівати,—
Стали воли чумацькиї
В степу приставати...
«Викопаю криниченьку
В степу в кремені—
Чи не прийде дівчинонька
По воду к мені?»
Прийшла, прийшла дівчинонька
Води набірать;
Чумак її за рученьку,
Та й став жартувать.
— Жартуй, жартуй, чумаченьку,
Жартуй коли любиш;
А поїдеш у дорогу,
То мене й забудеш!—
«Викопав я криниченьку,
Викопав я дві:
Викохав я дівчиноньку
Людям—не собі!
Та вже з тиї криниченьки
Орли воду пъють,—
Та вже мою дівчиноньку
До шлюбу ведуть:

33. Один веде за рученьку,
34. Другий за рукав,
35. А я іду,—серце въяне:
36. Любив, та не взяв!»

(Миргородъ, Зеньковъ.)

Б.

1—4 Б=1—4 А
5. Ідуть воли, ідуть вози
6. Вискрипуючи,
7. А чумачок у кабачок
8. Вигукуючи.
9—20 Б=9—20 А.—21—32 Б=25—36 А.
33. Поставили на рушничку:
34. «Тепер ти моя?»
35. Вона стала, одказала:
36. —«Неправда твоя!»—
37. Ой звязала білі ручки:
38. Тепер ти моя?«
39. Вона стала, одказала;
40. — «Неволя моя!»—

(Васильковъ, Rulik., c. 192.—Метл., c. 456-457 и Nowosielski, t. 2, c. 195-196.)

33. Ой привели до церковки:
34. «Тепер ти моя?»
35. Вона ёму одказала:
36. —Неправда твоя!
37. Вона стала, заплакала:
36. «Неволя моя».

(Радомысль, Кіевской г., Метл.)

В.

1. А де ж тая криниченька,
Що голубка пила;
Ой де ж тая дівчинонька,
Що мене любила?

А де ж тая криниченька,
Що голуб купався;
Ой де ж тая дівчинонька,
Що я женихався?
Отсе ж тая криниченька,
І ключ и відро:
Авже ж мене дівчинонька
Забула давно!
Засипалась криниченька
Жовтенькими піском;
Злюбилася дівчинонька
З другим козаком...
Та вже ж до той криниченьки
Стежки заросли:
Та вже ж мою дівчиноньку
Сватати прійшли.
Та вже ж тая криниченька
Гатом загачена:
Авже ж тая дівчинонька
З иншим заручена.
Шумлять верби, що над тою
26. Кринцей ростуть,—
27 В=31 А, 28 В=.. церкви.. 32 А, 29—32 В= 33—36 А
33. Та вже ж тая криниченька
34. Травою заросла:
35. Та вже ж тая дівчинонька
36. Давно заміж пошла!

(Закревскій. с. 38, № 38.)

Г.

1 Г=13 А, 2 Г=У себе в дворі, 3 Г=Ой викохаю молоду дівчину, 4 Г=Не людям собі 5—7 Г=29—31 А, 8 Г=Та к вінцю... 32 А, 9, 10 Г=33, 34 А, 11 Г=А, третій стоїть—серцем болить: 12 Г=36 А.

13. Не жаль мині подарунків,
14. Що я дарував,—

Ой а жаль мині тиї пишні губки,
Що я цілував;
Не жаль мині перстенечків,
Що я купував.
Ой а жаль мині тиї білі ручки
Що я пожимав;
Не жаль мині хустиночки,
Що я в неї взяв,—
Ой а жаль мині дівчиночки,
Що я закохав.

(Баллина, с. 3-4 № 2.)

XLVI.

А.

Ой чи будеш, молода дівчино,
По мині журиться,
Ой як піду та у Крим по сіль,
Та буду бариться?
—Ой не буду, молодий козаче,
Далибі не буду:
Не виїдеш за нові ворота,
Як тебе забуду!—
Ой не виїхав молодий козак
За густиї лози,—
Ой узяли молоду дівчину
Дрібненькиї слёзи;
Ой не виїхав молодий козак
За билиї хати,—
Треба ж було молоду дівчину
На вітер підняти.
Ой не виїхав молодий козак
За високу могилу....
«Вертайсь, вертайсь, молодий козаче
Роби домовину!»

(Сообщена Н. В. Гоголемъ, Метл., с. 110.)

Б.

Варіантъ, помѣщенный въ «Старосвѣтскомъ Бандуристѣ,» совершенно тождественъ съ предъидущимъ. Все отличіе его заключается въ томъ, что слова «молодий козак». «молода дівчина» замѣнены словами «козаченько», «дівчинонька».

(Закревскій, с. 113, № 174.)

XLVII.

А.

1. Гей, гей!—Чумак виїзжае,
Дівчу покидае,
Та в далеку дорогу.
4. Гей, гей!—Дівчина плаче:
«Вертайся, чумаче,
Візьми мене з собою!»
7. Гей, гей!—«Дівчинонько мила,
Що ж би ти робила
Та в далекій дорозі?»—
10. Гей, гей!—«Сороченку прала,
По червінцю брала—
Чумакові сорочку»...
13. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!
Де ж би ти прала
Та в далекій дорозі?»—
16. Гей, гей! «На тихім Дунаю,
На жовтім пісочку—
Чумакові сорочку».
19. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!
Де ж би ти сушила
Та в далекій дорозі?»—
22. Гей, гей! «В вишневім садочку
На жовтім шнурочку—
Чумакові сорочку».
25. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!

Де ж би ти качала
Та в далекій дорозі?»—
28. Гей, гей!—«На високих горах,
На тесових столах—
Чумакові сорочку».
31. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!
Що ж би ти їла
Та в далекій дорозі?»
34. Гей, гей!. »Сухарі з водою,
Аби, серце, з тобою,
Чумачино й молодая!»
37. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!
Що ж би ти пила
Та в далекій дорозі?»—
40. Гей, гей! «Горілочку з перцем,
Аби з тобою, серцем,
Чумачино й молодая!»
43. Гей, гей!—«Дівчинонько мила!
Та де ж би ти спала
Та в далекій дорозі?
46. Гей, гей! У «жидівки в перинах,
Чумаче Шамбіри,—
Пропала ж я на віки!»

(Изъ рукоп. сборника П. А. Кулиша.)

Б.

1. Ой поїхав козак
2. З Польщі на Вкраїну—
3. Покидає дівчину:
4 Б=А дівчинонька... 4 А, 5 Б=... козаче 5 А, 6 Б=6 А!—
7 Б=Що будеш (?).... 8 А,
8. Дівчино єдина,
9. На Вкраїні далеко?—
10. «Буду біли хусти прати,
11. Сріблом-злотом вишивати,

12. Козачсньку серденько!»
13. —Где ж ти будеш прала
14. Дівчино кохана,
15 Б=9 Б?
16. «Ой на крутій горі,
17. На білому камені,
18. Козаченьку серденько!»
19 Б=Где будеш.... 20 А,
20, 21 Б=8, 9 Б?
22. «На буйному вітрочку,
23. На шовковім шнурочку,
24 Б=12 Б!»
25. Где будеш прасовала,
26, 27 Б=14, 15 Б?
28. «Ой на крутій горі,
29. На тесовім столі,
30 Б=12 Б! «—31 Б=Що ж ти будеш... 32 А, 32, 33 Б=8, 9 Б?—» 34 Б=Ізъїм хліб.. 4 34 А, 35 Б=... жити з.... 35 А, 36 Б= Козаченьку серденько!»

(Wolyn', Steckiego, t. I, стр. 126.)

XLVIII.

А.

1. В саду соловейко
2. Щебече раненько,
3. А сивая зозуленька
4. Кує жалібненько,—
5. Молодая дівчинонька
6. Здихає тяженько...
7. Вийшла мати води брати,
8. Та й стала питати
9. «Ой чого ж ти, дочко моя,
10. Так важко здихаєш?»
11. —«Що як мені, моя мати,

12. Важко не здихати:
13. Пригнав чумак сіриї воли
14. Та й став напувати,—
15. Напоївши сірі воли,
16. Та й став запрягати,—
17. А запрігши сірі воли,
18. Та й став поганяти...»
19. Молодая дівчинонька
20. Та й стала плакати...
21. «Не плач, не плач, молода дівчино,
22. Та молися Богу:
23. Зведу воли, воли на дорогу,
24. Та й вернусь до-дому!»
25. Ой чорниї та галенята
26. Крутую гору вкрили:
27. Молодиї та чумаченьки
28. Жалю наробили.
29. «Ви чорниї та галенята,
30. Підніміться в гору,—
31. Молодиї та чумаченьки,
32. Верніться до-дому!»
33. —Ой ради б ми піднятися,
34. Туман налягае:
35. Ой ради б ми вернутися,
36. Гетьман (sic!) не пускае,—
37. Не так гетьман, не так гетьман,
38. Як гетьманська мати:
39. Страховиї та хури брали,
40. Треба й доставляти!—
41. Злетів півень на нові ворота,
42. Сказав: кукуріку!
43. Не сподівайсь, мати, сина,
44. Аж до свого віку!

(Харьковская г.)

Б.

1. А в городі буркун зілля
2. І лист опадае,—
3. Молодая чумачиха
4. З жалю умліває (*)

5 Б=... чумачихо 21 А, 6 Б=22 А, 7 Б=Випроважу воли й вози, 8 Б=Сам... 24 А.

9. «Ой як мені не плакати,
10. Ой як не ридати,—

11 Б=сиві... 13 А, 12 Б=16 А!»

13. Не жаль мені сивих волів
14. З крутими рогами,
15. Як жаль мені чумаченька
16. З чорними бровами!

17—28 Б=25—36 А, съ замѣною, чорненькиї галеняты»—«сизокрилі...», а слова «гетьман»—«рядчик».

29. «Ой рядчику одкупщику,
30. Вчини ж нашу волю,—
31. Ой одпусти нас чотирох
32. На времъя до дому!»
33. —Ой рад би я, миле браття,
34. Всіх вас розпускати:
35. Хура страшна, край далекі—
36. Треба поспішати.—

(Nowosielski, t. 2, c. 198-200.)

В.

1. Зозуленько сивесенька,
2. Закуй жалібненько;
3. Дівчинонько молоденька,
4. Вздихаеш важенько.

5—7 В=7—9 А, 8 В=Вздихаеш важенько?—9, 10 В=11, 12 А, 11 В=... сім пар волів 13 А, 12 В=16 А.

(*) Умірае.

13. «Чумаченьку, мій голубе,
14. Вволи мою волю:
15. Переночуй, моє серце,
16. Хоч нічку зо мною!»
17. —Ой рад би я, дівчинонько,
18. И дві ночувати,—
19. В мене хура страховая,
20. Треба поспішати.

21—28 В=29—36 А, съ перемѣною словъ «чорниї»—на «чорнесенькі», а «гетьман» на «рядчик».

29. Ой щоб рядчик щастя не мав,
30. А отаман долі!
31. Пішли наші чумаченьки
32. В великій неволі....

33—36 В=25—28 А.

37. Не так жалю, не так жалю,
38. Та як поговору—
39. Все на тую молоду дівчину,
40. Що чорниї брови.

(Кременчугъ, Лавренко, с. 71-2.)

Г.

Варіантъ, помѣщенный въ № 18 «Кіевскихъ губернскихъ вѣд»., очевидно, отрывокъ приведенной выше пѣсни. Онъ ничѣмъ особеннымъ, кромѣ незначительной перестановки словъ, не отличается отъ варіанта А. Варіантъ же, напечатанный въ № 24, по началу пѣсни, сходенъ съ варіантомъ Б. Конецъ же—таковъ:

—Ой радчіку, голи (у) бчіку
Пусти нас до дому!
Зажурилася дівчина
У селі за мною!—
«Не журися, чумаченьку,
Так дуже за мною:

Єсть у мене меньша сестра,—
Буде за тобою!»

(Кіевскія губ. вѣд. 1870 № 18 и 24.)

XLIX.

Ой поїхав чумаченько
Битими шляхами,
Заплакала дівчинонька
Дрібними слёзами.
«Не плач, не плач, дівчинонько,
Не вдавайся в тугу:
Як дасть Бог назад вернуся,
В-осени сватати буду!»
—Ой далеко, чумаче, далеко, серденько,
До осени ждати:
Трапляються добрі люде,—
Ой оддасть мене мати.—
«Ой як будеш, дівчино, будеш, серденько,
Рушники давати,—
Пиши листи на білій бумазі,
Та давай мені знати!»
—Ой уже ж я писала и переписала—
Мої листи не доходять,—
Ой тільки мої карі оченята
Слізоньками сходять....—
«Ой пиши, дівчино, пиши, серденько,
Біленькими рученьками;
Ой передай, дівчино, перешли, серденько,
Та буйненькими вітроньками!»
—Ох, уже ж я писала и переписала—
Буйні вітри не доносять,—
Тільки ж мої кареські очиці
Та дрібними голосять...—

(Гадячъ, Зеньковъ.)

L.

А.

Через греблю вода рине,
Там дівчина умиваеться,—
Ой там чумак молоденький
У дорогу й вибираеться.
Іде чумак дорогою,
На пужално й упіраеться;
За ним, за ним дівчинонька
Слізоньками й умиваеться.
«Ой перестань, чумаченьку,
На пужално й упіратися,—
Нехай же я перестану
Слізоньками й умиватися!»
—Ой як мині, дівчинонько,
На пужално й не спіратися:
Пішли воли, пішли вози—
Треба ж мині поспішатися.—
Ой вишенька-черешенька
З-під коріня похилилася:
Дурна дівка, глуповата,
За чумаком зажурилася.
Ой вишенька-черешенька
З-під коріня та й гладесенька:
Кажуть люде: «чумак іде!»
А дівчина—вже й радесенька.
Потоптала черевички,
На дорогу вибігаючи;
Виплакала карі очі,
Чумаченька виглядаючи.
—Ой чи тобі листа слати,
Чи так наказати,
А чи коника сідлати,
Чи самому та й поїхати?—

«Ой дам тобі, чумаченьку,
На рукава й полотенечка:
Ой не пиши, не наказуй,
Да не суши мого сердечка!
Ой вийду я на гіроньку,
Да гляну я в долиноньку:
Там мій милий воли пасе,
Та й заболів на голівоньку...»

(Васильковъ, Таращa.)

Б.

Варіантъ, очевидно, идущій отъ одного и того же собирателя; по этому мы его и не приводимъ. Впрочемъ, «дівка» въ этомъ варіантѣ названа «дурна дівка, *луховата*» (?); между тѣмъ въ переданномъ намъ спискѣ она называется, какъ бы, кажется, и слѣдовало «глуповата».

(Кіевскія губ. вѣд. 1870, № 18.)

LI.

А.

1. Ой сів пугач на могилі—
2. І як пугу да пугу!
3. Чи чуєш ти, та дівонько,
4. На себе потугу?
5. —«Заболіла біла рученька,
6. Пшениченьку жнучи;
7. Уже мені надокучило,
8. Миленького ждучи.
9. Нема мого миленького,
10. Нема мого пана,—
11. Уже моя постіленька
12. Пилочком припала;
13. Нема мого миленького,
14. Нема мого сонця,—
15. Уже мені надокучило,

16. Сидя край віконця...»
17. Із-за горі, та зза кручі,
18. Риплять вози йдучи,—
19. Вози риплять, ярма бряжчать,
20. Воли ремедають;
21. Що по-переду та чумаченько
22. Та вискакуе йдучи.
23. «Хоч вискакуй, не вискакуй,
24. Молоденький чумаче,
25. То буде тобі пригодонька
26. В неділоньку вранці,—
27. В неділоньку, по обідоньку,
28. На Самарському полі
29. Як вивезе та чумаченько
30. Та три мажі солі.
31. Вийшли три подружечки
32. Солі купувати...
33. Вони солі не купили,
34. Жалю наробили!

(Козелецкій у.)

Б.

1, 2 Б=17, 18 А, 3, 4 Б=21, 22 А.
5. Ой хоч вискакуй, хоч не вискакуй,
6. Та чумаченьку й орле,
7. Що в неділоньку переїздити
8. На Самарськее поле.
9 Б=.... та пораненьку 27 А, 10 Б=28 А,
11. Та й обернула дівчинонька
12. Та паровицю солі.
13. «Та избірайтеся, подруженьки,
14 Б=32 А,—
15. Не так солі купувати,
16. Як жалю завдати....
17. Та не купуйте сеї солі,

18. Се сіль—мішаниця!»
19. Полюбила дівчинонька
20. Чумаченька Гриця.

21 Б=Ой вона ж.... 33 А, 22 Б=А.... 34 А:

23. «Що бодай же ти, та чумаченьку,
24. Та тоді й оженився,—
25. Як у млині на камені
26. Та кукіль уродився!»
27. —Ой бодай же ти, та дівчинонько,
28. Тоді заміж пішла,
29. Як у степу та при дорозі
30. Яра рута зійшла!—
31. Ой вітер віе, а дощик іде,
32. Яра рута зійшла,—
33. А молода дівчинонька
34. Таки заміж пішла.
35. А як у млині на камені
36. Кукіль не вродився:
37. Старий чумак, як собака,
38. А ще не женився!

(Харьковская г.)

В.

1—8 В=5—12 А;

9. Та нема ж мого миленького,
10. Та нема ж мого Гриця:
11. Пішов у Крим, пішов по сіль,
12. Пішов, та й бариться

13—16 В=17—20 А,—

17. Попереду чумак Макарь
18. Вигукуе йдучи;
19. За ним, за ним чорнявая
20. Гірко плаче йдучи...
21. «Хоч плач, не плач, чорнявая—
22. Така твоя доля:

23. Полюбила шмаровоза,
24. При місяцю стоя!»
25. —Хоч вигукуй, не вигукуй,—
26. То не буть у дорозі:
27. Спітка тебе пригодонька
28. В степу на обнозі—

29 Б=... в обідоньку 27 А, 30 Б=28 А, 31 Б=Тай обернув чумак Макарь, 32 Б=... вози.... 30 А.

33. Прийшла к ёму дівчинонька

34 Б=32 А,

35. Хоч купила—не купила.
36. Жалю наробила:
37. «Чому в тебе, чумаченьку,
38. Сорочка не біла?»
39. —Тому в мене, та чорнявая,
40. Сорочка не біла,
41. Що у мене в доріженьці
42. Матуся не рідна...
43. Коли б в мене, дівчинонько,
44. Матуся рідненька,—
45. Була б в мене що-неділлі
46. Сорочка біленька!—

(Хоромскій у.)

Г.

1. Та молодая дівчинонька
2. Пшениченьку жала,—
3. Вона жала, пильнувала
4. Надокучило жнучи,—

5, 6 Г=17, 18 Г,

7. Вози скриплять, ярма риплять,
8. Воли ремикгають,
9. Попереду чумачѐньки
10. В сопілочку грають,—
11. Не так грають, не так грають,

12. Як краще співають.
13. «Ой хоч свисти, хоч не свисти,
14. То без щастя й без долі:
15. Буде тобі пригодонька
16. На Самарськім полі!»
17. Перекинув чумаченько
18. Чоторі вози солі
19. —«Сюди, сюди, моя мила,
20. Солі куповати!»

21, 22 Г=35, 36 В.

«Ой согодні суботонька,
А завтра неділля,—

25—30 Г=37—42 В.

(Гадячъ.)

E.

1 Е=13 В, 2 Е=... 14 В,

3. А за ними дівчинонька
4. Сильне ридаючи.

5 Е=Не плач.... дівчинонько 21 В, 6 Е=22 В, 7 Е=23 В, 8 Е=До місяца 24 В.

9. Перебреду бистру річку,
10. Стану на пісочку,
11. Та виперу чумакові
12. Штани и сорочу.

13, 14 Е=37, 38 В?

15. —«І як вона буде біла—
16. Вже сёма неділя!
17. Сестра мала, мати стара,
18. Та нікому прати,—
19. А далеко до дівчини—
20. Будуть люде знати!
21. Годі тобі, дівчинонько,
22. Сорочечки прати:
23. Бери серп, та йди в степ

24. Пшениченьки жати!»—
25. «Ой я зроду в батька не жала
26. І в тебе не буду,—
27. Постав хату и кімнату,
28. Шинковати буду!
29. Годі ж тобі, чумаченьку,
30. Під возом лежати,—
31. Бери косу, та йди в росу
32. Травиченьки тяти!»
33. —«Ой щоб же ти, дівчинонько,
34. Того не діждала,
35. А щоб моя біла ручка
36. Косою махала!..
37. Ой щоб же ти, дівчинонько,
38. Тоді замуж вийшла,
39. Як у степу на пісочку
40. Яра рута зійшла!»

41—44 Е=23—26 Б. 45 Е=Ой ще в степу на пісочку, 46—52 Е=32—38 Б.

(Nowosielski, t. 2, c. 202-204.)

Ж.

1 Ж=17 А, 2 Ж=Та ревуть воли йдучи, 3 Ж=21 А, 4 Ж=Йде вистрибуючи. 5 Ж=Ой... вистрибуй, хоч не вистрибуй 23 А, 6 Ж=То пригодонька буде,—7 Ж=25 А, 8 Ж=26 А.

9. Ой виїхав мій чумаченько
10. На Савранськеє поле,
11. І висипав на рогожі
12. Чтирі мажі солі.
13. Ой йшли дівки по ягідки—
14. Ягідочок рвати!
15. Заклика їх чумаченько
16. Соли купувати.

Дальше—тожс, что и въ предъидущемъ варіантѣ: то же предложеніе чумаку взять косу, на что чумакъ отвѣчаетъ тѣми

же самыми словами, что и выше. Потомъ дівчина спрашиваетъ: почему «сорочка не біла»? и продолжаетъ:

«Либонь в тебе, чумаченьку,
Господи немае,
Нема тої, що пильнуе
І вірне кохае?»
—А що ж міні про це дбати,
Тільки серце нуде!..
Яка ж випре оці штани,
То та й моя буде!

(Ужин. р. поля, с. 209-210.)

И.

Варіантъ ничего новаго не представляющій, сравнительно съ варіантами г. Новосельскаго и «Ужинка». Достойно замѣчанія только то, что чумак свою руку называетъ не «білою», а «моя смоляна ручка».

(Каневскій у., Кіевскій г. Лисен, 2, с. 23.)

З.

1. Ой у полі край дорози
2. Пшениченька яра,—
3. Там молода дівчинонька
4. Пшениченьку жала,—
5. Та болять ручки, та болять ніжки,

6—20 З=6—20 А.

21. По-переду мій миленький
22. В сопілочку грае...
23. Сопілочка з барвіночка,
24. Калинове денце...
25. «Вийди ж, мила чорнобрива,
26. Потіш мое серце!»

(Баллина. с. 77-78, № 37.)

Д.

1 Д=13 В, 2 Д=Скреплять.... 14 В, 3 Д=.... Грицько 17 В, 4 Д=Вистрибуе... 18 В.

5. Скаче, скаче та чумаченько,
6. Не діскаче долі...
7. Полюбила та чорнявая
8. При місяці стоя.
9. Потім боці та Дунай-річки
10. Та на чистім полі,
11. Вивернули та чумаченьки

13 Д=Аж... вози.... 32 В. 13 Д=.... до їх та чорнявая 33 В, 14 Д=34 В,—15 Д=Вона ж солі не... 35 В, 16 Д=36 В: 17, 18 Д=37, 38 В? 19 Д=Тим же вона та.... 40 В, 20 Д=42 В.

21. Ой поїхав та чумаченько,
22. Поїхав за Десну,
23. Обіцявся та вернутися
24. Та на другу весну.
25. Ждала, ждала та чорнявая,
26. Та й плакати стала:
27. «Побий, Боже, за мої слёзи
28. Та на першім перевозі

(Симферополь.)

LII.

А.

1. Ой на горі та суниченьки,
2. Під горою полуниченьки:
3. Пішов милий у Крим по сіль,
4. А милая—у черниченьки.
5. У черницях, мій миленький,
6. Робити легенько,—
7. Тільки на серці та досадонька—
8. Ходити чорненько.

(Мигородъ.)

Б.

1—4 Б=1—4 А.

5. Не по волі я вчернила,

6. Не думала постригатися:
7. Не пристає серце моє
8. Да з иншими женихатися.

(Кіевъ, Лавренко, с. 161.)

LIII.

Чи я же тобі нє казала,
Моє серденько:
Не їдь, не їдь у дорогу,
Нехай їде батько?
Батько старий, батько старий
На світі нажився,
А ти хлопець молоденький—
Та ще й не женився!

(Сквирскій у.)

LIV.

А.

1. Чумаче-бурлаче, чого зажурився:
2. Чи воли пристали, чи з дороги збився?
3. «Воли не пристали, з дороги не збився—
4. Чумак молоденький без долі вродився!»
5. Запрягайте воли, воли рогатиї,
6. Поїдем шукати долі багатої.
7. Поїхали лугом, по-над берегами,
8. Зостріли рибалок—ишли з неводами.
9. «Ой ви, рибалочки, молодиї хлопці,
10. Закидайте невід по синёму морю,
11. Та вловимо долю парню молодому!»
12. Не вловили долі, та вловили щуку...
13. Щука-риба в морі да й та пару має,—
14. Чумак молоденький пароньки не має:
15. Тільки ёму пари, що оченьки карі;
16. Тільки до любові, що чорниї брови.
17. Чорні брови маю, та й не оженюся:

18. Не любить дівчина,—піду й утоплюся...»
19. —Не топись, козаче, бо душу загубиш,—
20. Ходім повінчаймось, коли вірно любиш!—
21. Поїхали вінчаця—нема попа дома...
22. «Чи твое нещастя, чи моя недоля?!»

(Васильковскій у.)

Б.

1. Зялёний дубочак на бок похилився,
2, 3, 4 Б=1, 2, 3 А.
4. Отец и матка померли, а я не жанився,
5 Б=А я не жанився... врадзівся 4 А,
6. О пойду я с горя у чистое поле,
7. У чистое поле искаць сабе долі,—
8. Ні нашов я долі, нашов рибалови:
9. «Рибаловци хлопци, трі врали ма:ойци,
10. Закидайте сетку через бистру речку,—
11—16 Б=11—16 А.

(Минской г., Новогрудскій у, Сѣв.—зап. сборникъ, с. 225-226.)

LV.

А.

1. Горе мині на чужині.
2. Зовуть мене заволокою,
3. Кажуть мині Дунай брести,
4. Дунай—річеньку глибокую.
5. Ой чи мині плисти, брести,
6. А чи мині утопитися?
7. Бідна моя головонька—
8. Ні до кого прихилитися!
9. Ой я тую Дунай—річку
10. Очеретом перетикаю,—
11. Таки свою родиноньку
12. Та до себе. перекликаю.

13. Єсть у мене родинонька—
14. Не одная та й дівчинонька:
15. Чорнявая, та білявая,
16. Ще рудая, та й не гарная.
17. Чорнявую з душі люблю,
18. З білявою жинихаюся,
19. А з рудою та не гарною
20. Піду завтра попрощаюся...
21. «Чи я тобі не казала,
22. Як стояла під криницею:
23. —Не їдь, не їдь у Крим по сіль,
24. Бо застанеш молодицею?!
25. Чи я ж тобі не казала,
26. Як стояла під повіткою:
27. —Не їдь, не їдь у Крим по сіль,
28. Бо застанеш під наміткою?!»
29. —Кохав тебе дівчиною,
30. Кохатиму й молодицею:
31. Сім рік буду дожидати,
32. Поки станеш удовицею!—
33. Ой не всі ж тиї сади цвітуть,
34. Що весною розвиваються:
35. Не всі тиї вінчаються,
36. Що люблятся та кахаються!
37. Половина садів цвіте,
38. Половина—осипается:
39. Одна пара вінчается,
40. А другая—розлучается

(Миргородъ.—Кіевъ, Лисен, 2, с. 79.)

Б.

1. Не жаль мині на галоньку,
2. Мині жаль на ворононьку:
3. Завіз мене мій миленький

4. На чужую сторононьку!

5. А на чужій сторононьці,

6 Б=2 А, 7 Б=... плисти через річеньку 3 А, 8 Б=.... и глибокую 4 Б. 9, 10 Б=5, 6 А, 11 Б=Біда ж мині на чужині, 12 Б=8 А.

13. Прихилюся до дубонька:
14. Мні дубонько—да не батенько:
15. Вітер віе, гілля мае,
16. А він стоїть не промовляе!
17. Усе гори, усе ліси,—
18. Нігде води напитися!
19. Біда мині без матінки—
20. Ні до кого прихилитися.
21. Прихилюся до ліпоньки—
22. Мні липонька—да не матінка:
23. Вітер віе, гілля мае,
24. Вона стоїть—не промовляе!
25. Усе гори, усе ліси,
26. Нігде води напитися:
27. Біда мині без братіка—
28. Ні до кого прихилитися.
29. Прихилюся до явора,—
30. Мині явор да не братічок:
31. Вітер віе, гілля мае,
32. А він стоїть—не промовляе!
33. Усе гори, усе ліси,
34. Нігде води напитися:
35. Біда мині без сестриці—
36. Ні до кого прихилитися.
37. Прихилюся до березоньки—
38. Мні березонька да не сестронька:
39. Вітер віе, гілля мае,
40. А вона не промовляе!
41. Усе гори, усе ліси—

42. Нігде води напитися:
43. Біда мині без родини
44. Ні до кого прихилитися.
45. Прихилюся я до ялини,--
46. Мні ялива не родина:
47. Вітер віе, гілля мае,
48. А вона не промовляе,
49. Бідна душа моя пропадае!

(Сахаровъ, т. IV, с. 437-439).

В.

1 В=Горе.... 11 Б, 2 В=6 Б,—3 В=Велять мині Дунай плести—4 В=Дунай річку да... 8 Б. 5, 6 В=...мні.... 9, 10 Б, 7 В=Бідна моя да головонька, 8 В=Що... 12 Б.—9 В=... ик... ку 13 Б, 10 В=А... 14 Б, 11, 12 В=15, 16 Б.—13 В=.... ик березі 21 Б, 14 В=А береза—да й не матюнка, 15 В=.... гілля ломить 23 Б,—16 В=.... ж мині не промовить 24 Б!

17. Прихилюся ик крушині (?),
18. А крушина не дружина,—

19, 20 В=31, 32 Б. Дальше, конецъ пѣсни, сходенъ съ варіантомъ А: 21, 22, 23 В=9, 10, 11 А, 24 В=усю сюди... 12 А. 25 В=... да родиноньки 13 А, 26 В=Всёго три дівчиночки, 27, 28 В=15, 16 А. 29—40 В=17—28 А.

41. «Буду ждати, сім рік гуляти,
42. Поки станеш удовицею!»

43—50 В=33—40 А.

(Костомаровъ, с. 339-340,)

Г.

1. Та не жаль мені на галоньку,
2. Як на тую та воріноньку:
3. Заніс мене дурний розум
4. Та в ту дальню та сторіноньку.
5. А на тій дальній сторіноньці

6 Д=2 А, 7 Д=... річку брести 3 А, 8 Д=4 А. 9 Д=9 А, 10 Д= Та комишем... 10 А, 11, 12 Д=11, 12 А.

13. Ой я річку перебреду,
Стану—гляну, та й подивлюся:
«Ой Боже мій, я рід маю—
Нема куди прихилитися!..
Ой не жаль мені та на батенька,
А як жаль мені та на матінку,
Що женила малолітнёго,
Малолітнёго, малосильного,—
Та взяв жінку не до любові,
Не до любові, не до розмови:
Ні білеє та личенько,
Ні чорниї брови.
Ой як стояв я над греблею,
Та из тою сухореброю:
Люде кажуть, я й сам бачу,
Що марненько та літа трачу!
Хоч млин меле, вода реве,—
А колесо не повернеться:
Очі карі не зміняться,
32. А серденько не привернеться!»
33, 34 Д=21, 22 А
35. Коли любив дівчиною,
36. Люби тепер молодицею
37—40 Д=25—28 А.

Помѣщенные у г. Гулака-Артемовскаго въ концѣ пѣсни 10 куплетовъ принадлежатъ, очевидно, двумъ различнымъ пѣснямъ, изъ которыхъ ни одна не имѣетъ прямой связи съ варіантомъ Г. Поэтому мы и не приводимъ здѣсь тѣхъ 10 куплетовъ.

(Гул.-Артемовскій, с. 35-36.)

LVI.

Ой по широкій річці, по Самарці,
Щука лина носить,—

Молоденький чумаченько
Отамана просить:
«Молодий ти отамане,
Пусти мене до-дому:
Не приказав мої милі'
Ні роду, ні кому!»

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

—Ой живи, живи моя мила,
При панському дому:
Що ж я піду, піду у дорогу
За річку за Волгу!—

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

«Мила вже ждала-ждала, а ёго—й немае!»

(Гадячскій у.)

LVII.

А.

1. Поїхав милий в дорогу,
2. Я вслід у погоню,—
3. Вози завертаю, воли випрягаю,
4. Серденьком узиваю:
5. «Вернися, миленький,
6. Вернися, серце:
7. Малі діти плачуть,
8. Отець, мати тужять,
9. Що нам хвортуна не служить!»
10. —Не вернуся, мила,
11. Не вернуся, серце;

Нехай діти плачуть,
Отець мати тужять,
Що вам хвортуна не служить.
Коли-б же ти була добра,
До так не робила:
Пятницю спостила,
Неділю спразнила—
До б хвортуна й послужила. *)
Ти жінка погана:
У буденний день пъеш-гуляеш,
На святу неділю, на воскресний день,
Усе діло позбираеш...—
«Ой вийду ж за воріта,
Та гляну попівз двір:
Усім людям хороше живеться,
А я плачу на бездоллі.
Ой вийду ж я за воріта,
Та гляну попід тинню:
Усім людям хороше живеться,
А я в нещасті й загину.
Ой вийду ж я за воріта,
Та гляну в провалле:
Усім людям хороше живеться,
Тільки ж мое безталанне.
Ой вийду ж я за світлоньку,
Та гляну по світоньку:
Світе мій ясний, світе мій прекрасний—
Моя доленька безщасна!
Що сусід жито сіе,
Що в сусіда зеленіе,

*) Ой хвортуно, хвортунино,
Послужи намъ, як служила:
Служила в бурластві,
Служила в козастві,
Послужи ще й у чумастві. (Миргородъ.)

42. А у мене молодої
43. Та ще й не сходить;
44. Ой чи нивка такая,
45. Чи насінне, старее,—
46. Чи у мене молодої
47. Безталанне такее?!.»

(Козелецкій у., Миргородъ, Жаботинъ.)

Б.

1 Б=Ой пішов.... 1 А, 2 Б=Милая за ним.... 2 А, 3 Б=... доганяе... випрягае 3 А, 4 Б=Чумака серцем ...вае 4 А. 5 Б=... милий до дому 5 А, 6 Б=плачуть. ... за тобою 7 А, 7 Б= Ой плачуть діти, 8 Б=.... ненька... 8 А, 9 Б=Бо...., 9 А.— 10 Б=..... добра жона 15 А,

11. Ти б сиділа дома,

12 Б=Неділеньку и пъятінку пос... 17 А, 13 Б=Щоб нам.... служила! 19 А.

14. Ой хвортуно—небого!
15. Послужила міні не много:
16. Служила в чумацтві,
17. Да служила в бурлацтві,
18. Ще послужи у хазяйстві!..

(Изъ рукоп. сборн. П. А. Кулиша.)

В.

1 В=Пішов чумак у... 1 А, 2 В=За ним жінка... 2 А 3 В= .... тае, 4 В=.... гае, 5 В=І..... називае=3, 4 А. 6 В=... чумаче, до дому 5 А, 7 В=...... до дому 6 А: 8 В=.... лае 8 А, 9 В=І проклинае, 10 В=Такі тобі..... 9 А.—11 В=Ой.... добра була 16 А, 12 В=То б ти в дому сиділа,

13. Неділоньку чтила,
14. Пъятінку постила,

15 В=То б мені..... 19 А.

16. Ой піду я на гороньку,
17. А гляну я в долиноньку:

18. Аж там дві калині
19. Стоять у долині—
20. Аж до землі гілле гнеться...
21. Ой піду я понад море—
22. Жовтий пісок в ноги коле:
23. Єдна ледацина,
24. Єдна ледащина—
25. І та з мене кпиться (?)

(Ż. Pauli, t. 2, c. 72-73.—Голов., III, c. 75.)

Г.

Варіанты г.г. Руликовскаго и Новосельскаго совершенно сходны между собою, а также и съ варіантомъ Б. Отличаются отъ послѣдняго незначительными перемѣнами, большею частію перестановкою въ одномъ и томъ же стихѣ словъ, какъ напр: ст. 7 Г=Малі дітки плачуть=7 Б, или ст. 8 Г= Та отець и мати лає, 9 Г=Там нам талану немає!

(Rulik., c. 193-194.—Nowos, t. 2, c. 196-7.)

Д.

1. Їде милий у дорозі,
2. Воли поганяє,
3. За ним мила у погоню,
4. Волив здоганяє.
5. Ой став милий серед поля,
6. Воли випрягає;
7. Мила ж ёму у погоню
8. С плачем вимовляє:
9. «Вернись, милий, голубчику,
10. Вернися до дому!
11. —«Не вернуся, моя мила,
12. Горечко з тобою!»
13. «Чом не хочеш ти робити
14. І дома седіти,
15. Чом не хочеш жить зо мною

16. На білому світі?»
17. —«Ой ти ж, мила, мое серце,
18. Ой де ж ти бувала:
19. Чи у полі лён ти брала,
20. Чи пшеницю жала?»—
21. «Ой я в полі лён не брала,
22. Пшениці не жала:
23. Я нездужала робити—
24. З похмілля лежала...»
25. —«Ой коли б ти добра жінка,
26. Ти б седіла дома,
27. Та пъятюнку испостила
28. Послужила б доля!»—

29 Д=Ох.... на городи 32 А, 30 Д=.... ля 33 А, 31 Д=.... щастя, доля 34 А, 32 Д=Міні ж без..... 35 А.

33. Ой коли б же я дознала
34. Свою гірку долю,—
35. Не пішла б же я и заміж,
36. Не пішла б ніколи.
37. Пішла б лучче я в черниці:
38. С чорною косою
39. Не терпіла б я горечка
40. Оттак молодою!

(Козелецъ, Метлин., с. 306-307.)

Е.

1 Е=Їхав чумак у... 1 А, 2 Е=За ним жінка у... 2 А 3 Е= Жінка,... 7 А, 4 Е=Да.... 8 А, 5 Е=Що хворт... 9 А.

6. «Ой послужи, хуртовино! (sic)
7. Да не багацько—тільки мало,
8. Ой заким козак коня осідлае,
9. Да кониченька осідлае,
10. Да поїде погуляе!»
11. —Вийду на ґороньку,
12. Гляну в долиноньку:

13. А в долині калина,
14. А в долині червона—
15. Аж до землі віти гнуться....
16. Чому муй милий,
17. Муй голуб сивенький,
18. Да до мене не горнеться?
19. Да пригорнися, муй миленький,
20. Хоч на часочок маленький:
21. Нехай буду знати, да не буду тужити
22. Да по тобі, муй миленький!

(Костомаровъ, с. 251.)

LVIII.

А.

1. «Ой куди ти, чумаче, мандруєш?
2. Кому мене, серце, даруєш?
3. Гей, ти чумаче небоже!
4. Чом ти не робиш, як гоже?
5. Серце, чумаче, голубче!
6. Чом ти не робиш, як лучче?»
7. Люде идуть у полі орати,
8. А ми з тобою у корчму гуляти, etc.
9. Та вже ж люде в полі поорали,—
10. Ми з тобою в корчмі прогуляли;
11. Та вже люде возять по токам,—
12. Ми з тобою, серденько, по шинкам;
13. Вже люде молотять ціпами,—
14. Ми з тобою, серденько, ногами;
15. Вже люде возять и мішками,—
16. Ми з тобою, серденько, пішками!

(Ż. Pauli, t. 2, c. 89.)

Б.

А вже чумак дочумаковався—
Пропив воли, сам голи зостався...

27. Поки тебе не любила,
28. Не боліло й серце!

(Харьковская г.)

Б.

Привикайте, чорні очі,
Самі ночовати:
Нема ж мого миленького—
Ні з ким розмовляти;
Нема ж мого миленькаго,
Рожевого цвіта,—
Ой нема з ким розмовляти
До білого світа;
Нема ж мого миленького—
a) Туга не малая,—
На стеженьці, куда ходив,
Трава зеленая!
Ой час, мати, жито жати—
Колос похилився:
b) Ой час мене заміж дати,
Бо голос змінився...

Все отличіе варіанта г. Костомарова въ слѣдующемъ a=мое серце ние, b) Ой час, мати, замуж дати.

(Wacław z Oleska, c. 313.—Костом., c. 290.)

В.

1, 2 В=9, 10 А,—
3. Немаю з ким говорити
4. З вечера до рана.
5. Нема ж мого миленького,
6. Нема ж мого любка,—
7. Нема кому поправити
8. На голові рубка. (?)
9. Нема ж мого миленького,
10. Нема мої квітки,—

11. А я ходжу, визераю,
12. Чи не їде відкі.
13. Нема мого миленького,
14. Нема закохання,—
15. А я ходжу, визераю
16. Від самаго рання,
17. Ой вийду я на гороньку,
18. Тяженько заплачу:
19. Прийди, прийди, мій миленький,
20. Най тя хоть обачу!

(Żegoda Pauli, t. 2, c. 130.)

LXI.

А.

1. Ой по горах сніги лежать,
2. По долинах води стоять,
3. А по шляхах маки цвітуть;
4. То ж не маки червоненькі,
5. То чумаки молоденькі
6. Битим шляхом у Крим идуть.
7. Гомін, гомін по дібрбві,
8. Туман поле покривае,
9. Мати синаприкликае:
10. «Вернись, сину, до-домоньку
11. Змию тобі головоньку!»
12. —Ізмий, мамо, сама собі,
13. Або моїй рідній сестрі:
14. Мене змиють дрібні дощі,
15. А розчешуть густі терни,
16. А висушить ясне сонце,
17. А роскуйдить буйний вітер!—
18. Пішов чумак співаючи,
19. Стара мати—ридаючи...

(Мирґородъ.)

Б.

1 Б=Ой по горам 1 А, 2 Б=... долинам... 2 А, 3 Б...=шляхам... 3 А;

4. То не маки, а чумаки—

5. З Криму идуть, рибу везуть.

6 Б=... визнавала 9 А.

7. Да не взнала—виклпкала:

8 Б=... синку... 10 А, 9, 10, 11, 12, 13 Б=11, 12, 13, 14, 15 А. 14 Б=... просушить.... 16 А,

15. А роскудрють—буйні вітри!

(Максим. 1834, стр. 173-174.)

В.

Варіантъ г. Pauli—точный списокъ съ варіанта г. Максимовича, кромѣ слѣдующихъ, грамматическихъ измѣненій: 1) имена существ. въ предл. п. мн. ч. на *ах*, а не на *ам* (по гор*ах*); 2) прилагат. въ имен п. мн. ч. на *и*, а не на *і* (дрібн*и*); 3) глаг. въ 2-мъ л. мнж. ч. на *т*, а не на *ть* цвіту*т* лежа*т*); 4) 11 В=.... моей.... 11 Б.

(Ż. Pauli, t. 2, c. 101-102.)

Г.

Варіантъ совершенно тождественный съ варіантомъ В. Прибавлены стихи:

4. То не маки цвітут.

16. А рознесут кості—чорни ворони.

(Терещенко, ч. V, с. 176-177.)

Д.

1 Д=Що по,... 1 А, 2 Д=2 А, 3 Д=По-підгіръю... 3 А, 4 Д=... чумаки йдуть 6 А. 5 Д=... устилае 8 А, 6 Д=... підмовляе 9 А: 7 Д=Вернись.... 10 А, 8 Д=... зчешу... 11 А. 9 Д=... мати... 12 А,

10. Не завдавай жалю мині.

11 Д=14 А, 12 Д=15 А,

13. А розмають буйні вітри.
14 Д=16 А.

(Балмина, с. 45-47, № 22.)

LXII.

А.

a) 1. Ой по горам сніги лежать,
2. По долинам води стоять,
3. А по шляхам маки цвітуть:
4. То не маки, а чумаки
5. З Криму идуть, рибу везуть.

b. 6. Чумаченьки-козаченьки
7. Каші наварили,
8. Вони, пісні співають,
9. Округи посіли:
10. «Ходить пуга по лугу,
11. Гнеться тур-віл у дугу;
12. Ходить туга у гаю,
13. Кличе дівчину Галю;
14. Ходить пуга по балках,
15. Кохається в чумаках!»

c) 16. Ой калина зацвіла,
17. Да пустила квітка:
18. Мусить чумак кидать жінку
19. И маленькі дітки.
20. Там чумаковати добре,
21. Поки було рівно,—
22. Да вже ж через ті білети
23. И ходить невільно....
24. «Гей в степу криненька;
25. В їй вода лосниться:
26. Ой вернувся б я до жінки—
27. Нічим росплатиться!»

(Закревскій, с. 48-49, № 59.)

Б.

1 Б=6 А кашу варили 6, 7 А.

2. А сами сідали, пісню співали.

3, 4, 5, 6, 7 Б=10, 11, 12, 13, 14 А.

8. Плаче пуга по козаках;

9. Ходить пуга по дуброві—

10. Що немає долі, долі!

(Максим. 1834, с. 174.—Ż. Pauli, t. 2, st. 93-94.)

В.

1. Зацвіла калина у лузі.

2 В=... попустила... 17 А, 3 В=Не один... кида 18 А, 4 В= І дрібненькиї... 19 А. 5 В=Добре було да чум... 20 А, 6 В=... всюди... 21 А, 7 В=А то вже... 22 А, 8 В=Да й.., 23 А. 9 В=... глибока криниця 24 А, 10 В=Тільки... лищиться 25 А. 11 В=... пішов би.... дітей 26 А, 12 В=не маю чим.... 27 А.

(Максим., 1834, с. 174.—Ż. Pauli, t. 2. c. 70.)

LXIII.

Ой зажурився соколонько:
Бідна моя головонько,
Що я рано з мержів злетів!
Ще й по горах сніги лежать,
По долинах води стоять,
Та по дорогах річки течуть,
По-над шляхом маки цвітуть—
То ж не маки, то—чумаки
Везуть рибу, все судаки,—
Та по три вози солі везуть,
По чотири риби женуть!
«Та не журь мене, стара нене,
Бо я журбу і сам знаю,—
Бо я журбу і сам знаю:
Посилає пан до Дунаю,
А я Дунаю й сам не знаю—

Ой, це пив води дунайскої,
Не їв каші чумацької

(М. Бишевъ, Кіевскаго у.)

LXIV.

А.

1. Ой мати, чумак иде,
2. О мати, рибу везе,—
3. А все риба-судачина,
4. Посиніло під очима...
5. Ой мати, чумак иде,
6. Ой мати рибу везе,—
7. А все риба та карасі
8. Для дівчини для Парасі.

(Тараща.)

Б.

1, 2 Б=1, 2 А, 3 Б=А не рибу—... 3 А, 4 Б=Буде сине... 4 А.

5. Ой мати, чумаченько,—
Ой удалий козаченько,—
Він же мене підмовляє
І з собою забірає:
«Ой увольни, дівко, волю,—
Переночуй ізо мною,
Ой я тебе роспитаю,
З ким же ще ти ночувала.
Ой чому ж ти не призналась,
Що з козаком обнімалась?..
А тепер я чумачина,
Дак ти мене й залишила».

(Козелецкій у. Лавренко, с. 70.)

В.

Ой мати, чумак іде,
А ще, мати, рибу везе,—
Та все риба-осятрина,
Гарний хлопець чумачина!

Дальнѣйшіе куплеты варіанта, помѣщеннаго у г. Г.—Арт—аго принадлежатъ, очевидно, другой пѣснѣ поэтому, они здѣсь и не приведены.

(Гул.-Артемовскій, с. 20.)

LXV.

Святий Боже, святий кріпкий,
Святий безсмертний!
Полюбила чумаченька—
Треба з жалю вмерти.
Не сама ж я полюбила,
Полюбила мати,
Що звеліла за чумаченька
Рушники отдати.
Не літував чумаченько,
Не йде й зімовати,—
Прийде нічка осінняя,
Ні с ким розмовляти.
Обізвався дячок з Нащох:
«Ось-де я гулящий»!
—Прийди, дяче, вечеряти,
То будеш найкращий!—
. . . .
. . . .

Дьякъ, конечно, воспользовался приглашеніемъ; но на его бѣду, въ тоже время

Прийшов чумак з Криму.
«Ой здорова, моя мила,
Чи все гаразд дома?»
—Ой все гаразд, ой все гаразд,
Тільки одно ні на-що:
Виглядає вражий дячок
Із-за́пічка часто...
. . . .
. . . .

Чумакъ очень «засмутився», но особеннаго вида о присутствіи дьяка не подалъ, чтобы тотъ «не догадався». Выходитъ чумакъ на дворъ будто бы выпрягать волы; но вмѣсто того

Як ухопить чумаченько
Од воза бичину,—
Побив-побив, помолотив
Та дякові спину,

приговаривая, чтобы тотъ не ходилъ «до чужих жінок.» Дьякъ, вырвавшись послѣ побоевъ, заявляетъ:

«Далась мині біда знати
Аж у третій хаті,
Через тини тікаючи,
Що й сліду не знати!»

(Гадячъ.)

Стихи: «Ой здорова моя мила....... до
Із запічка часто»

представляютъ юмористическую передѣлку словъ изъ исторической пѣсни о Савѣ Чаломъ.

LXVI.

ОТРЫВКИ.

А.

О выѣздѣ изъ села чумаковъ.

Выѣзжаютъ они «так рано,
Щоб кури по селу не піли,
Щоб голуби на степ не летіли,
Щоб лебеді на тихій воді та й не клекотіли.

(Миргородъ.)

Б.

Гаданье у „ворожки."

Чумакъ, спустивши въ кабакѣ «все свое добро,» обращается къ ворожкѣ:

«Ой заворожи ,бабо бабусенько,
Де чумацькі гроші?»
—Ой ушинкарки та й у Гапульки—
Там чумацькі гроші!...—
«Ой заворожи, бабо-бабусенько,
Чи чумакові жениться?»
—Ой оженись, чумаченьку,
Хоч нічого й не бери:
Ой хоч в тебе нічого й не буде,
За те добра жінка буде.—

(Гадячъ.)

В.

Боязнь „на чужині" смерти:

«Недай, Боже, смерти
В чужині умерти:
Там ніхто не посумує
По твоеї смерти.
Тільки ворон, ворон
Прилетить до тебе,—
Прилетить до тебе,
Та й і побъе тебе....

(Nowosielski, t. 2, c. 194.)

Г.

О погребеніи чумака.

Ой молодого Хведоренка
Ще не хотів і піп ховати,—
Ой хотів він да у Хведоренка
Та сім возів соли взяти.

(Васильковскій у.)

Д.

Ой ишли чумаки в України,
Стали на попасі край долини,

Викресали огню з оружини,
Да пустили пожар по долині,
Запалили діти соловьіні...
Стали соловейки щебетати,
Стали бурлаченьку проклинати!

. . . .

. . . .

(Конотопъ, Метл., стр. 169.)

LXVII.

Там на горі сонце гріе,
Там приятний вітер віе,—
Ой там ходить чумак гожий,
Що на личко красний, хороший,
Скоро его увидала,
Зараз кохати зачала—
Зараз стала старатися,
Щоб з чумаком познатися.
Я-м щаслива считалася,
Що з чумаком спізналася.
А вун тее повторае,
Що коханку з неї мае.
Їде чумак у дорогу,
Кидае мене, небогу;
Всі вороги ради з того,
Що нема чумака мого,
І говорять всі сусіди,
Що чумак вже не приїде,
І говорять усі люде,
Що вже чумака не буде.
Аж я чую,—повертае
І на воликів гукае:
«Гей же воли, гей, до хати,
Щоб ся з милов привітати!»

Скоро мила тее вчула,
Зараз к нему прискочила:
«Як ся маеш, муй чумаче?
«Нехай тепер ворог плаче!»

(Костомаровъ, с. 251-252.)

LXVIII.

Ой я встану раненько,
Прибируся гарненько;
Возьму ярма и занози,—
Ший, воли! ший, воли ж мої!
Вернусь в хату тихенько,
Чмокну жінку смачненько,—
Далі сяду, та й поїду...
Гей, воли! гей, воли ж мої!
Помолюся пильненько—
Стане серцю легенько,
Та й їдучи поміркую...
Гей, воли! гей, воли ж мої!
Чого ж міні шукати,
Чого ж міні блукати?
На що хату покидати?
Гей воли! гей, воли ж мої!
Там я радоньку маю,
Як квітоньку зза гаю.
Все ж в господі, шо збажаю...
Цоб, воли! цоб, воли ж мої!
Чого ж долі шукати!
Доля е у моїй хати.
Чого ж мені блукатися?
Цоб, воли! цоб, воли ж мої!
Повернуся ж худченько,
Покіль хата близенко,
Покіль лиха ше крив-Боже...
Гей, воли! гей, воли ж мої!

(Ужинок. рідн. поля, с. 157-158.)

LXIX.

Зажурився чумаченько,
Що й копієчки нема;
Сидить—лупає очима,
Як голодная сова.
Що в Одесі і в Черкесі
За сім років заробив;
А в Полтаві зробив славу—
За дві ярмарки пропив.
Ой пив мед і горілку,
Ще й музики водив,
А на решті досталося,
Що в полиції сидів.
А в полиції відплатився
Та не кійми,—капшуком,
А на решті довелося—
Пішов пішки, босяком.
«Проклятая горілонько,
До чого ти довела:
Збірав гроші, як мед пчола,
А шинкарка забрала!

(Кіевск. губ. вѣд., 1870. г., № 27.)

LXX.

Ой як оженився,
То уже пропав:
Дуже помилився,
Сам собі сказав:
Лучче б не жениться
Во вік ні на ком,
В Крим по сіль ходити,
Зваться чумаком!
А тепер всі знают,
Що я не чумак,

З вулиці зганяют,
Що я есм бурлак...
Лучче би пропало
Збіженько мое,
Та щоби не знало
Лишенько мене!

(Шейковскій, в. I, с. 60.)

LXXI.

Де яр в полі,—пасе воли,
Чумак лізе під віз голий,—
    Наш чумак, наш чумак!
Вітер і сніг випадае,
Чумак в полі пропадае,—
    Наш . . . . . .
Огонь креше, комиш пале,
Пшоно віе, кашу варе,—
    Наш . . . .
Гаман, люльку, без кресала,
В казан кинув замість сала,—
    Наш . . . .
В міщок кинув—думав сало,
Оглядівся:—аж кресало,—
    Наш . . . .
Не наївся, не нагрівся,
На похмілля оглядівся,—
    Наш . . . .
На гору йде,—не бичуе,
І з гори йде,—не гальмуе,—
    Наш . . . .
В шинок прийде,—прямо стане,
На шинкарку любо гляне,—
    Наш . . . .
Були воли і корови.

Побрали сучі жиди за роги,—
Наш . . . .
Та ще й прийшли—поспитали,
Та й так пішли—посвистали,—
Наш чумак, наш чумак!

(Полтава.)

LXXII.

Постій, постій, коломийче,
Десь в чорта бавился,
Яким чортом хочеш бити,
Же'сь так осмолився?
—«Ми хорошо ходимо,
Так як і ви, люде,—
Коломийчок як хрущок,
Коло дому буде.»—
Не знаеш ти, пане-брате,
Не знаеш ти біди,
Яке лихо в нашім дому
Спробоваті пріди.
У нас кгазда неборак
Їсть хліба і рака,
И неділя і пятниця
У него еднака.
—«А ми біди не знаем
А ні в чужом дому,
Не кланяемся за гріш,
Ні за хліб нікому:
Бо ми маем подостаток,
Як їсти, так пити;
Скоро прійдем до домоньку
Єсть где отпочити.
Ми полрока з гладу мремо,
Нім осмак найдемо,—
Куска хліба не найдемо,

Як до-мому прійдем;
А якій грош заробимо,
Лігнеся в дорозі;
А прійшовши до домоньку,—
Лихо на порозі!»—
«Я, прійшовши з дороги,
Топчу коло хати:
Жінка кричит и не дает
До себе пристати:
—Иди, иди, сатано,
Пропивши худобу,
А я піду на Вкраїну,
С дітьми на слободу!—
Ти встрашився кочерги,
Та й утік од жінки,
А ми, кпи, со стрільбами
Павші межі дівки.

(Изъ Угорской Руси-Голов., II, с. 716.)

УКАЗАТЕЛЬ ПѢСЕНЬ

по

мѣсту ихъ записки. *)

I. ВЪ КІЕВСКОЙ ГУБЕРНІИ:

---

*) Въ настоящій указатель, составленный по губерніямъ и уѣздамъ, внесены всѣ варіанты издаваемыхъ мною пѣсень. Даже и тѣ изъ нихъ, мѣсто записки коихъ обозначено не точно или вовсе не обозначено, но мнѣ извѣстно, я размѣстилъ по губерніямъ. Таковы варіанты сборн. М. А. Максимовича, «Ужника» и г. Гулака-Артемовскаго. Пѣсни перваго я отнесъ въ Золотоношскій у. Полтав. г., гдѣ они и записаны,—какъ я узналъ отъ близкаго родственника покойнаго Мих. Алекс., В. Н. Максимовича. Наконецъ, въ концѣ указателя, я помѣстилъ варіанты, записка которыхъ мнѣ совершенно неизвѣстна.

h) Чигиринѣ: I А, стр. 81. II, стр. 85. III, стр. 86. XVII А, стр. 117. XXVI Б, стр. 134. XXVII Б, стр. 136. XXX А, стр. 149. LVII А, стр. 218.

g) Въ разныхъ уѣздахъ Кіевской губ. (рукоп. сборникъ П. А. Кулиша): V, стр. 87. VII Б, стр. 91. X, стр. 105. XI В, стр. 108. XIV А, стр. 113. XXVII Г, стр. 137. XXXIV, стр. 155. XLVII А, стр. 196. LVII Б, стр. 220.

i) Ужинок рідного поля—преимущественно въ Чигиринскомъ уѣздѣ: XX Б, стр. 122 XXVIII Е, стр. 144. XXXVI Е, стр. 173. LI Ж, стр. 209. LXVIII, стр. 236.

k) Народні украінські пісні, Гулака-Артемовскаго—въ Васильковскомъ и Таращанскомъ уѣздахъ: XV Б, стр. 116. XXXVI Д, стр. 171. XXXIX Б, стр. 183. LV Г, стр. 216. LXIV В, стр. 231.

II. ВЪ ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНІИ:

a) Западная Волынь: (сборникъ Н. И. Костомарова): XXXVIII Д, стр. 178. LV В, стр. 216. LVII Е, стр. 222. LX Б, стр. 226. LXVII, стр. 235.

b) *Wołyń', Steckiego:* XLVII Б, стр. 197.

III. ВЪ ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНІИ:

a) Каменцѣ: XX В, стр. 123. XXVIII З, стр. 146. XXXVI Д, стр. 171. XLIV, стр. 191. LXX, стр. 237.

b) Брацлавѣ: VIII Е, стр. 100.

IV. ВЪ ПОЛТАВСКОЙ ГУБЕРНІИ:

a) Полтавѣ: XV А, стр. 115. XXVII А, стр. 135. XXXV Д, стр. 160. LXXI, стр. 238.

b) Гадячѣ: VII В, стр. 92. VIII Б, стр. 98. VIII Д, стр. 100. XI Г, стр. 109. XIII А, стр. 111. XVII Б, стр 118. XXII А, стр. 127. XXVI В, стр. 134. XXVII А, стр. 135 XXVIII Б, стр. 142. XXXII А, стр. 151. XXXV В, стр. 158. XXXV Г, стр. 159. XXXVII, стр. 174. XXXVIII А, стр. 175. XXXIX А, стр. 183. XLII А, стр. 185. XLIII А, стр. 186. XLIX, стр. 202. LI Г, стр. 207. LVI, стр. 217. LIX, стр. 224. LXV, стр. 232. LXVI Б, стр. 233.

c) Зѣньковѣ: XXXIII, стр. 154. XLIII А, стр. 186. XLV А, стр. 192 XLIX, стр. 202.

d) Константиноградѣ: XXVII А, стр. 135.

e) Кременчугѣ: XLVIII В, стр. 200.

f) Лохвицѣ: VII Г, стр. 93. VIII В стр. 98. XXXI А, стр. 168.

СЛОВАРЬ

РѢЖЕ УПОТРЕБЛЯЕМЫХЪ СЛОВЪ,

съ

пословицами къ чумацкому быту.

Аргáт—рабочій на запорожскихъ рыбныхъ ловляхъ, б. ч. бездомный бродяга.

Артіль—дорожная ассоціація чумаковъ.—Отаманом артіль кріпка.

Багáття—огонь, разведенный костеръ.

Байлувáти—бичевать на гору.

Байрáк—буерак, оврагъ, пропасть, поросшая лѣсомъ; мелкій лѣсокъ въ долинѣ.

Барúтись—медлить, мѣшкать, промедлить.

Батіг—кнутъ, плеть. Состоитъ изъ *пýжальна* и *наконечника*. Освятили воду у три батоги.

Бáшта—башня.

Бедрáтий (о волѣ)—съ развитыми бедрами.

Безталáння—горькая, несчастная судьба.

Бúнди—ленты головной уборъ изъ лентъ.

Блаґáти—умолять, упрашивать.

Бриль—муж. шляпа.

Брóвар—пивоварня.

Буркýн-зілля—волчецъ, Melilotus coerulca.

Бурлáка—бобыль бездомный и неженатый; странствующій работникъ бродяга; забіяка.—Бурлак сам горить як свічка: як до роботи, як до охоти. Нема гірше, як бурлаці: куди не попхнуть, туди й поточисся. Бурлак однію рукою воли поганяе, а другою слёзи утирае, Вік пробурлакувати=никогда не жениться.

Важни́ця—особый инстр. для поднятія тяжелаго воза; большіе вѣсы для соли.

Ва́лка—чумацкій обозъ; партія чумаковъ.

Варта—сторожа; воловъ на „пóпасі"—вартують чумаки поочередно.

Вата́г—начальникъ, предводитель шайки разбойниковъ. Въ др. чумаки ходили „вата́гами", т. е. партіями (Вата́га—стадо овецъ).

Вволи́ти вóлю—исполнить желанье, волю.

Весілля—свадьба.

Війя—дышло чумацкаго воза и вообще воловьего.

Віти—вѣтви.

Ви́гін—за селом площать. Сюда выгоняютъ телятъ, а также „вигін" служитъ мѣстомъ для сбора коровъ, отгоняемыхъ въ „че́реду" (стадо).

Ви́нниця (пр.-берж.-горальня)—винокурня.

Ви́рій—теплыя страны, куда, по повѣрью малоросса, улетаютъ на зиму птицы.

Виряжа́ти—снаряжатъ въ дорогу; проводить.

Ви́хорувати—выздоровѣть

Вчини́ти—сдѣлать что-либо, исполнить.

Га́зда—хозяинъ; господинъ; мужъ. (са́личское.)

Гай—роща, лѣсъ.

Гальмувати—тормозить.

Гама́н—кожаная сумка для денегъ, бумажникъ.

Ганьби́ти—хулить, распекать; дурно говорить о комъ.

Гаптува́ти—вышивать серебромъ или золотомъ.

Га́рд—отъ *garde*—присмотръ, защита; караулъ, стража. Именемъ этимъ у запорожцевъ наз. мѣсто для рыбной ловли, немного ниже впаденія р. Синюхи въ р. Бугъ. Главный надзиратель за рыболовами въ гардѣ наз. *гардовничій*. (Скальковскій. Ист. нов. сѣчи, I, 64.)

Гармата—пушка.

Га́ятись—мѣшкать.

Горілка—водка.—Горілка не дівка, здоровью злодійка.—Прощай, розуме, як з горілкою зустрівся.—Лучче пропить, ніж дігтю купить.—Утопив свою худобу в животі.—Горілка до добра не доведе.—Хміль не вода—чоловіку біда.

Горну́тись—прижиматься, льнуть.

Господа́рь—хозяинъ.

Грабува́ти—грабить.

Громáда—собраніе, общество, мірская сходка.—Громада-великий чоловік. Що громаді, те й бабі.—Більша грамада, як одна баба.

Грóші—деньги.—Чумацькі гроші—то в возі, то в перевозі. Гроші—всюди хороші.—Гроші не полова.—Хто не береже грошей, той іх не стоїть.—Хто шага не береже, той не варт копійки. Гріш копи стереже.—Держи копієчку про чорний день.—Уговор—паче грошей.—Брат братом, сват сватом, а гроші не рідня,—До міста по гроші, и на село по розум. Без грошей до міста—без солі до-дому

Гýрт—собраніе, компанія.—Гурт Богові милий.—У гурті, то й смерть не страшна.—В гурті і каша їсться.—Добре в гурті і Богу молиться.—Гуртом добре й батька бити. Спілка двох годуе. Як роблять укупі, то не болить у пупі.-Хто од товариства одстане, нехай од того шкура одстане, як на вербі по весні.—Хто став в ряду, то держи й біду.—Де колія, там і я.

Дáрма—напрасно.

Дзвін—колоколъ.

Дзюрúти—журчать.

Джбан—посудина въ родѣ кадушки.

Дібрóва—лѣсокъ, дуброва

Дідько—домовой.

Диволатись—удивляться.

Добрó—имущество, пожитки; товаръ.

Доведéться—придется, достанется.

Догляд,—нути—присмотръ.—Без догляду нема ладу.

Дозирáти—присматривать, смотрѣть за чѣмъ.

Докучáти—надоѣдать; надокýчило—надоѣло.

Домовúна—гробъ.—Ми візьмемо з собою чотирі дошки та землі трошки.—Вмирати—не на вози збиратися.

Дніти—разсвѣтать.—На дворі днie.

Драбúна—лѣстница, бока у воловьего воза.

Дрàний—порваный.

Дрюки—дубины.

Дука——богачь.

Жáрти,—тувáти—шутки, насмѣшки.

Женихáння—хáтися—любовное ухаживанье

Жупáн—кафтанъ.

Журбá—печаль.

Заволо́ка—бѣглецъ, блудяга.

Закаля́ти—выпачкать, испачкать.

Залицятися—приволакиваться, любезничать.

Заніз—палка, которою придерживается съ боку ярма шея вола.

Запина́ло—чорный капишенъ у монахинь; вообще черный или иной платокъ, когда имъ закутываютъ голову.

Зви́чай—обычай, приличіе.

Зги́нути—исчезнуть, пропасть безъ вѣсти.

Зго́да—согласіе, миръ.—Пригоди учать згоди. Краще згода, ніж сварка.

Згорну́ти—сложить.

Здоби́шник—грабитель, посягающій на чужое

Зду́жати—быть въ силѣ, мочь.

Каза́н—котелъ мѣдный.

Калю́жа—лужа. З чужого воза хоч серед калюжі.

Капта́н—кафтанъ.

Квати́рка,—рочка—форточка у окна, небольшое окошечко въ млр. хатѣ.

Кеше́ня—карманъ.

Киса́—мошна; плетёный кошелекъ для денегъ. В кого віл та коса, в того й грошей киса́.

Кисли́ця—дикая, лѣсная, непремѣнно кислая, яблонь.

Кожух—жупи́на—нагольный тулубъ.

Ко́рчма—кабакъ, шинокъ.—Корчма розуму учить. Неминай-Корчма, не пролий-капля.—І зстарівся воюючи, по корчмах ночуючи.—Де пиво чуй, там и ночуй.—В корчмі нема пана.—

Коха́ння (закоха́ння)—любовь.

Країна—сторона, область.—Нема в світі, як своя країна.—Свій край, як рай, а чужа країна, як домовина.—Дон, Дон, а дома лучче!

Крини́ця—природный водоемъ, съ родникомъ; источникъ.

Кри́си—поля у шляпы.

Кружа́ти—пить круговую=Горілку кружати.—Пий та ума не пропий.—Пий та не впивайся, між чужими людьми вистерігайся.—Добре тому пить, чий хміль спить.—На підпитку нема спинку.—Пъяному гори немае—все рівно.—Пъяному море по коліна.—Що у тверезого на умі, то в пъяного на язиці.—Пило б і ледащо, як-би було за́що.—Хто не випъе до дна, той не мислить добра.—Ганнусю усип меду осьмусю.—Що в Бога день, а в ёго очі, як баньки.—Світ, як банька, а люде, як мухи.—Пъяний, як земля,—як ніч,—як

швецъ,—хоч возьми, та й викрути.—Ходить такий, як квач.—Хоч ёму зуби вибери.

Круторо́гий (о волѣ)—волъ съ очень загнутыми рогами.

Кру́ча—крутизна, пучина; высокій обрывъ.

Кукіль—Agrostema gishago.

Куліш—жидко свареная каша изъ пшена.

Ку́ля—пуля.

Ку́харь—поваръ.

Ку́хлик—простая глиняная кружка.

Ладівни́ця—патронташъ, лядунка.

Леда́що—бездѣлникъ. З сном, як з волом, борися, а рано вставать не лінися. З спання не купить коня, а з лежі не справить одежі.

Лірник—пѣвецъ народныхъ млр. думъ, поющій ихъ подъ инструментъ наз. „лірою".

Листи́—письма.

Лиха́я годи́на—несчастіе. При добрій годині—брати й побратими, а при лихій годині—немає й родини.

Лиши́ти—оставить.

Лиця́тися—засматриваться, волочиться, ухаживать, кокетничатъ.

Лобода́—лебеда, растеніе Cheropodium atriplex.

Луг—низменность, покрытая кустарникомъ.

Луна́є—отдается эхо.

Ма́жа—чумацкій возъ. Всякій воловій возъ состоитъ изъ *сна́сті*, *я́щика*, *вíйя*, *4 колес* и *ярма́* Сна́сть состоитъ: изъ *пере́днёї* и *за́днёї вісі*, на верху коихъ находится по *наса́ду*; оси и насады соединены между собою *підто́ками* и *підге́рстю*, а сіи послѣднія—*каблу́чкою*. Каждая изъ осей состоитъ изъ двухъ *рукавів* и *сере́дини;* подъ каждый рукав *ухна́лями* подбитъ желѣзный *пíдісок*, а концы, „сере́дины" защищены отъ тренія колеса вдѣланными желѣзными *завісками*, или *стóсиками* (Волынь) на концѣ рукавовъ находится *дíрочка* для *кíло́чка*, или *загвоздка* (Волынь), а посрединѣ передней осі *дíрка* для *шво́рiня*. *За́дній* насадъ прикрѣпленъ къ своей оси 2 *ти́блями* или *кíлкàми* (Вол.) на глухо, а *пере́дній* вращается на шворнѣ. Підтоки, соединяющія *зад* и *пере́д* воза, къ задней части раздвоены и укрѣплены между насадомъ и заднею осью *зарубками*, а иногда *прити́чками*; но, направляясь къ передней части, підтоки соединяются и продѣваются между пе-

реднею осью и ея насадомъ шворнемъ, которымъ, подъ низомъ пер. оси, продѣвается и підгерсть, лежащая между підтоками и укрѣпленная на заднемъ насадѣ *загвіздком* или *притичкою*. На каждомъ насадѣ продѣты по двѣ *ручиці*, а между ними ставится ящикъ.—2. Ящикъ состоитъ изъ *передка́* и *задка́*, стѣнки коихъ называются *кругáми*, и изъ боковъ *полу́драбків*. Полудрабокъ составляютъ: два горизонтальныхъ *бруски́*, соединенные *щаблями*, покритыми *лубко́м* или *лу́бом*. Въ низу ящикъ скрѣпленъ тремя *підлéгами*, а на нихъ кладется *дóшка*, которую тоже *голóвкою проймáє* шворень. Верхніе бруски своими оконечностями продѣты в *кріжи́вниці* и закрѣплены *загвіздками*. Вмѣсто крижівниць дѣлаютъ иногда въязки—3. Війя, раздвоенными концами надѣвается на рукава передней оси, связывается по срединѣ *каблу́чкою* изъ дерева или верёвки и, соединяясь къ концу, имѣетъ подъ собою *хлóпчика*, который поддерживаетъ війя. На самой почти оконечности его находится *дірка*, въ которую продѣвается *прити́ка*, прикрѣпляющая къ війю ярмо. 4. Каждое колесо состоитъ изъ *óбода* и *голови*, *колóдки* или *маточини*. Обода бываютъ только *гну́ті.;* концы обода наз. *заворóтичі*. Ободъ оковывается четырьмя или пятью *вірвáнтами (урвáнтами,* Вол), которые стянуты гвоздями, наз, *заволі́чками*; ободъ соединенъ съ маточиной *спи́цями*. Колесо надѣвается на ось вмѣстѣ съ *лушнéю,* которая вверху прикрѣпляется на *зáрубці* къ ручицѣ *налю́шником*, а внизу помѣщается между *вту́лкою* колеса и *кілóчком* или *зáгвіздком*, придерживающимъ и лушню и колесо; на лушняхъ иногда кладутся *бендюгú*.—5. Ярмо состоитъ изъ верхней части—*чáшовини*, посрединѣ подбитой жел. *підкóвою*, и нижней—*підгóрля* или *підши́йка*. Чашовина и підгірля соединены между собою двумя *снізкáми*, прикрѣпленными къ чашовинѣ на верху *запт́ягачами* или *заволічками*, кожанымъ или верёвочнымъ; иногда же вмѣсто затягача въ снізокъ продѣвается *кілóчок*. Между снізками и оконечностями чашовины и підгірля закладываютъ шеи воловъ и прикрѣпляютъ ихъ съ внѣшней стороны *занóзами*. По срединѣ чашовины находится отверстіе, въ которое продѣтъ веревочный или кожаный *привій*, за который задѣта *каблу́чка*, прикрѣпляющая ярмо *прити́кою* къ війю.

Мазни́ця—деревяная кадушка для дегтю. Она состоитъ изъ *бочків*, *деньця́*, *дірки*, закрываемой *зáтичкою*, и *ду́жки*, за которую маз-

ницю привѣшивають обыкновенно внизу задней оси. Принадлежность мазниці-*квач* или *мазйло*.

Майда́н—площадь за селомъ.

Мамій—матушкинъ сынокъ.

Мандрівка,—вочка—странствованіе, путешествіе. мандрівочка—рідна тіточка.—Як розвернеться на весну лист, то підемо всі в свист.

Ма́рніти—блѣднѣть, блекнуть.

Марно—напрасно, тщетно.

Мере́жати—вышивать узорами по полотнѣ; иногда—рисовать узоры на чемъ нибудь, напр. „мере́жані ярма“.

Місто—городъ.—До міста по гроші, а на село по розум.—Без грошей до міста, без солі до дому. Міщане, що лавки в місті трімали, а тепер чи й лавки є в хаті.

Мито́—торговая пошлина, взимаемая съ товаровъ

Мо́ва—рѣчь, говоръ.

Мо́вний—краснобай, болтунъ.

Моги́ла—курганъ.

Молоди́ця—молодая замужняя женщина.

Мріти—едва быть примѣтнымъ издали.

Мурави́ця—мелкая трава по дорогамъ.

Мусіти (мушу)—б. должнымъ что-либо сдѣлать.

На́-бор—въ долгъ, въ кредитъ.

Наванта́жити—навалить, навьючить

На́ймит—работник, батракъ, слуга.

Нали́гач—веревка, которою *замінують* вола за рога.

Наме́т—палатка, шалашъ.

Намітка—изъ тонкаго полотна покрывало на очіпокъ, съ откинутыми назад концами; Часть головнаго убора женщинъ.

Наривати (Ярма)—приводить въ надлежащій видъ для ѣзды.

На̀сторч—опрокинуты въ верхъ ногами.

Неду́жий—нездоровый, безсильный, больной.—Од вітру валяеться.—Хоч за вітром пусти.—Упав на лиці.

Не́нька—мать,—мамушка.

Не́три—непролазное мѣсто, болото, заросшее комышемъ.

Ота́ва—трава, подростъ.

Ота́ман—начальникъ портіи чумаковъ.

Отру́та—отрава.

Очерѐт—комышъ, тростникъ.

Очкýр—тясма или шнурокъ, поддерживающій штаны.

Паля́нка—по турец., какъ гов. Menninsky, т I, 88, значитъ небольшое укрѣпленіе: „mechant château entouré des palissadles“; и теперь еще въ Турціи небольшія укрѣпленія наз. паланками.—У Запорожцевъ паланка значила и округъ, и укрѣпленіе полковое, ибо паланка б. мѣстопребываніе полковника съ старшиною (Ист. Нов. Сѣчи, I, с. 53). „На томъ боку Днѣпра караулы у наланкахъ Лебединской, у уманской и иншихъ мѣсцахъ: (Велич. III, 248).

Паляни́ця—небольшой хлѣбъ изъ смѣси пшеничной и ржаной муки.

Парови́ця—пара чумацкихъ воловъ.

Па́ша—кормъ для скота, сѣно.—Сіно румóве (неболотное). Овсяниця, просяниця—все то товáру користь.

Перéд вести—идти впереди всѣхъ, быть вожатымъ, руководителемъ.

Перемагáти—превозмочь.

Півень—пѣтухъ.

Пильновáти—усердствовать, усердно работать.

Побрати́ми—товарищи.—Свої люде не татаре, не дадуть загибати. При добрій годині і брати й побрати́ми, а при лихій годині—немає й родини. Брат мій, а хліб їж свій.—Ліпше кое, ніж наше.—Кожна ручка собі карлючка.—Своя сорочка (або пазуха) близче до тіла.—Живи за брата, а торгуйся за жида.—Любімося, як брати, а рахуймося, як жиди.

Побудовáти—выстроить, соорудить.

Повітка—навѣсъ, сарай подъ навѣсомъ.

Поговірка—сплётни, розказни.

Погóнич—наймытъ, погоняющій воловъ.

Полóн—плѣнъ.

Поміст—полъ въ комнатѣ.

Пóпас—пастьбище.

Порáда—совѣтъ, утѣшеніе.—Що рада, то не зрада. Одна голова добре, а дві лучче.—Хто каже доладу. то ухо наставляй, а хоч и безладу, то тож не затикай.—Нестатечная приязнь вовку з бараном, так християнові з бусурманом. Лѣт. Самовид.

Поти́лиця—затылокъ.

Пригóда—случай, обстоятельство по б. ч. несчастное; бѣда.—Пригоди

учать згоди.—Кожна пригода до мудрости дорога.—Давні пригоди боронять від шкоди.—Чоловік без пригоди не живе.

Прйспа—заваленка, основаніе избы.

Прóдаж—продажа.—Купля руки пече, а продаж гріе.— Хвали руку, а товар видко.—Дешева рибка—погана юшка. Дешеву юшку на двір виливають, а дорогу поїдають.—Першого торгу не кидайся.—Почин дорогший од грошей.—Купець, як стрілець.—В торгу нема гніву.—Не товар платить, а час.—Покіль будуть бариші, у баби не стане й душі.—Три дні хóду, а обіда ярмарку.—Більша утрата, як дохід.—За морем телушка—полушка, та копа перевозу.—Хоч нема бариша, так слава хороша —Бариш—дурному товариш.—Личко товар продае.—Держи віру, держи й міру.—Пóзичка босоніч ходить.—Як станеш усім боргувати, то прийдеться без сорочки похожати.

Рáда—собраніе на совѣтъ.

Ралéць—подарок.

Рáнок—утро.—Хто рано встае, тому Бог дае.—Не кайся рано вставши, а молодим оженившись.

Рáтище—древко для копья.

Ремегáти—отжевывать жвачку. (Віл *жýйку жуе*=отжевываетъ жвачку. Волынь).

Рибâлка,—лочка—рыбакъ, рыбаловъ.

Рипіти—скрипѣть.

Розвáга—утѣшеніе, успокоеніе въ печали.

Розмóва—разговоръ.

Роскýйдити——растрепать.

Рушáти—трогаться съ мѣста.

Рушнйк,—утиральникъ, полотенцо.—На рушнику стáти—повѣнчаться.

Рушнйця—ружье.

Рядчйк—подрядчикъ.

Рятувáти—спасать, выручать изъ бѣды.

Самотá—уединеніе, одиночество.

Свйта—сермяга, верхнее суконное платье.

Селйдьба—поселеніе.

Семерйк—семь паръ воловъ.

Сірóма—бездомный, безпріютный, круглый сирота.

Скіпка—щепка.

Складáти,—лалася—соорудить, случиться.

Смак—вкусъ.

Сморóваний—подмазаный возъ.

Смýток—смущеніе, грусть,

Снідання—завтракъ.

Сопілка,—лочка—свирѣль.—Яб тому сучому барабанові їсти не давав, бо він каже: „порубать хахлів, порубать хахлів!“ а я б тую сопілочку знай паляницями годував, бо вона каже: „А за ві-що їх, а за ві-що їх?!..“

Спéка—сильный жаръ солнечный.

Спис—пика, копье.

Сподівáтись—дожидать, надѣяться.

Спори́ш—низенькая травка по дорогамъ. Polygonum aviculare.

Спочи́вок—отдыхъ.

Станови́ще—мѣсто для стоянки чумаковъ.

Стéжка,—жечка—тропинка, дорожка.

Стрáва—пища, съѣдобное вареное.

Суни́ці—земляника.

Табор—обозъ, военный лагерь.

Тагани́—треножникъ, на которомъ чумаки варятъ пищу.

Терéзи́—большія вѣсы.

Тічóк—мѣсто, гдѣ лѣтомъ собирается по вечерамъ молодежъ.

Ти́рса—ковыль-трава.

Товáр—рогатый скотъ.—Вотъ описаніе вола, сдѣланное мною со словъ крестьянъ с. Вересы, Житомирскаго у. Наружная часть вола *(звéрху)* состоитъ изъ *тýлуба голови, зáду, ніг и шкури.* Тулубъ—изъ *спи́ни, рéбер* или *бóків* и *чéрева;* голова—изъ *лбба, мóрди, ши́ї ушей* и *ротів.* На морді бываетъ *двое очей,* состоящихъ изъ *вік, бров* и *чоловічка* который находится въ *бáньці* (банька—хрусталик),—*перенисся, ніс,* состоящій изъ *хрящá* и двухъ *ніздрей;* за тѣмъ слѣдуетъ *рот,* сост. изъ двухъ *челюстей* (внутренняя часть верхней наз. *піднебення), зубів* и *язика.*—„Очі у волів—однакові, чорни“. Лобъ бываетъ иногда *закрýчуваний.*—Верхняя часть шеи наз. *карк,* а нижняя—*вóло.* Зад вола состоитъ изъ *клубів* и *хвостá.* Ноги наз. *перéдніми* и *задніми.* Задніе ноги прикрѣплены къ туловищу клубами, состоятъ изъ *стегнá, колíна* и *ракотиці* или *рáтиці* (Полт.); передняя же нога состоитъ изъ

лопатки, колі́на и *ра́котиці*. Внизу, возлѣ ратиці, бываетъ иногда прядь волосъ, называемая *мі́чкою*.—Внутренности же вола состоятъ изъ *здорá, кишóк* и *кишечóк, кéндюха, печі́нки, лéгкого, сéрця, жóвчі* и *косú*. Воламъ рѣдко когда даютъ какое-либо собственное имя или прозвище; большею частію ихъ называютъ по мастямъ или же по рогамъ. Такъ волы бываютъ: по *мáсті* (цвѣту волосъ) *бі́лі, чóрні, сі́рі, сúві, полові́, жóвті, мишáсті, мýрі, руді́, червóні, рябі́, лúсі*—на лбу бѣлое пятно, *пі́длáсі* или *лáсі*—съ бѣлымъ *чéревомъ* и *пері́сті*—по черному полю бѣлыя поперечныя полосы—*попрýги*; по *рогам рогáті*—съ огромными рогами, *дýлі*—съ не большими тупыми рожками, *однорóгі*—съ однимъ рогомъ, *безрóгі*—вовсе безъ роговъ, *тонкорóгі*—съ высокими, но очень тонкими рогами, *круторóгі*,—съ покрученими рогами, *кóсі*—съ однимъ рогомъ внизъ, а другимъ вверхъ или въ сторону, *шýлі*—съ рогами внизъ, *розлóгі*—съ широко разставленными рогами, и *рогалі́* (рогаль)—съ рогами сжатыми вмѣстѣ. Кромѣ того называютъ воловъ еще и по другимъ признакамъ, напр: *бедрáтий*—съ очень вздутыми боками и развитыми клубами; *карнаýхий*—съ очень малыми ушами, и *кýцый*—безъ хвоста.—Волы наз. „Божа скотина".—За добрим товаром зовуть и паном.—Без вола—хата гола.—Сім пар волів, хоч обдери.—Як кінь пристане—ніж гостри, а як віл пристане—із снасти, или: як віл пристане—віз масти, а як кін etc. Сінним конем, а соломъяним волом не далеко заїдеш.—Волові дай полови, та й жени по волі, а коневі вівса, та й жени як пса.—Одним волом хліба не доробися.—І скотина розумна, дармá що не говорить.—Москалики-соколики, позаїдали ви наші волики; а як вернетесь здорові, то поїсте й корови.

Толóчити—выбивать траву, мять траву.

Толока—мѣсто для выпаса скота.

Тóрба—сума, котомка.

Трощúти—сокрушать, ломать на мѣлкія части.

Тýга,—печаль.

Тужúти—громогласно плакать.

Тýчити—ожирять.—Хазяйське око товар тýчить.

Ублагáти—упросить.

Утіха—удовольствіе.

Характéрник—колдунъ.

Харциза—разбойникъ, грабитель.

Хвортуна—фортуна, счастіе.

Хвороба—болѣзнь.—Хвороба нікого не красить.—Не смерть страшна, а недуга.—На божій дорозі.—Смерти не одперти.—Перепались, як хороба (о волахъ).

Хижа,-жка—коморка, чуланъ при домѣ.

Хиріти—болѣть. (воли похиріли).

Хліборбб—пахарь, земледѣлецъ.

Худоба—имущество, пожитки; рогатый скотъ. Пошануй худобу раз, вона тебе десять раз пошанує.—В дорозі, у гостині, памъятай о худобині.—Хто немає худоби, не знає й хвороби; а в нас худоба, то є й хвороба.

Хура,—кладь, возъ; хурщик—извозчикъ товаровъ, фурманъ.

Хустка,—стина—платокъ.

Чабак—род рыбы тарани.

Чарка—рюмка.—А нуте, Самарці, потягнемо по чарці.—За чарку, та й за сварку.—Чаркує поки штани на очкурі.

Частувати—потчивать, угощать.

Чвалай—розвалень, еле бредущій ногами.

Челядь—молодёжъ.

Черевики—башмаки.

Черес—кожаный поясъ, въ который чумаки зашивали деньги, когда ѣздили въ дорогу.

Черниця—монахиня.

Чумачка—промыселъ чумачества.—Ой чумаче, чумаче, життя твоє собаче!—Вони не вчені, нічого не знають, чвалаями ходять, а бісів проводять.—Чумак та кельник, то найгірший пекельникъ.—Щаслив чумак, коли воли добрі має,—той за підряд не гадає.—Чумаче, де твої гроші?—то в возі, то в перевозі.—На чумака й дерево похилилося.—Як снасть ломиться, то чумак строїться; а як віл пристає, той здоровъя не стає.—Віз ламається, чумак ума набірається; а як віл пристає, то й ума не стає.—Кій у степу чумакам хазяїн.—Чумак чумака бачить здалека.—Чумак чумака таранею доніка, а сам у його з воза потягає чабака.—Величається, як чумацька нужа.—Отак чумак дочумакувався!

Шанець—окопъ.

Шинок,—шинкарь,—карка—кабакъ, содержатель или содержательница кабака.—Як біда, ми до жида! (Докоръ тѣмъ, которые при бѣдѣ

идутъ въ шинокъ.) Ми пъемо горілку, а він нашу кров. (о жидѣ). Жид брехнею живе, а все з нас тягне.—Жида перехрести, та й голову одотни.—Не займай жида, не каляй вида.—Жид ні сіє, ні оре, а обманом жиє.—Жеби жид був з неба, вірити му не треба.—Жид, як не обшукає, то навет і не пообідає.—Жид, як не збреше, то удавиться.—Жид, і молячи, вчиться обманути.—Жид каже: „ти не знаєш, що купуєш"—и справді: жид, замісць доброго, дрантя продає.

Шлю́б—брак, вѣнчанье.

Шлях—большая дорога. Шляхъ бываетъ: *битий*—торный, *заку́рений*—покрытый густымъ облакомъ пыли.—Шлях не спить,—не гуляє.—Дорога чхається.—Се мині дорога кладеться.— Не їдь у понеділок—важкий день.—Подорожнёму і Бог вибачає.—Чоловік знає, коли виїзжає, та не знає, коли вернеться.—Хліб въ дорозі не затяжить.—Два третёго не ждуть.—Що за сон, як в головах шапка.—Не тоді спати, як товариш шапки шукає.—Товариш мовний в дорозі стоїть за віз сморовний.—Тоді дорога спішна, коли розмова потішна.—Хто часто в дорозі, був під возом и на возі.—Ніч тучить, а дорога учить. -Святе поле, мазницю в руки взявши.—Посвящай поле мазницею.—Шануй гори й мости: будуть цілі кости.—Навпростець тільки ворони літають.—Як поїдеш на объїзд, то поспієш на обід; а як навпростець, то хіба на вечерю.—Хто простує, той дома не ночує.—Язик до Київа доведе.—Сюди виль, туди виль—аж за пъять миль.—Не вхопив тропи́.—Блуд мене допитався.—Не дай, Боже, смерти в дорозі на заднёму возі!

Шмаровóз—находящійся постоянно при возахъ, выпачканный у „деготь"—смолу.

Шнурова́ння—верёвки, коими увязываютъ наложенный возъ.

Шпа́рко—скоро.

Штани́—шаравары.

Шука́ти—искать.

Яр—овраг.

Юрба—толпа.

XII.
Andantino
p
У Ки-ї--ві на рин-ку п'ють чу-ма-ки го-рі-л-ку,
poco cresc.
п'ють чу-ма-ки го------рі-л---ку.
XIII.
Andante sostenuto.
Гей---же! ой хто ли-ха не-зна-є-----,
та не-хай-же ме-не спи-та--є та гей!
(М. Воронків, Полт. губ.)
XV.
Andante sostenuto
Ти чу-ма------че,----, ти бур---ла-
че чо-го в та--бе во--ли ху----ді;
та чо-го в те--бе------во-----ли ху-ді.

XXIV.

p
Andante.
Ой її не сте-ли-ся хре-ща-тий бар-він-ку, та і по кру-тій го-

risoluto.
рі, Гей, не вті-шай-тесь ви і во-рі жень-ки

1.
2.
тай при-го--донь-ці мо---їй їй

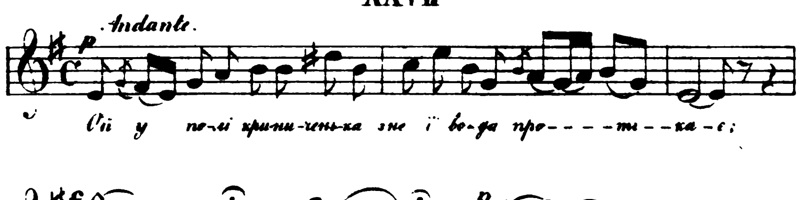
XXV.

Recitando. Andante.
3
Ой ко-сить ха-зя---їн та на сі-но----жа---ті,

3
3
аж крі-ва----вий піт ле-тся, ой ле-жить чу-мак

в хо-лод-ку під во-зом, та хазя-ї--на смі---є---ться.

XXVII

Andante.
p
Ой у по-лі кри-ни-чень-ка зне ї во-да про- - - -ти- -ка-є;

f
p
з-не-ї во- -да про-ті-ка- - -є. ой, там чу- - - - -мак

espress:
сі-рі во-ли па-се та зкриниці на- - - - -пу- -ва-є.

XXXII

Sostenuto.
Con espressione. Doloroso.
Ой, рев-ну-ли во- - - - -ли в ма-ле-ва-ним яр-мі
poco dim.
f
з Кри- - - - -му и- - - -ду- -чи: з Криму и- -ду-чи- - -,
p
p
по хо-вачи брат-тя свого хо-зя-і-на, до- - -до-му йду-чи.

XXXV

XXXVI

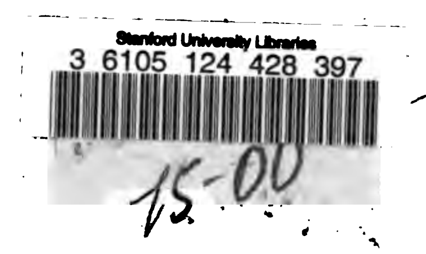

XXXVIII

LI
Andante.
p
Ой зза го-ри, там из-за кру-чі та риплять во-зи
йду-чи, по-пе-ре-ду та чу-ма-чень-ко
cresc.
та ви--зу--------ку----ю---чи.
LV
Andante.
mp
tempo rubato
ten.
Го-ре-ме-ні на чу-жи-ні, за-вуть ме-не за-во-
p
ten.
ten.
ло-ко-ю, ка--жуть ме-ні Ду--най бре-сти,
poco rallent.
p
Ду-най рі-чень-ку гли-бо-ку-ю.
LXI
Adagio grave.
Ой ------по го-рах- сни-----ш ле-
жать---, по до-ли-нах во---ди сто-------ять.

Stanford University Libraries
3 6105 124 428 397
15-00

